

Р 2015
159 к

АЙСҰЛУ ХАНЫМ

3-күндік-жылы

**Айсұлу
ҚАДЫРБАЕВА**

3-күнделік

“ҚАЗЫҒҰРТ”
Алматы, 2015

ӘОЖ 821.512.122-1

КБЖ 84 (5Қаз)-5

Қ 14

Қадырбаева А.

Қ 14 Шың-Күз: Дастандар, толғаулар, өлеңдер, проза./ А. Қадырбаева – Алматы: «Қазығұрт» баспасы, 2015. – 400 бет.

ISBN 978-9965-22-496-6

Біз ақын Айсұлу ханым жөнінде сөзімізді бастарда, осыдан тастай он сегіз жыл бұрын жарық көрген «Барып қайт, балам, ауылға» атты өлеңдер жинағының алғысөзінде жазылған пікірдің басынан аттап кете алмадық. Онда: «Әдебиет әлеміне «Ақ мама» сынды лирикалық жыр-дастанымен қалың оқырман қауымның жүрегін жаулай енген Айсұлу Қадырбаева заман ырғағындағы әртүрлі халықтық проблемаларды өзінің айтар ой-армандарына арқау ете отырып, шығармашылығының шоқтығын мейлінше биіктете түскен», – делініпті.

Жасыратын несі бар, болып жатқан әртүрлі қоғамдық шаралардың үстінде, өскен ел, туған жерге деген сағынышымызды қоздатып, өзегімізді өртей орындалатын «Барып қайт, балам, ауылға» әнін естігенде ғана, авторын еске алып: «Апырмай, бұдан бақандай отыз төрт жыл бұрын мына өлең шыққан қоржында бұдан да басқа сүбелі нәрселердің жатуы мүмкін-ау», – деп елеңдеуші едік. Айсұлу ханымның таңдамалы жинағын шығарудың сәті түсіп, төрт жүз беттік осы кітапты баспаға даярлау барысында біз күткен сол үміт ақталды деп есептейміз.

Еліміздің тәуелсіздігі жолында Құдай берген дарын мен шыбын жанды шүбәрекке қоса түйіп, ел-жұртының ары мен намысы үшін, тағдырын қауіп пен қатерге байлаған азамат ақын Айсұлу сонау 1991 жылғы еліміздің батыс өңіріндегі территориялық тартыстарда ер азаматтармен иық тіресе қатар жүрген-ді. Бізді қуантқаны – Айсұлу сол рухты жоғарылатпаса, төмендетпепті. Оның: «Ну ішінде айналып қарағайға, асып туар әкеден бала қайда?! Ғашық жардың ақылы нені айтады? – Ел намысын қорғарға Ер Тарғындай бір ұл тауып беруге жарамай ма?!» деген жанайқайы «Ұлт болам! Ұрпақ өсірем!» деген қазақтың қай-қайсысының да жан-дүниесін сілкіп өтер.

Автор ұсынып отырған бұл кітаптың ішіндегі терең философиялық өлшеммен тарихи-тағылымдық деңгейде жазылған «Шыңғыс хан», «Бабыр», «Өсиетнама» жыр-дастандары – өзінің көтеріп тұрған идеялық салмағы жағынан, берісі – қазақ, әрісі – бүкіл түрік тұқымына дүние тұрғанша қызмет ететін имани-ұлттық құндылықтар десек, артық айтқандық болмас...

ӘОЖ 821.512.122

КБЖ 84 (5Қаз)-5

00340624

ISBN 978-9965-22-496-6

© А.Қадырбаева, 2015

© «Қазығұрт» баспасы, 2015

АҚБЕРЕН АҚЫН

Айсұлу ханым — қазақ поэзиясына азаматқа тән асқақ үн, жалынды жырларымен енген ақын. Оның қай шығармасын алып қарасақ та, аңғаратынымыз — оның қоғамдық болмысымыздың бет-ажарын еш боямасыз табиғи қалпында баяндау арқылы, өз оқырмандарын адами қасиеттерге, имандылыққа, халқымыздың өткен өміріне көз тастап, оның тарихын зерттеп, зерделеуге үндеумен келе жатқандығы. Талантты сазгер марқұм Темірәлі Бақтыгереевтің жазған әуенімен майталман актер Тұңғышбай Жаманқұловтың орындауында отыз төрт жыл бойы сахнамыздан түспей айтылып, жер бетінде тарыдай шашылып жүрген қазақ бауырларымыздың бейне бір әнұранындай боп кеткен «Барып қайт, балам, ауылға» атты толғауынан өз бастауын алған бұл идея, ақынның осыдан аттай он бес жыл бұрын киелі Түркістан қаласының 1500 жылдық мерейтойына арнап жазған «Иманға жүгін, ей, пенде!» атты көлемді шығармасында өз биігіне жеткен секілді көрінеді бізге.

*«Құдай – жалғыз!..
Ал, Құран қолыңдағы –
бағдаршамың,
ақиқат жолыңдағы!!!
Алда-жалда,..
адасып, ағат бассаң,
сүмеңдеген
мына бір соңыңдағы*

*сүм Ібіліс – арылмас сорың дағы!!!
Шүбәң бар ма сөзіме?! –
Түс, ендеше,
 уысына! –
Содан соң дөңгелерсің
қуыршағына айналып
қолындағы!!!
Дүл-дүл күнің ұшар-ды көзден бұл-бұл! –
Сен тотықұс
сайраған торындағы!!!
Сорың дағы!
Бұл – сенің
сорың дағы!.. –*

*Сор емей не,..
иманнан жаңылдырса?! –
Мінезіңді сайтандай қағындырса?!
Еліктетіп соңынан,
елеуретіп,..
Құдай орны
Тажалға табындырса!!!»*

Құрани қағидадан негіз тартқан осы бір өлең тармақтары оқырмандарды Алланың ақ жолына үндеп қана қоймай, эзә-зілге ілескен жандардың тағдыры түбінде неге апарып соқтырарын ашық ескертіп отырған жоқ па?! Шындығында да, дәл қазір дәл осы көрініс біздің күнделікті өмір-тұрмысымызға әбден орнығып алды! Араққа арын, ақшаға тәнін сатқандар, есірткіге елітіп, адамдық кейпін жоғалтқандар – осының бәрі-бәрі бүгінде қазақ қоғамының бет-бейнесіне айналып кетті. Бұған кінәлі кім?! Бұған да автор берер жауап тастай:

*«Тақылдауын қызыл тіл
таңдайымда! –
Ниетімнің ісім жоқ қандайында!*

*Әлімсақтан болмыстың Заңы осылай:
Иманынан адасып азған елдің
қайғы-қасірет жазулы
маңдайында!!!» –*

десе, «Олай емес» дерге уәжіміз қайсы?! «Құдайын ұмытып, иманынан жаңылған адамның Алладан тартар жазасы өз ісіне лайықты болмағанда», қайтуші еді?! Ендеше, зіл қорғасын ойлармен санаға салмақ тастап, түйсікте төңкеріс жасай келген бұл шығарманың «Иманға жүгін, ей, пенде!» деп аталуы да заңды деп есептейік.

Қазақ халқының қатарын сақтап, ғұмырлы болуының негізі, түптеп келгенде, жалпы түрік жұртының бір арнада бас қосып, тілек тоғыстыруында жатыр деген идеяны бойлай да алға тартып отыратын автор, осынау мақсат жолында бар ақыл-парасатын сарқа жұмсайды десек, сөзіміздің артықшылығы болмас еді. Бар жан даусымен елді ағайыншылыққа шақырып, ұлт басына төніп тұрған қауіпті жаны шырқырай отырып жеткізген автордың төмендегі шумақтары — осы айтқандарымыздың айғағы.

*«Баба Түрік!!!
Құлақ сал дауысыма!
Мен сөйлеймін бүгін күн тауысыла!*

*Болашағы атомның азығында,
дию-пері қаптаған жазығында.
Қазақ атты бел балаң шырылдайды
байлап кеткен өзіңнің
қазығыңда!*

*Жанған оттың қақталып алауында,
алтын басы тігулі қарауылза!
Түрік өрген кіндік жер! –
Атамекен!*

*«Айналдырам тамұққа!» – десе сені,
дұшпаныңның ол дағы
қалауында!»*

Иә, айтса айтқандай-ақ! Топырағына халқымыздың арғы-бергі тарихының сөлі сіңіп, бүткіл болмыс-бітімімен ұлттық жәдігерімізге айналып кеткен Кәрі Семейді атомның қоламтасына қақтап, ар-ожданымыздың алдында бір өлсек, – көбігі аспанға шапшыған асқақ Аралымыздан айырылып, екі өлдік. Қайран қазақ, қайтеміз, бәріне шыдадық! Шыдап та келеміз! Тек, шыдамайтын ақын жаны ғана.

*«Маңдайда елдің қалың ед соры қандай! –
Күн туар деп кім күткен,
о, мынандай!
шырқырасам, жан даусым оятпас па,
аруағын от кешкен Отаны үшін
қос батырдың
Алпамыс – Қобыландыдай?!»*

Япырмау! Өткен ғасырларғы тарихтан талып жеткен бір әңгіме бар еді. «Мысырға қарсы аттанған бір Қолбасшы жер жаһанды жапырып, жалмап келе жатып, айтулы елдің шекарасына аяғы іліне бере кілт тоқтап, үреймен: «Тіпті, бұлардың өлі аруақтарына дейін көтерілді ғой!» деп, әскерін кейін бұрып әкетіпті» деген әңгіме бар-ды. Сол айтқандай, Түрік Баба рухына бағышталған жоғарыдағы шумақты оқығанда, денең түршігіп, санаңда сілкініс туғандай болады екен! О, бір Алланың көзінің қиығында жатқан ұшы-қиырсыз ұлы дала! Қасиетіңнен айналайын сенің! Дін-иманын пір тұтып, «Аллаһу-акбарлап!» өткен талай-талай марғасқаларыңды қанатыңның астына алып, тал бесікше тербетіп жатырмысың үн-түнсіз!

Қараңызшы, толқыған көңіл байғұсың жұрт аузында жүрген тағы бір аңызды еске түсіргенін. Иә, жұрт айтатын, «Согысқа аттанған Есет, Бекет, Жангожа, Райымбек секілді баба-

ларымыздың төбесінде, бейне бір үркердей боп, бұлт үйіріліп кетіп бара жатады екен!» — деп. Ал, мұны енді не дейміз, — ел шетіне жау тиіп, қасірет дабылы қағылған шақта, шыбындай жаны шырқырап, қалың әскермен қоса көтерілген бабалар рухы демегенде?! Және мұны бұдан артық қандай сөзбен бейнелеп беруге болады?! Не деген сес! Не деген айбар! Ендеше, дүние біткеннің астан-кестені шығып, оның салқыны Атажұртымыздың жанын оттай қарып жатқан мынандай бір алмағайып заманда ақын аузынан шыққан мына бір шумақ та, сірә, тылсымнан болар:

*«Шыбын жаны – ақиқат құрбанында,
бұлт үйіріліп дулыға бұлғағында,
қалтыратқан қабақпен қалың қолды
қайран Бабам, қайдасың?!
Аә, Илләһә, ил Алла!!!
Қандай пері бізді әкеп мінгестірген
«Жаңа қазақ» деген бұл құрмағырға?!»*

Иә, бұл бір ғана Айсұлудың басындағы сұрақ па екен?! Сөз жоқ, бәріміздің басымыздағы сұрақ — бұл! Халқымыздың салты мен дәстүрінен, ұлтымыздың әдеті мен ғұрпынан ада боп, әлгі «жаңа қазақ» дегеннің құйысқанына қыстырылып, қазақшалап айтқанда, «ат артында өңгерулі кетпейік» десек, олай демегенде не деуші едік?! Одан әріде автор:

*«Біз жолықтық зорына
құбылыстың!
Желкемізде өзі отыр Ібілістің!
Бірін алып жатады, бірін салып,
Ұлтыма жат қоғамдық
құрылыстың!» —*

дейді.

Астағифир Алла! «Адамзат баласы біткенде шетінен азырып, адастырып, ақырет күні Алла-Тағаланың алдына тозаққа сыймайтындай етіп алып келемін!» – деген серт бар емес пе еді Ібілісте?! Ендеше, әр жазылған шығарманың танымы мен тағылымы – келешектің игілігі үшін деген өлшеммен қарасақ, жоғарыдағы жазылған жолдар келер ұрпақты арамзалардың азғыруынан сақтандырып тұрған жоқ па?! Одан әріде Айсұлу:

*«Нү ішінде айналып қарағайға,
асып туар әкеден бала қайда?!
Ғашық жардың ақылы нені айтады?! –
Ел намысын қорғарға Ер Тарғындай,
бір ұл тауып беруге жарамай ма?!» –*

деп ширығады.

Не дейміз?! Ақын бұл жерде Құдай-Тағаладан бетіне қарсы келгенді жалпасынан түсіріп, ұрып құлататын жұдырығы тоқпақтай, жауырыны қақпақтай қара күштің иесі – Қара Дәу сұрап отырған жоқ, әрине, – «Халық» атты «Алтын Құрсаққа» елінің қамын ойлайтын, ерік-жігері мықты керемет бір ұл бітсе!» деп тілеп отыр!

Ақиқатқа жүгінсек, тәуелсіздік алғалы, тарихымызды тамтұмдап жинап, таразылап жатқанымыз рас. Жалпы, қазақ шежіресі, оның түп-төркіні – мұқым түркі тарихы – зерттеген адамға таптырмайтын қазына. Мұны кезінде белгілі түрколог Лев Гумилев те шегелеп тұрып айтып кеткен екен. Бүгінде бажайлап отырсақ, тарихи тақырыпқа қалам тербеп жүргендер қатары едәуір молайып қалған секілді. Олардың арасында тыңнан түрен салушылар да жоқ емес. Алайда, шежірелер жағдайы қалай? Оны зерттеп, зерделеуде бауырымызды жазып кете алдық па бүгін? Мәселе, міне, осында жатыр.

Қазір бұл тақырыпқа қалам тартып, еңбектеніп жүргендердің қатары біртіндеп өсіп келеді. Бірі – талдау мақалаларымен, екіншісі – зерттеу кітаптарымен дегендей. Алайда, біздің заманғы ақындардың ішінде тарихи шежірені бастан-аяқ өлең-

мен өріп, толғап шыққандар бірен-саран-ақ. Кітаптағы «Шыңғыс» дастаны — біздің осы айтқанымыздың дәлелі болмақ. Енді, сол жөнінде бірер сөз.

Бұл орайда біз өткенімізге, яғни кезінде өзіміз өмір сүріп өткен кеңестік дәуірге көз қиығымызды сала кеткеніміз жөн болар. Еш жасыратыны жоқ, ол кездер, жер көлемі жағынан теңдессіз жұмһүрият құрып, қаһарымен жарты әлемді дірілдетіп уысында ұстаған Шыңғыс хан кім, оның шыққан тегі қай жақтан еді, — оны сұрауға ешбір пенденің жүрегі дауаламады. Дәлелдеуді керек етті деген күннің өзінде, бұзып-жарып шығып, өз бетімен сараптаудың құқықтық жолы жабық-ты. Қоғамда қалыптастырылған жалғыз-ақ пікір бар, — «Шыңғыс хан — қан уыстап туған жауыз!» Бұл — сол кезеңнің «аксиомасы».

Ал, енді, байқап отырсақ, сол заманның өзінде, Америка, Англия, Алмания, Франция, Ресей секілді ірі-ірі державалар бірінен соң бірі Шыңғыс хан жайында том-том кітап шығарып, тоқсан тоғыз тарапқа толассыз таратып жатыпты. Әрине, олардың мұнысы Шыңғыс ханға бүйректері бұрып, емешектері үзіліп бара жатқандықтарынан емес, керісінше, аннан-мыннан жинақталған жалған жазбалар арқылы, тарих тегершігін кері айналдырып, халықты жадынан жаңылдыру, мәңгүрттендіру, еш нәрсенің иісі мұрынына бармайтындай миғұла халге жеткізу. Ондайлар, сөз жоқ, жатының кім, жақынының кім екенін айырып біле алмайды, ақыр аяғында, бірі бірінің жағасына жармасып, жұлқыласатындай қасіретті жағдайға ұшырайды. Одан әріде ондай халықпен күресу де, ондай халықты басқару да еш қиындыққа соқтырмайды. Олай болса, дәл осы мақсатқа жету үшін, басқаны былай қойғанда, бір ғана Шыңғыс ханның тарихын кейінгі ұрпағына кері оқытып, теріс қарай түсіндірсе, жетіп-ақ жатыр!

Алайда, «Шындық!» деген қасиетті ұғым бар. Оны қанша-ма бүркемелегенмен, түбі ашылмай қоймайды. Дәл қазіргі таңда Шыңғыстың, әрісі — түрікке, берісі қазаққа қандайлықты қатыстығы бары айқыңдалып-ақ қалды десек болады. Осыдан аттай он жеті жыл бұрын:

*«...Келер ұрнақ!!!
Шегелеп және айтамын! –
Таразыңның басында –
Шыңғыс қаған!!! –
Сол Шыңғыстан ізде сен, іздей қалсаң,
тепкілесен, үзілмес
«қазақ» атты
Тегеуріні темірдей
тегімізді!!!
Барша мұрат-мақсатың сол Бабаңның
жиюлы тұр бойында, сенің, ізгі!!!»*

деген сөзді естігенде, селк ете түсетіндер, енді қазір, Шыңғыс десе, «Ой, бауырымдап!» оған қарай екі өкпесін қолына ала жүгіретіндей шүкіршілік жағдайға жетіппіз. Оны айтасыз, тіпті, оның иманына ара түсіп, мұсылман деп дәлелдеп, ғылыми еңбек жазғандардың да төбелері көріне бастады. Бұл да – игіліктің нышаны! Ендігі жерде, сірә, төмендегі мына бір жолдарды да оқырман қауым жатырқай қоймас деп үміттенеміз:

*«Ұшар дәурен басымнан жыл құсындай!
Келешек тұр мылтықтың ұңғысында-ай!
Әттең, дүние!
Атой сап бар түрікті
Мұсылманның жинайтын туы астында
Тағы бір ұл туса-шы Шыңғысымдай!!!*

*...Қабазында қара бұлт күркіреген,
қалың әскер соңында дүркіреген,
ешбір пенде Шыңғыспен тең түсе алмас
он сегіз мың ғаламның қағидасын
астастырған тұқымы түркіменен!» –*

Көңіл қуантарлығы – біз үшін құпия да жасырын жүрген небір жәйттердің сыры бүгінде жәйлап белгілі бола бастады. Көзі бітеліп, аңқамызды кептірген шежіре бұлақтарының

тығыны ашылып, жылғаланғалы бері, жылт еткен жаңалық естісек, елең етіп, соған құлақ түретін болдық. Енді, осы ниетпен, мына бір сөздерге де назар аудара кетелік:

*«Тағы тартсам алдыңа тосын жайды! –
«Қайдан табад, – дей көрме, – осындайды»: –
Моңғолияң қазірі – жоңғар жұрты!
Оу, сондықтан, Шыңғыстың «Бұл моңғолға»,
үш қайнаса, сорпасы қосылмайды!!!»*

*Шыңғыс тегін іздесең – «Ол моңғолда!» –
Дін мұсылман! – Иманы мол моңғолда!
Оғыз Бабам ізімен «Аллаһу акбарла!» –
сап түзеген жауынгер қол моңғолда!!!
«Ол моңғолың» – түріктің бір бұтағы! –
Қадір тұтып, қауымы
бір тұтады!!!»*

*Ал, «мына моңғол» жылмиған желкедегі –
атын жұтқан жоңғарлар ертедегі!!!»*

Міне, ақын аузымен осыдан неше жыл бұрын айтылған бұл пікір де бүгінгі күні шындыққа айналуда. Кезінде, «Бұл тақырыпқа келгенде тарихшыларымыздың, зиялы қауымымыздың даусы неге шықпай жатыр?» — деп, күйінсек, қазіргі таңда көңіл орнына түскендей. Тіпті, зерттеушілер мен пайымдаушыларды былай қойғанда, қарапайым жандардың өзінің түйсігінде «Қазақстандағы қаптаған жер-су аттары мен адам есімдері — «Шыңғыс». Ал, мына Моңғолияңызда неге олай емес?» деген сұрақтар туындай бастады. Оны айтасыз, бас кезінде, Қытай мен Ішкі Моңғолия бірігіп түсірген Шыңғыс хан мен оның ұрпақтары жайлы фильмге делебесі қозғандай болған қазақ, енді қазір: «Бұлар Шыңғыс ханды пұтқа табындырып қойыпты ғой! Тегі төре болса, ол қалай пұтқа табынбақ? «Тәңір» сөзі — «Бір Құдай», «Бір Алла» дегенді ұқтырмай ма?» — деп, Қытайы бар. Ішкі Моңғолиясы бар, Ресейі бар. —

қаншама қаражатты төгіп отырып жасаған фильмдердің өзі, шығып үлгермей жатып, дақпыртқа айналуда. Ал, «Құбылай» фильміндегі өлген адамды өртейтін көріністен, нағыз бір имансыз болмаса, жаны түршікпеген кім бар екен?!

*«Жел сөзің мен ісім жоқ таласыңда!
Түбі ақиқат жеткізер қарасыңа!
Сандырағы дұшпанның неге керек?!
Ар-ұжданы Түріктің –
Жасыл Байрақ
Оғыз хан мен Шыңғыстың арасында!!!*

*Айтқан сөзі халқының зиянына,
қалды қандай қасиет зиялыда?!
«Шыңғыс» десе, қытайға жүгіреді!..
Етек-жеңі далиған қайран Бабам
қоржынына қытайдың сыяды ма?!»*

*«Жазған тарих – тарих па, сұрастырып?! –
Аннан-мыннан жоқ-барды құрастырып?!
«Шыңғыс» қылам десеңіз Шыңғыс ханды,
түріктердің төңірегін тұрткілемей,
тұтас қара Алланың жолындағы
Мұсылмани күреспен ұластырып!!!» –*

Иә, Шыңғыс ханның шыққан тегі мен өмір тарихын саралағанда, оның ақиқатына жету үшін, әлдекімдердің әзірлеп қойған бұрынғы шиырына соқтықпай, түренді тыңнан тартуымыз және бұл жолда солқылдақтық жасамауымыз керек деп есептейміз.

Шыңғыс шежіресін Аллаһ жолындағы мұсылмани күреспен ұластыра зерттеуді қолға алып жатсақ, онда, ең әуелі, мұсылман елдерінің картографиясы құрастырылар. Және оның ауқымы қазіргіден әлдеқайда әріге, кеңге сілтенері және хақ.

Онда:

*«Шыңғыснама айналса қазығына,
ғылымның да жетеді ол азығына!
Құдай оңдап, бас қосса барша түрік,
Ергенекон Алтайдан бастау алған
тартар шеру жорығы мұсылманның
дешті Қыпшақ ұласып жазығына!!!» -*

деп, жырда баяндалғандай, дешті Қыпшақ даласы арқылы Еуропа – Мысыр асқан түрік дүниесі жорығының желісі құрылып, мақсаты ашылар?! Мүмкін, онда, мұсылмандықты емшек сүтімен қабылдаған баһадүріміз Оғыз хан мен оның сара жолын тұтынып, бүкіл түрік тұқымының басын он сегіз мың ғаламның қағидасына сай бір жаратқан иеміз Тәңір Туының астына біріктірген темірдей тәртіп, тегеурінді күштің иесі – Шыңғыс ханның және оның Орта Азия көлемінде мыңдаған мешіттер тұрғызып, мұсылман дінінің тұрақтануына барынша ықпал жасаған Шыңғыс үрім-бұтақтарының арасындағы үзіліп қалған керуен қайта жалғасын табар. Ондай атты күн туса, біз автордың:

*«Қара қазан! Қалың ел – қарауында! –
Дүниенің ісі жоқ талауында!
«Құдай – жалғыз! Құран – шын!» – Құрамды сөз,
жауға шапса, жарқ та жұрқ найзағайдай,
жарқылдайды Шыңғыстың жалауында!!!» -*

немесе:

*«Бір Алла аты – Шыңғыстың Ұранында!
Болат тәртіп! – Ол тәртіп – Құраныңда!
«Аллаһу акбар! Аллаһу акбар! Аллаһу акбарлап!» –
азандатқан дауысы Шыңғыс ханның
үйқысынан оятып қалың жұртты,
азынайды дүниенің құлағында!»*

деген байламдарын жатырқанбай қабылдайтын игілікті күндерге де жетерміз! Бәлкім, тіпті,

*«Кәфіріңді жанынан түңілдіріп,
Бір Алланың алдында жүгіндіріп,
Атой салған ұрандап,
Дін-Мұхаммед
пайғамбардың Шыңғыстай хас сарбазын,
уа, халайық, жатырсың бүгін біліп!» –*

деп, дәл бүгінгі таңда автор аузынан біз үшін тосындау айтылған бұл пікірдің де келешек қолдаушысы болармыз. Оны алдағы күндердің үлесіне қалдыралық.

Айта-айта келе, көзіміз анық жеткен бір нәрсе бар, ол – Тұран Жұмһуриятының абыройын әлемдік деңгейге көтерген Шыңғыс баһадүрдің өзіне дейінгі және өзінен кейінгі шежірелер желісін барынша шатастырып, оның бет-бейнесін, өзге тұрғай, өз ұрпағы танымастай етіп өзгертуге, жалпы Шыңғыс тұқымын кейінгі буынға құбыжық етіп көрсетіп, одан барынша бездіруге бүкіл айла-шарғысын қолданып-ақ баққан залым әрекеттердің барлығы, айналып келгенде, жалпақдүниеге шашырай қонған түрік дүниесінің қайырылып соғар түп қазығы, Атажұртымыз – Алтын Ордамызға бағытталған мылтықсыз майдан екенін келер ұрпаққа ұғындырып, түсіндіру жолындағы күресті біз бір сәтке де тоқтатпауымыз керек. Онда, бұл мәселеге байланысты ойымызды біз автордың мына бір сөздерімен түйіндесек:

*«Қамал тұтқан қалың ел қағырадай!
Қойы кеткен қорадай қаңырамай,
«Болған іске болат бол!» – деуші ед Бабам,
Кел, қанеки, жұмылып күш қылалық,
жоқтау салып айнала жамырамай!*

*Көз жүгіртсек тарихқа, тегінде, біз
ұмыр бойы майданның шебіндеміз!*

Ақиқаттың жолында ұмтылдың ба, –
жарты қадам кейінге шегінбеңіз!
Шегінбеңіз!
Біз майдан шебіндеміз!»

«Сөздің нем бар тумайтын қысырында, –
Бейбарыс хан қайдан жүр Мысырыңда?!
Батыс жаққа ұзартсам ұғымымды, –
Болмас ұмыт қалдырсам Тұғырымды!
Тарамады қай жаққа тамырымыз? –
Үнді елінен не іздепті Бабырымыз?! –
Сал осыны санаңның салмағына! –
Жол табасың өзің-ақ қалғанына!
Не қасиет – Шыңғысқа дейінгіде, –
Сол қасиет – Шыңғыстан кейінгіде!
Тұраның да, дәулеті Османың да –
Шыңғыспен бір тарихтың тостағында!
Түп шежірең шешілмек,

Шыңғыс хан мен
аты аталған баһадүр батырлардың
бір арнада бастарын қосқаныңда!

Бәйтеректің тамыры – түбірінде!
Түбіріне зердемен үңіліңдер!
Шыңғыс – ақыл!
Шыңғыс – күш!
Шыңғыс – батыр!
Жалпақ әлем әскері, дүр Жиһангер
Шыңғыс ханның алдында жүгініңдер!!!»

Жұрт болмашыдан дардай жасап ала қояды. Ал, біз болсақ, барымызды бардай етіп көрсете алмаймыз. «Алтын Орданы күйретіп, күлін көкке ұшырды Шыңғыс», – деп, жауымыз айтса – нандық, – ал, досымыз: «Шыңғыс Алтын Орданың қабырғасын қалап, шаңырағын көтерді!» – десе, оған айналып, арқамызды бердік. Ал, шындан келгенде, Шыңғыстан

безгеніміз – ажары айдай жарқыраған өн бойымыздағы ізгілігіміз бен иманымыздың айғағы – Алтын Ордамыздан безгеніміз, Алтын Ордадан безгеніміз – Шыңғыстан безгеніміз екенін түсінбедік. «Қара су теріс ақты» деген, міне, осы! Біз осы қасіретті басымыздан өткердік. Өкінішті-ақ, әрине!!!

Олай болса, біз, ендігі жерде, Шыңғысқа оралуды – бақытымыздың басы, ұлттық жаңғыруымыздың негізі деп тануымыз керек секілді. Бәлкім, сонда ғана жоғымыз табылып, бүлінгеніміз бүтінделер. «Өлі жебемей, тірі байымайды» деген сөзді бекер айтпаған шығар қазақ.

Айсұлу поэзиясының құндылығы – қара қылды қақ жарған шыншылдығы мен өткірлігінде, – өзі ұстанған позициясынан таймай, айтар ой, берер тұжырымдарын дәл жеткізуінде, – қай нәрсені болмасын, «Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ» дегендей, бұлталақтамай, ашық айтуында!

...Ақынның қабырғасына қатты батып, түн ұйқысын төрт бөлген және бір жағдаят – Бабыр баба тарихының бұрмалануы. Иісі Түрікке ортақ саналатын осынау ұлы адамның бітім-болмысын бүгінгі ұрпаққа дәйектеп жеткізіп бере алмай келе жатқан тарихшы-ғалымдарға деген ақын өкпесі қара қазандай. Бәлкім, бұл біздің жұмсартып айтқанымыз болар. Бабыр баһадүрдей алыптарымызды Ильминский сияқты суайттардың қанжығасына байлап, түрігі болмыс, имани жорықтарымыздың бағын байлағанымыз біз үшін кешірілмес күнә деп есептейді Айсұлу ханым. Ақиқаттың көзін ашып, шындыққа қол жеткізу үшін, баршамызға сауға айтып, «Бабырнаманың» түпнұсқасын тауып беруді талап етеді. Ақынның:

*«Құнын жойып Бабырдай қадырымның,
қаздың терең шұңқырын қабірімнің!
Ей, ғалымдар! Ел сорын арқаламай!..
Ғылымың да – өзіңе! Былығың да!!! –
Тұрғанында қиылмай тамырымның,
Түпнұсқасын тауып бер
«Бабырымның»!!!*

Бабырың кім?!
 Иә, менің
 Бабырым кім?!
 Бабырым кім?!
 Бабырым кім?!» -

деп, өзегін өртеген өкініш-арманы аралас жанайғайы құлағына жеткеннің селк етіп шырт ұйқысынан оянбасы болар ма екен, сірә?!

Иә, халқым!!! Мұсылман дүниесінің керегесін кеңейтіп, шаңырағын биіктеткен ұлы Моғол дәулетінің Шыңғыстан кейінгі шарықтай көтерілген жаңғырығы – сол – сонау үнді топырағында Бабыр бабамыз құрған жұмһүриятымыз емес пе еді?! Ендеше, ойланыңыз!!!

Бабыр – Бабам,
 дұшпаным бас иетін
 бойымдағы бар асыл қасиетім!!!

«Бабырнамам» –
 Байрағы мұсылманның!!!
 Жап-жасыл түс!
 Келбеті ұсыл-жанның!!!

Ал,.. «Бабыр жорық!» – Бұл –
бас қосу! –

Ұлы мақсат:
 жандарынан табылып қысылған күн,
 босағасын бекіту нұсырманның!!!
 Лә илләһә ил Алла!!!
 Мұхамадан – расул Алла!!!»

Бабырымыз – мақтанымыз, «Бабырнама» – байрағымыз, ал Бабыр жорығы – ұлы мақсатымыз болса, біздің ендіктеріміз бен бойлықтарымыз Ильминский өлшеміне қалай сыймақ?!

«Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні», айтулы ақын Айсұлу ханымның жоғарыда аты аталған шығармаларын оқын

шыққандағы ойға оралған кейбір пайымдаулар, міне, осындай болды. Бір ғажабы, мұндай еңселі еңбектерді ақын бір-ақ демде жазып шыққандай әсер қалдырады. Міне, үлкен шабыт, терең толғаныстан туған шығарма осылардай болса керек-ті! Әділдікті тура айтып, қиып түсер батылдық тек қана нағыз ақындардың қолынан келмек. Ал, бүгінде олар — санаулы ғана! Сол санаулылардың бірі Айсұлу ханым деп білеміз.

Негізі, тура айтып, қиып түсер әділдік нағыз дарындардың ғана қолынан келмек. Ал, кісілікке тән кішілік — ол да, сол нағыз дарындарға тән қасиет. Бұл ойымызға айғақты, алысқа бармай-ақ, Айсұлудың өз сөзінен келтірелік.

«Иә! Жаратқан!

Кеше гөр ақыныңды!

Әрі-сәрі күй кешкен пақырыңды!!!

*Бетпердесін шындықтың ашамын деп,
алыстатып алдым ба жақынымды?!*

*Оңды-солды сілтелеп қаламымды,
жерім бар ма жасқазан жаранымды?!*

*Бәрі – өзіңе аманат! Не де болса,
адалдықтан тайдырма табанымды!!!*

Иә, Жаратқан!

Қабыл ал тілеімді!

*Рахым-нұрға толтырып жүрегімді,
шафхатыңнан үздірме күдерімді!!!» –*

Иә, Құдай Тағала қай-қайсымыздың да жүрегімізге шафхат нұрын құйып, ақиқатқа қарай бұрған ниетімізді қабыл етпей! Илләһи әмин!!

**Темірхан Медетбек,
ақын, Мемлекеттік сыйлықтың иегері**

БІРІНШІ БӨЛІМ

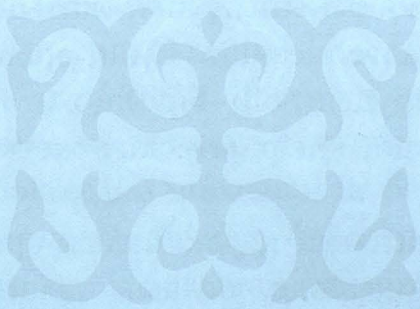
Бабалар ізімен

*Кім бар жеткен дүниенің баянына, –
көңілім құлай берілдім*

баяғыға.

*Бабам аты аузымнан түспей қойды-ау,
айтқан сөзім –*

Алланың аяны ма ?!

ШЫҢҒЫС ХАН

(дастан)

*«Әкеден бала тумамай ма?! –
Атаның жолын қумамай ма?!»*

Америка, Алмания, Англия, Франция, Ресей секілді ірі-ірі мемлекеттердің Шыңғыс жайында том-том кітап жазып, оны тоқсан тоғыз тарапқа толассыз таратып жатқаны еріккеннің ермегі ме?! Иә болмаса, олардың Шыңғысқа бір әукелері түсіп, ет жүректері елжіреп бара жатыр ма екен?! Әрине, жоқ!

Бұл — керісінше, сонау әлмисақтан, яғни дүние жаратылғаннан бермен қарай, оңына айналып келе жатқан түрігі тарихтың дөңгелегін өздерінің жалған жазбалары арқылы, теріс айналдырып, халықты шатастыру, — жадынан айырып, мәңгүрттендіру, — жақынының кім, жатының кім екенін сезбейтіндей, миғұла халге жеткізу. Одан әріде оларды іштей ірітіп, өзара қырқыстырудың, бір-бірінің жағасынан алып, кеңірдегіне жармасатындай, қасіретті халге жеткізіп, әлсіретудің еш қиындығы жоқ.

Осы бағытта жасалған қасақаналық әрекеттердің бірі және бірегейі — ол — кезінде, ислами талап, ислами тәртіптің шеңберінде қабырғасы қаланған түрігі жұмһүрият — қасиетті Тұранымыздың абыройын асқақтатып, әлемдік деңгейге дейін көтерген Шыңғыс хандай баһадүрді мұсылман шежірелер желі-

сінің бел ортасынан, пышақпенен кескендей алып тастап, оған таңылған жалған ғұмырнамаменен, өзге тұрғай, өз ұрпағы жатырқайтындай кескінде пұтқа құлай табынған нағыз қанішер етіп көрсету болатын. Белгілі бір дәрежеде олар соған қол жеткізді де. Яғни, тұтаса жүріп, өзінің әскери күш, сән-салтанатымен бүкіл әлемге ықпалын жүргізе бастаған түрік дүниесін діні мен ділінің тамыры жатқан қасиетті Атажұртына қайырылып қайта қона алмастай етіп бытыратып, Шыңғысынан айырып, бассыздандырды. Халқымыз қаншама ғасырлық уақыт бойына есеңгіреп, есін жыя алмаған қалыпта ғұмыр кешті?!

Ендеше, біздің ендігі жерде Шыңғыс ханнан безгеніміз – ұлт-ұлыстың басын қосып, халқымызды бір Тудың астына жинақтаған Ұлы Тұранның түп тұғыры – қасиетті Алтын Ордадан безгеніміз екенін түсінетіндей болдық емес пе?! Ал, Алтын Ордадан безгеніміз – өзімізден, – яғни, өзімізге «ХАЛЫҚ» деп мөр басып, ен таққан тарихымыздан безгеніміз дүр!!!

Жұрт жоқтан бар жасауға тырысады, ал, біз болсақ, барымызды бардай етіп көрсетуден қалып барамыз. Досымыз: «Шыңғыс хан мемлекетіңіздің қабырғасын қалап, босағасын бекітті», – десе, оған сенбейміз. Ал, енді, қасымыз: «Шыңғыс хан мемлекетіңіздің шаңырағын ортасына түсіріп, күлін көкке ұшырған жауыз», – десе, онда ол сөзге құлай кетеміз. Өкінішті-ақ, әрине!

Иә! Жағалай жала, жағалай налаға толы, жау «шеберханасында» соқталанған арсыз тарих! Сен Шыңғыс ханды кімге теңемедің?! Ажалға да теңедің, Тажалға да теңедің!!! Алайда, сенің де бетпердеңнің сыпырылар уақыты таяу!!!

Ей, менің шіл боғындай шашыраған бейнеті қалың қайран Түрігім! Ата жұртына кіндігінен байланып, сол үшін, азаппен мехнаттың небір түрін басынан өткерген сормандай Қазағым! Мына бір былыққан дүниенің ішінен адалдық іздеп, маңдайыңды ақиқатқа қарай бұрғың келсе, осы айтылғандарды ескере жүргейсің де!!!

ШЫҢҒЫС ХАН

(дастан)

*«Әкеден бала тумамай ма?! –
Атаның жолын қумамай ма?!»*

Америка, Алмания, Англия, Франция, Ресей секілді ірі-ірі мемлекеттердің Шыңғыс жайында том-том кітап жазып, оны тоқсан тоғыз тарапқа толассыз таратып жатқаны еріккеннің ермегі ме?! Иә болмаса, олардың Шыңғысқа бір әукелері түсіп, ет жүректері елжіреп бара жатыр ма екен?! Әрине, жоқ!

Бұл – керісінше, сонау әлмисақтан, яғни дүние жаратылғаннан бермен қарай, оңына айналып келе жатқан түрігі тарихтың дөңгелегін өздерінің жалған жазбалары арқылы, теріс айналдырып, халықты шатастыру, – жадынан айырып, мәңгүрттендіру, – жақынының кім, жатының кім екенін сезбейтіндей, миғұла халге жеткізу. Одан әріде оларды іштей ірітіп, өзара қырқыстырудың, бір-бірінің жағасынан алып, кеңірдегіне жармасатындай, қасіретті халге жеткізіп, әлсіретудің еш қиындығы жоқ.

Осы бағытта жасалған қасақаналық әрекеттердің бірі және бірегейі – ол – кезінде, ислами талап, ислами тәртіптің шеңберінде қабырғасы қаланған түрігі жұмһүрият – қасиетті Тұранымыздың абыройын асқақтатып, әлемдік деңгейге дейін көтерген Шыңғыс хандай баһадүрді мүсылман шежірелер желі-

сінің бел ортасынан, пышақпенен кескендей алып тастап, оған таңылған жалған ғұмырнамаменен, өзге тұрғай, өз ұрпағы жатырқайтындай кескінде пұтқа құлай табынған нағыз қанішер етіп көрсету болатын. Белгілі бір дәрежеде олар соған қол жеткізді де. Яғни, тұтаса жүріп, өзінің әскери күш, сән-салтанатымен бүкіл әлемге ықпалын жүргізе бастаған түрік дүниесін діні мен ділінің тамыры жатқан қасиетті Атажұртына қайырылып қайта қона алмастай етіп бытыратып, Шыңғысынан айырып, бассыздандырды. Халқымыз қаншама ғасырлық уақыт бойына есеңгіреп, есін жыя алмаған қалыпта ғұмыр кешті?!

Ендеше, біздің ендігі жерде Шыңғыс ханнан безгеніміз — ұлт-ұлыстың басын қосып, халқымызды бір Тудың астына жинақтаған Ұлы Тұранның түп тұғыры — қасиетті Алтын Ордадан безгеніміз екенін түсінетіндей болдық емес пе?! Ал, Алтын Ордадан безгеніміз — өзімізден, — яғни, өзімізге «ХАЛЫҚ» деп мөр басып, ен таққан тарихымыздан безгеніміз дүр!!!

Жұрт жоқтан бар жасауға тырысады, ал, біз болсақ, барымызды бардай етіп көрсетуден қалып барамыз. Досымыз: «Шыңғыс хан мемлекетіңіздің қабырғасын қалап, босағасын бекітті», — десе, оған сенбейміз. Ал, енді, қасымыз: «Шыңғыс хан мемлекетіңіздің шаңырағын ортасына түсіріп, күлін көкке ұшырған жауыз», — десе, онда ол сөзге құлай кетеміз. Өкінішті-ақ, әрине!

Иә! Жағалай жала, жағалай налаға толы, жау «шеберханасында» соқталанған арсыз тарих! Сен Шыңғыс ханды кімге теңемедің?! Ажалға да теңедің, Тажалға да теңедің!!! Алайда, сенің де бетпердеңнің сыпырылар уақыты таяу!!!

Ей, менің шіл боғындай шашыраған бейнеті қалың қайран Түрігім! Ата жұртына кіндігінен байланып, сол үшін, азап пен мехнаттың небір түрін басынан өткерген сормаңдай Қазғым! Мына бір былыққан дүниенің ішінен адалдық іздеп, маңдайыңды ақиқатқа қарай бұрғың келсе, осы айтылғандарды ескере жүргейсің де!!!

Ұшар дәурен басымнан
жыл құсындай!
Келешек тұр мылтықтың ұңғысында-ай!
Әттең дүние!
Атой сап, бар түрікті
мұсылманның жинайтын Туы астында
тағы бір ұл туса-шы
Шыңғысымдай!!!

Қабағында қара бұлт күркіреген,
қалың әскер соңында дүркіреген,
ешбір пенде
Шыңғыспен тең түсе алмас
он сегіз мың ғаламның қағидасын
астастырған
тұқымы түркіменен!

Он сегіз мың ғаламым – Тәңірімнен!
Тәңірімнің «Бол!» деген әмірінен!
«Болма!» дей ме?! –
Ғайыппыз,
қас-қағымда! –
дүние біткен қақырап жүре берер
сөгітіліп жік-жігі
әдібінен!!!

Сол дүниенің сен де бір тетігісің!
Жүректегі иманың –
бекінісің!
Бекінісің барында
саспа, мүмін! –
келе жатқан ұрпақтың қағырадай
қамалы – сен!
Тапжылмас кепілісің!!!

Жұмысым жоқ есеп пен қисабында! —

Мендік мақсат —

ақиқат мисалында!!!

Адам ата, Анамыз Хауа анадан
бермен қарай түзілген түп шежірем
қаттаулы тұр

Құрани Исламымда!!!

Өлшенбейді иманың саныңменен, —

жылжып аққан тамырда

қаныңменен!

Қағидасы Құранның сол болады —
бір анадан тусаң да, туыстық жоқ
ардан безген

Құдайсыз

залимменен!!!

Әңгімемді қозғасам әріректен,

«Тәурат», «Зәбүр», «Инжілді»

тәлім еткен

бір жүз дағы жиырма төрт мың пайғамбар,
міне, осының бәріне жаббар ием:

«Дін мұсылман — Антың!» — деп,

әмір еткен!!!

Саңқылдаған дауысы

сұңқардайын,

жер тарпыған тұяғы

тұлпардайын,

алып тұлға ғұмыры — ғибрат бізге,

Хақ-Тағала жолында, ұран тастап,

Тажалменен алысқан

Зұлқарнайын!!!

Зұлқарнайын есімі – Тарихта!!!
Аллаһ рақымын жаудырғай
Ағиыққа!
Насихаты – қаттаулы Құранымда!
Өнегесі – өсиет Тұранымда!
Жан иманым – түйелі Тұмарымда!
Тұран,
Тұмар,
қолымда Құран тұрып,
мен мойнымды
өзгеге бұрарым ба?!
Иә, Алла!!!
Иә, Алла!!!
Иә, Алла!!!

Ғайса, Мұса, Дәуіт пен Исаларым
Мұсылмандық жолында
қиса жанын, –
Нұх, Сүлеймен, Ибраһим, Смайылдай
бабалардың, кім білмес, иман үшін
еткен еңбек, төккен тер –
қиссаларын!

Тура тартып солардың жолыменен,
Үдері көш –
қаптаған қолыменен,
қиқу салған дұшпанға Шыңғыс атты
баһадүрге,
не біліп, сорлы ағайын,
жібімей жүр жүректің тоңы неден?!

Жауда кеткен әперіп кегіңізді, –
тезге салып тентек пен теліңізді, –
шекпен менен бүтіндеп шеніңізді, –

алшаңдатып бекзада, бегіңізді, —
шиыршықтай ширатып,
ширықтырып,
қайта тартып босаған беліңізді, —
«Халық» атты белгілеп еніңізді, —
жұдырықтай,
бір жерде жұмылдырып,
қосып кеткен қатарға еліңізді —
сол Шыңғыс хан! —
Мойында-мойындама!!!

Шарпып өтіп шалғайы Шыңғыс ханның,
айтшы, қане, қор болған жеріңізді?! —
Ту көтеріп Шыңғыстан тапқан ұлың,
дүр сілкінткен жоқ па еді,
тегі, бізді?!

Келер Ұрпақ!!!

Шегелеп

мынаны айтам:

Таразының басында — Шыңғыс Қаған! —
Барша мұрат-мақсатың
сол бабаңның
жиюлы тұр бойында сенің ізгі!
Сол Шыңғыстан ізде сен,
іздей қалсаң,
тепкілесе үзілмес «Қазақ» атты
тегеуріні темірдей
тегімізді!!!

Қара қазан, қалың ел —
қарауында! —
Дүниенің ісі жоқ талауында!

«Құдай – жалғыз!» «Құран – шын!» –
құрамды сөз –
жауға шапса, жарқ та жұрқ найзағайдай,
жарқылдайды
Шыңғыстың Жалауында!!!

Жел сөзің мен ісім жоқ
таласыңда!
Түбі ақиқат жеткізер қарасыңға!
Сандырағы дұшпанның неге керек?! –
Ар-ұзданы Түріктің – Жасыл Байрақ
Оғыз Хан мен Шыңғыстың
арасыңда!!!

Айтқан сөзі халқының зиянына,
қалды қандай қасиет зиялыда?!
«Шыңғыс!» – десе,
Қытайға жүгіреді,.. –
етек-жеңі далиған қайран Бабам
қоржынына Қытайдың сыяды ма?!

Жазған тарих тарих па сұрастырып,
аннан - мыннан
жоқ-барды құрастырып?! –
«Шыңғыс!» қылам десеңіз Шыңғыс ханды,
түріктіктің төңірегін түрткілемей,
тұтас қара
Алланың жолындағы
мұсылмани күреспен ұластырып!!!

Бір Алла аты – Шыңғыстың Ұранында!
Болат тәртіп! –
Ол тәртіп – Құраныңда!

«Аллаһу акбар!
 Аллаһу акбар!
 Аллаһу акбарлап!»
 азандатқан дауысы Шыңғыс ханның
 ұйқысынан оятып қалың жұртты,
 азынайды дүниенің
 құлағында!!!
 Иә, Алла!
 Иә, Алла!
 Иә, Алла!!!

Жиылмайды, оу, жұртым, неге есіңіз?!
 Кім не десе,
 бас шұлғи бересіңіз!..
 Қараңғылық шегі — сол —
 бұл Шыңғысты:
 «Пұтқа құлай табынған кәфір!» — десе,
 аузыңды ашып,
 оған да сенесіңіз!

Тарих — теңіз... —
 Сүңгі өзің тереңіне.
 Ілігерсің деректің керегіне.
 «Түрік!» — десе, түрпідей жиырылып,
 теріс қарай ағызар қара суды
 ғылымыңның шетелдік
 берері не?!

Үш ұйықтасам, түсте жоқ Голланыңа,
 Әмірика, Англия, Алманыңа,
 Францияң, Қытайың, — қалғанына
 менің тегім не керек, тінткілеп,
 бір-ақ мақсат бәрінде, жалғыз-ақ шарт! —
 Ол —

адастырып ақ жолдан біз сорлыны,
қайткен күнде түсірмек
қармағына!!!

Не гәп менің тәптіштеп қоймауымда, —
қызыл сөзді ермек қып ойнауым ба?!
О, жоқ, жұртым!

Санаңа салдым қозғау!.. —
Қал қимылдап, —
қазынаң тұнып жатыр
мұсылмани Шыңғыстың қойнауында!!!

«Шыңғыснама» айналса қазығына,
ғылымның да жетеді ол азығына!
Құдай оңдап,
бас қосса барша түрік,
Ергенекон — Алтайдан бастау алған
тартар шеру жорығы
мұсылманның,
Дешті-Қыпшақ ұласып жазығына!!!

Сөздің нем бар
тумайтын
қысырында! —
Бейбарыс хан
қайдан жүр
Мысырыңда?!

Батыс жаққа ұзатқан ұғымымды
болмас ұмыт қалдырсам
Тұғырымды!

Тарамады қай жаққа тамырымыз,.. —
Үнді елінен не іздепті
Бабырымыз?!

Сал осыны санаңның салмағына,
жол табасың өзің-ақ

қалғанына. —

Не қасиет — Шыңғысқа дейінгіде, —
сол қасиет —

Шыңғыстан кейінгіде!

Тұраның да,

дәулеті Османың да —

Шыңғыспен бір тарихтың

тостағында! —

Түп шежірең шешілер Шыңғыс ханмен
аты аталған баһадүр батырлардың
бір арнада бастарын

қосқаныңда!!!

...Бәйтеректің тамыры —

түбірінде. —

Түбіріне зердемен үңіліңдер!

Шыңғыс — ақыл!

Шыңғыс — күш!

Шыңғыс — батыр!!! —

Жалпақ әлем әскері,

дүр-Жиһангер

Шыңғыс ханның алдында жүгініңдер!

Жүгініңдер!!!

Әңгімемнің зейін қой әрісіне, —

Түсінерсің сөзімнің

мәнісіне!

Құй санаңа!

Сал құлақ! —

Мен айтамын:

Бұл дүниеде тең келер
еш әдіс жоқ,
Шыңғыс ханның соғысу әдісіне! —

Отқа түскен «Отан!» — деп, қарғадайдан,
Шыңғыс баба,
айналдым «Алғадайдан!»¹
Ақыл-қайрат Құдайдан дарымаса,
шегірткедей қаптаған қара қытай
сол заманда-ақ
жер бетін жалмамай ма?!

Ана-жатыр жаралып қуысында,
кек түйіліп
темірдей уысында,
жауда кеткен ақысын даулай туған
бұл Шыңғысың —
Жалғыз ұл —
Жалғыз тарлан
түрік деген тұқымның туысында!!!

Кең жаһанды Бабамыз
қоныс қылған!
Қоныс үшін қанқұйлы соғыс қылған!
Шыбын жаннан түңілтіп кәфірлерді, —

¹ Әлқисса... «Алғадай» — жау амалын алдын ала аңдау үшін, ұрысқа қосар, яғни қарсыласымен соғысқаннан гөрі, айла тастап аңдықаны басым Шыңғыс хан әскерінің өңшең өрімдей жастардан құралған бір тобы. Ал, ұрысқа түсер негізгі қол — ол, әлгі, «Алғадай» салған «ойын-соғысты» сырттай бақылап, жау жақтың әдіс-тәсілін әбден зерделеп-зерттеп алғаннан кейін, тұтқиылдан тап беретін болған. Шыңғыс хан соғыс барысында мұндай айланың сан түрін ойлап-тауып, бойлай алмастырып отырған деседі. Оның шағын әскермен жеңіске жетуінің бір сыры — осынысында болса керек.

дінін берік тұтынған мұсылманмен
ниет қосып,
тілегін тоғыстырған!!!

Сөйлеп кетсем, өлең сөз жосыла ма?
Аярлықтың бет-жүзі
осыла ма?!

Ақиқатқа соқпаса Бабам ісі,
қол бастаған сан батыр басын иіп,
өз еркімен
Шыңғысқа қосыла ма?!

Кәфіріңді
жанынан түңілдіріп,
бір Алланың алдында жүгіндіріп,
атой салған ұрандап,
Дін-Мұхаммед
Пайғамбардың Шыңғыстай хас сарбазын,
уа, халайық,
жатырсың бүгін біліп!!!

Хабар беріп санаңа «Ақыреттен», –
алысыңды қиялмен
жақын еткен
ғалымдардың ғалымы – шоң ғұлама,
күні ертең естисің
Бабамыздың
берік тұтқан Одағын Ахметпен!!!

Ахмед-құл-Йассауи! – Кемеңгерім!
Сен
ақиқат жолында
не көрмедің?!
Тұңғыық сыр болмаса тұнып жатқан,

Пайғамбардың жасында белді буып,
қара жердің қойнына енер ме едің?!

Иә-ә-ә!

Ол кездегі имани қалып күшті.

Ата-Бабам ұстанған салт күшті.

Әмірімен Алланың

Қожа-Ахмет

қалдырмаққа мәңгілік, сол мұраның

түп тамырын

тереңге алып түсті.

Түп тамырын тереңге

алып түсті!

«Аллаһу!

Аллаһайлап!»

зікірін салып түсті.

Қақ айырылып қара жер, —

қойнауына

Әулиемен ілесіп Йассауидей,

көз қарыққан керемет

жарық түсті!

Жердің асты — мәңгілік түнгі аймағым,

жүре берді жарқырап,

күнге айналып!!!

Он сегіз мың ғаламым дөңгеленді,

Құрани жол, Құдайы — пәрменменен,

Қожа-Ахмет Йассауи —

Күнді айналып!

Шашты Күнім әлемге шұғыласын,

жазбай танып мүмінім

Құбыласын!

Бабам орнын өзгеден бөлек қойсам, —
оның сырын, ағайын, әңгімемнің
желісінен
өзің-ақ ұғынасың!!!

Алла берген осындай несіп болды! —
Жердің асты
ғаламат Мешіт болды!

Мінездегі айығып күліктіктен,
сол Мешітке ағылды
түрік біткен!!!

Маңдайымның жазылған еншісіне,
жан-дүниемнің айналды ол
емшісіне!
Бір жаратқан Алланың рахымымен,
Дін-Мұхаммед
бекіткен Йассауиді
«Түрік» атты әулеттің
Елшісіне!!!

Бұған болмас, сірә, енді таласыңыз?!
Уәжімді айтқан
ақылға саласыңыз! —
Арқалатқан үмітті, «Құрма сыйлап»,
Йассауидей бір Аллама сүйген құлды
Пайғамбардың
ықыласты құшағынан
қалай жұлып, япырм-ау, аласыңыз?!

Ахметтей бас иіп Бабамызға,
сараптайық осыны
санамызда.

00340624

«Қылуетке кеткені — неткені? — деп,
Алла берген қызықты шеттеді!» — деп,
жел сөзге ерген жан болса

арамызда,

«Қайт, — демекпіз, — райдан,

Раббым өзі

тұрғанында түсірмей сабаңызға!!!»

Ой — тұңғиық!

Түбіне

үңілгенім! —

бүктетіліп аш белім,

бүгілгенім!...

Кәрі тарих көне көз!

Сен не дедің?! —

Әлденені айтқандай, еппенен кеп,

құлағымның түбінен

күбірледің...

Күбірледің! —

Ішкі әлем

дүр сілкінді! —

Сірә,

ми қабатым қақырар бүгін менің!!!

Иә, Алла!

Иә, Алла!

Иә, Алла!!!

* * *

Тағы тартсам
алдыңа
тосын жайды, —
«Қайдан табад, —
дей көрме, —
осындайды?»:
Моңғолияң қазіргі — жоңғар жұрты!!!
Оу, сондықтан,
Шыңғыстың
бұл моңғолға
үш қайнаса, сорпасы қосылмайды!!! —

Шыңғыс тегін іздесең, —
ол моңғолда! —
Дін мұсылман —
иманы мол моңғолда!
Оғыз-Бадам ізімен
«Аллаһу акбарлап»,
сап түзеген жауынгер қол моңғолда!!!
Ал,
ол моңғолың — түріктің бір бұтағы! —
Қадір тұтып,
қауымы пір тұтады!!!

Мына моңғол, жылмиған желкедегі –
бұл –
атын жұтқан жоңғарлар,
ертедегі!!!

Ақиқатта кетпесе аласымыз,
доғарылсын осымен
таласымыз!!!

Ие-е-е, шыт-шытырман
өмірдің өрмегінде
тұнып жатыр небір сыр! –
Көрмедің бе?! –
Шыңғыс ханның бабасы – Оғыз Қаған
әмірімен Алланың, әлһәмдулиллаһи,
иманына жүгінген, антын байлап,
анасының сүтімен,
жөргегінде!!!

Қалған жерде түкірдім шимағыңа!
Қол жүгіртіп, дәніктің, жиғаным!
Бұққан сайын сұғасың, ей, кәззаптар!
Бұдан әрі үн-түнсіз жата берсек,
Шыңғыс емес,
Шыңғыстың бабасының
тиісетін түрің бар иманына!!!

Құдай үшін!
Сөйлеме,
білмегесін!
Шежіре үнін
құлаққа ілмегесін!
Мені қалай боқтасаң, олай боқта! –
Оу!

Қалай ғана шыдармын, Бабамыздың
шыққан тегін

«Кәфір!» – деп тілдегесін!!!

Иншаллаһ!!!

Түбі сенем

таңымның атарына!

Қосылармын қайта елдің қатарына!

Бір Аллаға аманат – Баба рухы!

Рахым түссе Құдайдан,

Лә илләһә ил Алла!

Бас көтеріп, тіл бітер татарыма!!!

Тіл бітеді татардың

Малайына.

Жиыламыз Малайдың

маңайына!

Күндердің бір күндері сол Малайың
қойнауында ғасырдың тұнып жатқан

қатпар-қатпар қаттаулы қазынаны

тарқатады тарих қып

талайыңа!

Көрерсің сен сол кезде

сөйлегенді, –

Шыңғыс жәйлі өй деген, бүй дегенді!

Сүйекте – дақ! –

Қорладың

аруақты!!!

Ақірет күн татарсың әлі азабын,..

өңшең азғын

түсінбес

«Қой!» – дегенді!!!

Әңгімемді жөн еді созбағаным... —
Бір ойды кеп бір ойдың қозғағанын!..
Наламенен, қып-қызыл жаламенен,
көрде тыныш жатқызбай, Бабалардың
көргенімде рухын қозғағанын,
жаным күйіп,
ботадай боздағаным!!!

«Жаббар ием,
сақта!» — деп,
Жаратқанға
жалынармыз,
жан шығып
баратқанда! —
Өкініш сол —
ол кезгі кештеу болмақ,..
Құдай өзі жиып ап
құл пендесін
құзырына еріксіз қаратқанда!!!

Жантәсілім бүгінгі қысылған күн —
Аллам өзі
мүмкіндік ұсынған күн!!!
Арашалап пәктігін ғұсыл жанның,
Туын көтер ғалами мұсылманның!!!
Ақіретте Аллаға берер жауап —
«Әлһәмдулилләһи, мұсылманмын!
Әлһәмдулилләһи,
мұсылманмын!
Мұсылманмын!
Мұсылманмын!!!»

* * *

Кім бар жеткен дүниенің баянына!

Көңілім құлай берілдім

баяғыға!

Бабам аты аузымнан түспей қойды-ау! —

Айтқан сөзім —

Алланың аяны ма?!

Көз жасыма ұстаттым еркімді!

Балқып сезім, ет-жүрек ерітілді!

Біздің тамыр — әріде! Алданба, ұрпақ,

Аннан-мыннан жыйып ап, әркімдердің

айта салған сөзіне берітінгі!!!

Сөз салмағы —

иманның

қадірінде, —

бас билігі —

Алланың әмірінде!

Тыныштығын бұзбаңыз!!!

Шыңғыс бабаң

ұйықтап жатыр, тыныстап,

Лә илләһә ил Алла,

Құбылаға бас беріп

қабірінде!!!

Көзін ашып өлең-сөз бұлағымның,
«Бисмилләһи!» – деп,
 қол жайып дұға қылдым!
Бір өзіңе аманат, иә Жаратқан!
Бейнет кешкен «Ел!», «Жер!» – деп,
 Бабаларға
бұйырта гөр рахатын жұмағыңның!!!
 Лә илләһә ил Алла!
 Мұхаммадан –
 Расул Алла!
 Расул Алла!!!

1997 жыл. Түркістан қаласы

БАБЫРЫМ КІМ МЕНІҢ?!

(тарихи-танымдық толғау)

Құдай – жалғыз!!! Ал, Құран қолындағы –
бағдаршамың,

ақиқат жолындағы!!!

Алда-жалда,.. адасып, ағат бассаң,
сүмеңдеген мына бір соңындағы
сүм Ібіліс – арылмас сорың дағы!!!

Шүбәң бар ма сөзіме?! – Түс, ендеше,
уысына! – Содан соң дөңгелерсің,
қуыршағына айналып қолындағы!!!

Дүл-дүл күнің ұшар-ды көзден бұл-бұл! –
Сен – тотықұс сайраған торындағы!!!

Сорың дағы!

Бұл – сенің сорың дағы!.. –

Сор емей не,.. иманнан жаңылдырса?! –
Мінезінді сайтандай қағындырса?! –
Еліктетіп соңынан, елеуретіп,..
Құдай орны

Тажалға табындырса?!

Ақыл-ой мен санаңа перде тұтып,
көзің алдың сары ала сағым қылса?! –

Сол сағымның соңынан қуаласаң,.. —
өзінді-өзің нәпсіңмен дуаласаң!..

Астағифир Алла!!!

* * *

Бір сұмдық жәйт бататын қабырғаға —
түпнұсқадан айрылды

«Бабырнама!»

Ильминский қолынан шыққан кітап —
ұрық шашып азғындық құрсағында,
қайта туған

қызыл өрт —

«Дабырнама!!!

Тоқтау бар ма суайт-сұм Ильминіңе, —
Берген ерік аузына келгеніне!

Мейлі дағы, —

жасай берсін дұшпаным дұшпандығын!

Ал, қазақтың не дейсің ғылымының
айтағына солардың ергеніне!!!

Сәуегейсіп, әркімге бал аштырып,
көрер көзге ұрпақты адастырып:

«Бұдан бес жүз жыл бұрын мынау жәйтті

Бабыр айтты», — дегенсіп,.. Алаш жәйлі
мәселені қайта отыр қарастырып!

Мәселені қайта отыр қарастырып,
дау-жанжалдың отынын қаластырып!

Ең болмаса, Құдай-ау, айтқандарын
тарихына халқымның жүріп өткен,
сәл де болса, қойса-шы жанастырып!

Жо-жо-жоқ!!!

Қайтеді оны шындыққа жанастырып, —
Дүниені қазақпен санастырып!!!

Одан дағы, қолында күш тұрғанда,
жібермей ме быт-шыт қып! —

Жатсын сосын
өзді-өзі қырқысып, бір-бірімен
шешілмейтін түйінге талас қылып!!!

Мұндайлардан жөн еді сақтанғаның! —
Масқараға қалды енді мақтандарың!!!
Сорлы қазақ! Сезбесең, мен айтайын, —
Ильмин жазған «Бабырдан» бермен қарай,
«Алты Алаштың» аруағы — ақталусыз,
қасірет жұтып, аһ ұрған ақтаңдағың!!!

Ақтаңдағың!!!

Сал құлақты

әңгімем арғысына:

Алты Алашты байлап ел қарғысына,
Ильмин сұмың қап-қара әріптермен,
өмір бойы бояуы өшпестей қып,
жазып қойды тарихтың Жарғысына!!!

О! Мынандай кім көрген ылаңыңды?!

Бұл найсапқа

қыл енді қыларыңды!!

Тартып мініп астымда пырағымды,
қылышымды қынымнан суырып ап,
бос қалдырды-ау белдегі қынабымды?!!

Жалпаң қағып,

жалпылдап,

жақтағансып, —

Жаза басса,

жанын сап, ақтағансып, —

теспей сорып
талайдың қанын ішкен,
небір пері арада жүрді-ау сонда,
қағып қойып арқадан
мақтағансып!!!

Байқадың ба?!

Жоқ, әлде,.. байқамадың
тұнығыңды осылар шайқағанын?!
«Ғалым!» – дейді-ау, сендерді,
о бейшара,.. –
дұшпандарың нені айтса, соның сөзін
есің кетіп,
есіре қайталадың!!!

Не сыр жатқан жасырын астарында,
сәл ойланып,

құпиясын ашпадың ба?!
Арам пиғыл, жымысқы әрекетін
беттеріне шыжғырып
баспадың ба?!

Қаперіңе кірмей ме сонда сенің,
Ильмин сөзін қостасаң,

Алашыңның
қылмыскер боп шығарын қас-қағымда?!

«Кісі өлтірген кісіні «Алаш!» – дейді, –
қалмақтарда,

нанбасаң, мынау тұрған
Бабыр айтқан дерекке қараш», – дейді.

Иә!!!

«Алаш» сөзі болсын-ақ қалмағыңда, –
«кісі өлтіру» мағыналық салмағыңда!

Ал, алайда, Алаштай алты арыстың
атын қою билігін берер ме едім,
өліп кетсем, қалмақтай
жарымағырға?!

Тас төбемнен қара аспан төңкеріліп,
милығымнан қысады,
көмкеріліп!.. —
О! Қос байтақ! Қос алып! —
Алаш — Бабыр!
Көрінгенге былғатып абыройыңды,
қорлығына дұшпанның көніп келген,
мендегі бұл
не деген көнтерілік?!!

Шаруам не әңгіме ұсағында?! —
Қу надандық!
Аяқты тұсадың ба?! —
Кім ойлапты, —
түр-түрі болады деп
ішке түскен қайғы мен құсаның да!!! —
Мен
ұяттан тұншығып өліп барам
жиырма да бірінші ғасырымның
тастай қатқан
қайырымсыз құшағында!!!
Иә, Алла!
Иә, Алла!
Иә, Алла!!!

Естімесем бұл сөзді, түңілер ме ем?!
Бүктетіліп аш белім,
бүгілер ме ем?!
Түнгі ұйқымды төрт бөліп, дөңбекшимін,

Бабам үні жеткенде құлағыма,
дұшпан жапқан жалаға шыдай алмай,
көрде жатып күні-түн
күңіренген!!!

Түз құйылып
жүректің жарасына,
ойран түсті
ойымның санасына!
Жалбарындым өзіңе, иә, Жаратқан!
Бұйырта көр адаспай жетер жолды
Бабырым мен
алты алып – Алашыма?!!
Алашыма!!!

* * *

*Тарих – теңіз!
Сүңгі өзің
тереңіне!
Ілігерсің
деректің керегіне!
«Түрік!» – десе, түрпідей жиырылып,
қара суды ағызар теріс қарай
ғылымыңның шетелдік берері не?!*

*Үш ұйықтасам, түсте жоқ Голланыңа,
Америкаң, Ресейің, Алманыңа,
Францияң, Қытайың – қалғанына
менің тегім не керек, тінткілеп?! –
Бір-ақ мақсат – бәрінде, жалғыз-ақ шарт –
ол –
адастырып ақ жолдан біз сорлыны,
қайткен күнде түсірмек қармағына!*

Ал, әйтпесе,
 қатысы не ед
 қалмақтың қазағыма?!
 Бұл солардың жымысқы мазағы да!
 Кейінгі ұрпақ:
 «Мынаны неге айттымен?»
 сақалына жармасып Бабалардың,
 жатсын дейді
 өзді-өзі қырылысып,
 батсын дейді дүниенің азабына!!!
 Бұл да – аманат Құдайға!
 Біз не делік
 ардан безген бұл мұндар
 кәззәбыңа?!!
 Кәззәбыңа?!!

«Бабыр!» «Бабырнамалап!» –
 бәйектеген
 Ильмин сұмың ұсынған дәйектемең –
 міне, осы! –
 Қаларсың, қаламассың! –
 Сен, әйтеуір, осы іске
 араластың!!!
 Бабыр салған сара жол сайрап жатып,
 айдың-күннің, апырмау, аманында
 Ильмин сұмға ілесіп,
 қара бастың!
 Қара бастың!!!

Түншықтырған
 тарихты қауызында,
 мысқал иман қалса-шы
 жауызыңда!
 «Алашымды» «Палашқа» айналдырып,
 азған елдің, –
 Аллаға жазған елдің

Үкімі тұр, көрдің бе, Ильмин сұмның
қаламының ұшымен сүйкей салған
Бабыр бабам дуалы ауызында!..

Тілді осылай дұшпанның байлағаны!
Қарсы қояр
 амал не?! Айла қані?!!

Өзімізді айдап сап өзімізге,
үймелетті көк шыбын
 көзімізге!

Көкбөріден сүт емген көкжал қазақ,
қаңғып жүрген көлденең көк аттыны
басымыздан секіртіп, аттатардай,
ел намысын аяққа таптатардай,
не көрінді?!

Не болды,
 осы, бізге?!

Бірде мақтап өткенді, бірде даттап,
соңымыздан ілескен жас буынды
сендірерміз қай айтқан
 сөзімізге?!!

Еш нәрсенің, бармаймыз байыбына... –
Байқап тұрсақ, бар кінә – өзімізде!

 Өзімізде!!!

«Тең келер жоқ Алашқа!

 Мықты», – дедік! –

«Қабағынан қара бұлт ықты», – дедік!

«Алқа топтың алдында айбынымен

талайлардың меселін жықты», – дедік.

Ал, бүгін күн Ильминнің сөзіне еріп,

арқасүйер асқар тау – сол Алашты

«Қанішер боп қадімгі шықты», – дедік!..

О, несі бар?! –

Қырса қазақ, дұшпанын қырған шығар! –

Өз қылғанын

өзіне қылған шығар!

Кесірінен солардың, ел ішінде

ауып кетіп баратқан иман көшін

найза ұшымен

оң жаққа бұрған шығар!!!

Сөйтіп, жұртты бағытқа салған шығар!

Қанға қылыш сол үшін малған шығар!

Аузын ашса, жүрегі көрінетін,

нұр жүзінен иманы төгілетін

мына қазақ

«Қапысыз, қалың елді

қан жылатты!» деген сөз

жалған шығар!!!

Жалған шығар!!!

* * *

Қорлап жатса, бас салып,

Бабырымды,

Қалай сақтап отырам

сабырымды?!

Ильмин жазып қалдырған «Бабырнама» –

кілең өсек, өтірік!!! Сонысымен

жасөспірім ұрпақтың санасына

Бабыр жәйлы сіңіrmек

жала ұғымды!!!

Ал, енді өзің

ар жағын

ойлап қара! –

Пиғылы не?!

Түбіне

бойлап қара! –

Қалың қазақ есептен шығарылып, –
айтуынша Ильминнің, Алты Алашқа

баға беріп, ат қойған –

ойрат қана!!!

Ойрат қана!!!

Деген осы – «От басар ойнақтаған!..»

Не қалды енді әңгімем ар жағына!

Іліктіріп қазақты

қармағына,

дарияның түбінде бұққан жайын –

тастай сапты жемтіктей, қалмағыңа!!! –

Ей, ағайын!

Одан әрі сен менен сұрап жүрме,

«Шіл боғындай шашылып,

шашырардай,

кім жеткізді бізді, – деп, – халға мына?!»

Небір, небір тағдырлар өтті бастан

нардың белі шыдамас салмағына!

Дүниенің қой айтып жалғанына,

арттым үміт «Аллалап!» алдағыға!

Серпілетін күн бүгін!

Сілкін, халқым!

Жоғын жоқтап, өткеннің, арын арлап

жетем десең бабалар

арманына!!!

Алқымынан алармыз қас дұшпанды! –

Бізде осыдан

басқа амал қалмады да!

Қалмады да!!!

* * *

Адамшылық өзгертіп қалыбыңды,
өшірген соң

Бабырдай жарығыңды,
жердің жүзін жалмаған жалмауызға
адастыру қиын ба, қараңғыда,
жол таба алмай,
шатасқан халығыңды!

Астағифир Алла!!!

Қойып өзін

Құдайдың орынына,
қосылды олар Ібіліс жорығына!
Сандырағын солардың кепілге алып,
дәйек түйген ғылымда Бабыр жайлы,
ей, ғалымдар, не дейін
порымыңа?!

Шибөріні, дәнiккен өлексе жеп,
неге жақындатасың бабалардың
ару тұтқан аппақ нұр
Қорымына?!

Жемтік көрсең, ентелеп, емінгенің! —
О, қу жеңдет! Осынша
жебір ме едің?!

Аруағынан қорқу жоқ, — көрде жатқан
марқұмдардың қол салып мүрдесіне,
үстіндегі сыпырдың
кебiндерiн!
Астағифир Алла!!!

Жұпардай-ақ, сіміріп өлік демін,
көкжиегін бейіттің
сөгіткенің! —

Ата-бабаң салтында о бастағы

жер қойнынан адамды о дүниелік
қайта алғанды суырып
көріп пе едің?!

Өлгеніңді осы ма тірілткенің?!
Саудыратып,
мүшесін жіліктедің!
«Мынау — басы,.. мынауы — басқасы», — деп,
төрт жүз қырық төрт сүйек, —
әрқайсысын
топқа бөліп, жік-жікпен іріктедің!
Астағифир Алла!!!

Біреулердің назары —
бармағында, —
бармақтағы айшықты балдағында!
Енді бірі жармасар иықтағы
алтын тонға, япырмау, жолыққандай
ғұмыр бойғы көксеген
арманына!!!

Бірі сұғар аяқты
кебісіне,
ұлтанының таң қалып елісіне!
Сыбағадан құр қалған енді бірі,
талақтайын, тарс етіп жарылардай,
сыймай кетіп барады
терісіне!
Астағифир Алла!!!

Қашан көрсең, әркімнің мазағында! —
Күн бар ма осы ес жияр
қазағымда?!

Хан базарын қыздырып дұшпан отыр,
ұрпақтары тәу етіп, басын иер

бабасының тас қорған —
мазарында!!!
Астағифир Алла!!!

Зұлымдығы дүниені қайран қылып,
құлқыны мен нәпсісін майландырып, —
көр қойнынан көтерген қазынасын,
сатырлатып,
қояды шотқа соғып,
қып-қызыл өрт — ақшаға айналдырып!!!
Астағифир Алла!!!

Әңгімені жөн еді созбағаным, —
бір қылмыстан
бір қылмыс қоздағанын!..

Наламенен,
қып-қызыл жаламенен,
көрде тыныш жатқызбай, бабалардың
көргенімде
рухын қозғағанын,
жаным күйіп, ботадай боздағаным!!!

Ұрпақ қайда бұл жәйтті ескеретін, —
егжейі мен тегжейін тексеретін?!
Құдай сөзі — «Инжілге» қол көтерген,
кәфіріңе
Бабыр кім сескенетін?!

Иә-ә-ә!
Құнын жойып Бабырдай қадырымның,
қаздың терең шұңқырын қабірімнің!
Ей, ғалымдар!

Ел сорын арқаламай, —
(Ғылымың да — өзіңе, былығың да!)
тұрғанында қиылмай тамырымның,
түпнұсқасын тауып бер Бабырымның!!!

Бабырым кім?!

Иә, менің

Бабырым кім?!

Бабырым кім?!!

Бабырым кім?!!

Бабыр – бабам!!!

Дұшпаным бас иетін

бойымдағы

бар асыл қасиетім!!!

«Бабырнамам» –

Байрағы

мұсылманның!!!

Жап-жасыл түс –

келбеті ғұсыл жанның!!!

Ал, «Бабыр жорық!» Бұл –

бас қосу! Ұлы мақсат! –

Жандарынан табылып қысылған күн,

босағасын бекіту

бұсырманның!!!

Лә илләһә ил Алла!

Мұхаммадун – расул Алла!!!

Жасыл Байрақ!

Жасыл түс –

«Бабырнамам!!!»

Алтын жебем –

атылған

адырнадан!!!

Рахым түссе Алладан, әлі талай

қадаларсың дұшпанға

қабырғадан!!!

«Бабырнамам!!!»

О, менің

«Бабырнамам!!!»

«Бабырнамам!!!»

* * *

Алты қарыс азуы арландарым!
 Жіптей тізіп қайтемін қалғандарын!
 Аруағыңнан айналдым, беу, бабалар!
 Қаһармандық жолында біз – Сіздердің
 өшкен үміт, жоғалған армандарың!!!

Осыны ойлап,
 батамын
 уайымға!
 Зор бәйтерек! –
 Гүрс етіп
 құлайым ба?! –
 Болар – болды!!!
 Лажым жоқ! –
 Мен бір ғаріп! –
 Тағдыр еркі –
 жалғыз-ақ
 Құдайымда!!!
 Иә, Алла
 Иә, Алла!
 Иә, Алла!!!

* * *

Иә, Жаратқан!
 Кеше гөр ақыныңды!
 Әрі-сәрі күй кешкен
 пақырыңды!
 Бетпердесін шындықтың ашамын деп,
 алыстатып алдым ба жақынымды?!

Оңды-солды сілтелеп қаламымды,
 жерім бар ма жасқаған жаранымды?! –
 Бәрі – өзіңе аманат!

Не де болса,
 адалдықтың тайдырма табанымды!!!

Иә, Жаратқан!
Қабыл ал тілегімді!
Рахым-нұрға толтырып жүрегімді,
шафхатыңнан үздірме күдерімді!!!

Тәртіп айқын қасиетті Құрандағы!
Құран ұстап, басымыз құралмады!
Ол жоқ жерде, айтқан сөз —
бәрі бекер!
Өзін-өзі бұл пендең құр алдады!!!

Құран сөзі —
Құдайдың бұйырғаны!
Бұйырғаны —
санама құйылғаны!!!
Зердесізге не дейін?!
Зерделісі
айтқан ғибратнамаға ұйыр дағы!

Құран сөзі —
жүгіну Жаратқанға!
Әр аятын,
пәрман — сол,
таратқанда!
«Шайтан, — дейді, — үмітсіз!» —
Арман қайсы
иман болса жолдасың, дем таусылып,
Құбылаға жүзіңді
қаратқанда!!!
Лә илләһә ил Алла!
Мұхаммадун — расул Алла!!!
Аллаһу акбар!
Аллаһу акбар!
Аллаһу акбар!!!

1997 жыл. Түркістан

Айсұлу Қадырбаеваның «Шыңғыс» дастаны осыдан 18 жыл бұрын жазылса да, тарихи-танымдық һәм жаңашылдық жағынан өте күрделі бұл шығармамен қалың жұртшылық әлі күнге дейін жете таныс емес. Сондықтан, оны оқыған кезде оқырман қауым тосылып қалмай, шығарма табиғатына бірден кірігіп кетуі үшін, осы дастанның қыр-сырын жан-жақты зерттеп, ашып беру мақсатында жазылған Зәмзә Қоңырдың мақаласын да енгізгенді дұрыс көрдік.

Зәмзә Қоңыр

ШЫҢҒЫС ХАН – ӘЛЕМДІК ТҰЛҒА

(Зерттеу)

*«Тумайды адамзатта Шыңғыстай ер,
Данышпан тұңғық ой, болат жігер.
Шыңғыстай арыстанның құр аты да
Адамның жүрегіне жігер берер».*

Мағжан ЖҰМАБАЕВ

*Күнде жасып жүргенше,
Көздегі шерлі жас келсін.
Қорлықпен өмір сүргенше,
Қанжығада бас кетсін!..*

Сарышолақ

Шыңғыс хан тақырыбына қалам тербегенде алдымен назар аударатын бір жайт: «Шыңғыс хан күйбең тіршілігіндегі қара басының қамын ел-жұртының тағдырынан, ар-ожданынан жоғары қоятын арамзаларды «қара сүйек» деп, ал, алысты болжайтын, әріден ойлайтын, елін, жерін сүйген, «жаным – арымның садағасы» деп, ұлы мақсаты үшін қара басын құрбан етуден тайынбайтын мәрт тұлғаларды «ақ сүйек» деп бөліп қараған. Шыңғыс хан дәуіріндегі «ақ сүйек» ұғымы

хан тұқымынан шыққан деген ұғымға айналған қазіргідей түрі емес, елін, жерін сүйген қажырлылар («пассионарлар») деген ұғымды береді. Қысқаша айтқанда, Шыңғыс хан ұғымындағы «қара сүйектілер» — қара басын ғана ойлайтын қара ниеттілер де, ал, «ақ сүйектілер» ел қамын ойлайтын ақ ниеттілер болып шығады. Ұлы қаған «қара сүйектерді», хан нәсілі болса да, ел билігіне араластырмаған. Ал, «ақ сүйектік» қасиетін байқаса, қарапайым нәсілден шыққан жауынгерге ел билетіп, өз қасында ұстап, ақыл-кеңесіне құлақ қойған», — дейді Эренжен Хара-Даван, Н.С.Трубецкойдың «Шыңғыс хан мұралары» еңбегіне сүйене отырып. Мұны Э.Хара-Даванның «Қолбасшы Шыңғыс хан және оның мұралары» кітабына пікір жазған әйгілі ғалымдар Лев Гумилев пен Вячеслав Ермолаев та айрықша атап көрсетеді.

Бұл қағида — Теміршіні әлемдік тұлға Шыңғыс хан дәрежесіне көтерген қаған өмірінің негізгі өзегі екені өзінің өсиеттерінде де, ол туралы өмірбаяндық жазбаларда да алтын арқау секілді негізгі желі болып отырады.

Біз де, Шыңғыс ханша бағаласақ, осы үдеден шығатын халқымыздың «ақ сүйек» ұл-қыздары — ғалым-жазушылары Хасен Әдібаев, Мұхтар Мағауиндердің, айтулы ақындары Мұхтар Шаханов, Айсұлу ханым Қадырбаева, Әмірхан Балқыбек, әрқайсысын өз биігінде бағалай отырып, айтысқандардың ауанымен кете бермей, тарихқа өзімізше барлау жасап, тарихи жазба мұраларды өз көзімізбен оқып, санамызда саралауды ұйғардық. Ұйғардық та, бағдаршам ретінде осы айтыс-тартыстан бұрын Түркістан қаласының 1500 жылдық мерекесіне орай жазылып, 2000 жылы жарық көрген, Шыңғыс хан туралы қалыптасқан таптаурын пікірлерден мүлде бөлек пайымдаумен, батыл байламдарымен кесек-кесек тың да тұжырымды ой тастаған Айсұлу ханым Қадырбаеваның «Иманға жүгін, ей, пенде!» атты кітабының «Шыңғыс хан» бөлімін алып, өзге пікірлерді де ескере отырып, тарих тереңінен суыртпақтап, әр сөзінің түп негізін табуға тырыстық. Бұл өзі, қызығы қиын-

дығынан асып түскен, көңілдегі қай сұрағыңа да, «соқырға таяқ ұстатқандай», дәл жауап алатындай жемісті жұмыс болды. Кезінде бағаланып, хатқа жазылып қалдырылған тарихи оқиғалардың түбірінен тартып, салыстыра зерттегенімізде, деректердің соншалықты бұрмаланып, теріс түсіндіріліп келгеніне көзсіз сене бергенімізді түсіндік.

Айсұлу:

*«Айтқан сөзі – халқының зиянына,
қалды қандай қасиет зиялыда?!
«Шыңғыс!» – десе, қытайға жүгіреді!..
Етек-жеңі дализан қайран Бабам
қоржынына қытадың сияды ма?!*

*Тарих – теңіз! Сүңгі өзің тереңіне!
Іліерсің деректің керегіне!
«Түрік» – десе, түрпідей жиырылып,
теріс қарай ағызар қара суды
зылымыңның шетелдік берері не?!*

*Үш ұйықтасам, түсте жоқ Голланыңа,
Әмірика, Ресей, Алманыңа,
Францияң, Қытайың – қалзанына
менің тегім не керек, тінткілеп?! –
Бір-ақ мақсат – бәрінде,
жалғыз-ақ шарт:
ол – адастырып ақ жолдан
біз сорлыны,
қайткен күнде түсірмек қармазына!!!» –*

деп ширатады ойын. Енді ақынның осы сөздеріне барлау жасап көрейік.

Лев Гумилев: «Еуропа елдері» тарихының қаңқасы болып табылатын, әбден тексеріліп, даталары қойылған оқиғалар жина-

ғы, өкінішке орай, Азия елдері үшін әлі күнге дейін құрылып, жасалмаған. Мәселен, бастаухаттарды зерттеу әдісі. Тақырыптың күрделілігі және көпқырлылығы бізді тарихтық сын мен тарихтық талдауға мейлінше мұқият қарауға мәжбүр етеді. Ең толық бастаухат Қытайдың әулеттік шежіресі болғандықтан да, Н.Я.Бичурин, Ст.Жюльян, Э.Шаванн мен Лю Мао-Цзай, анда-санда грек және араб-парсы мәліметтерін қосып, тек соларға ғана сүйенген. Мұндай ыңғайлану түп-тура бір ғана нәтижеге апарып соғады – осынау зерттеушілердің еңбектеріне арқау болып, өздерінің еркінен тыс, орта ғасырдағы **қытайлық тарихи дәстүр** бағыты тартылып жатады. Алайда, тарихи сын-сынаққа салғаннан кейін, бұл бағыт мүлде жалған болып шығады, ендеше, жалпы алғанда, бір **халықтың тарихын тек қана оның дұшпанының көзқарасы тұрғысынан зерттеуге болмайды**» («Көне түріктер», 86 б.).

«Осы орайда А.Н.Бернштамның көзқарасын біз әлі сынаймыз», – дей келіп, Л.Гумилев: «Осы мәселені жаңа қырынан зерттеу талабы Е.Прицактың жұмысынан көрінеді», – дейді де, әрі қарай оны да сынайды. Лев Гумилев кейбір ғалымдардың еңбектерін саясаттың салқыны тиген субъективті пікір деп қатты сынға алса, Грумм-Гржимайло сияқты этнографиялық, этнологиялық, хронологиялық, сонымен бірге, тарихи-географиялық тұрғыдан да жан-жақты зерттеген ғалымдардың еңбектерін жоғары бағалайды. Демек, тарихтағы кейбір солақай саясаттың қолшоқпары болған ғалымдардың, ұлы дала тарихын кері оқыту ниетімен бұрмаланған фактілер қатып қалған догма емес. Ұлы дала тарихына сәуле түсіру – «Ұлтым!» деп соғар үлкен жүректі ғалымдарымыздың қасиетті парызы. Әрберден соң, **өзгелер өзімізді өзімізге кері дәлелдеуге тырысқан** Ұлы дала тарихына байланысты әрбір оң деректі жинай жүру, әрбір қатені көрген жерде түзете жүру – әрқайсымыздың міндетіміз. Ұлтқа қызмет ету, ұлттық рухты көтеру, оның тағдырына немқұрайлы қарамау – шындық жолында шырылдап жүріп, бар ғұмырын өткізген талай саңдақтарымыздың қол

жеткізсек деген мұраты болатын. Аллаға шүкір, біз Айсұлу ханым шығармасынан бұл мұратқа үндестік тапқан секілдіміз.

*«Сөйлеп кетсем, өлең-сөз жосыла ма?
Аярлықтың бет-жүзі осыла ма?!
Ақиқатқа соқпаса Бабам ісі,
қол бастаған сан Батыр басын иіп,
өз еркімен Шыңғысқа қосыла ма?!»* –

дейді ақын. Бұл орайда тарихшылар не айтар екен, соған тоқталайық.

Э.Хара-Даванның «Қолбасшы Шыңғыс хан және оның мұралары» атты кітабына жазған пікірінде Лев Гумилев пен Вячеслав Ермолаев: «XIII-XIV ғасырларда орыс тілінде «ИГО» сөзі – «үстемдік», «езгі» деген мағынада қолданылмаған. Ол кездегі орыстар үшін «иго» – «скрепление» – «бекіту» (**«иго для русичей тех времен обозначало то, чем скрепляет узду или хомут»**) деген мағынада қолданылған. Ең бірінші рет бұл «иго» сөзі «үстемдік», «езгі» мағынасында Запорожье казактарының жазбаларында («с немалой жалостью под игом московского царя воздыхают»), яғни Петр заманында қолданылған.

Шыңғыс хан ешқашан да әлемдік үстемдікке ұмтылмаған. Оның көкейтесті мүддесі – Ұлы Даланы ен жайлаған ұсақ тайпалардың басын біріктіріп, көрші елдер арасында бейбітшілік орнатып, бір тәртіпке бағынып, сыртқы жаудан ұйымдасып қорғануды жолға қою болды. Оның бұл мақсаты, жауларының көзқарасы тұрғысынан қарағанда, әлемдік билікке ұмтылудың алғышарты болып көрінді. Ал, басқадай қатты қақтығыс, қан төгіске соқтырған соғыстар Шыңғыс ханның еркінен тыс оқиғалар тізбегінің әсерінен болып отырды. Жеңілген елдерде Шыңғыс хан қолданған саясат Наполеон, Гитлер сияқты қолбасшылардың басқыншылық саясатынан мүлде бөлек болды», – дейді.

Э.Хара-Даван да Марко Полоның: «Ол жаулап алған елдерінің меншігіне, дініне, салт-дәстүріне құрметпен қарады. Оның осындай адамгершілік қасиетін көріп, сыртқы жауларынан қорғайтынына көздері жеткеннен кейін, бұрын оны жау санағандар енді жан-тәнімен берілген сенімді серіктеріне айналады. Осыны көрген көптеген көршілес елдер өздері келіп қосылады», — деген сөзіне жүгінеді. Әйгілі жиһангердің бұл айтқандарын Шыңғыс ханның бүкіл ғұмыр тарихы дәлелдеп береді.

Кешегі ата-бабаңнан, салт-санаңнан, алтын діңгегің — дінің мен діліңнен бездіретін, өзіңді өзіңе құбыжық етіп көрсететін қызыл империялық идеологиямен айықпастай уланған зерттеушісімақтар тарихи деректердің астары мен тысын, арқауы мен тінін айырып алмай, **жау елдер тарихшыларының көкірегімізді басып, рухымызды жасыту үшін жасақтаған жазбаларын оқып, таныса сала, әрі қарай зерттеуге мойындары жар бермей, — мойындары жар бермей де емес-ау, кеңестік кезеңнің дәстүрлі тәрбиесі бойынша, алдын ала белгіленген өзіне тиімді межеге көрсетілген жолмен ғана жетуге үйретілген дағдыны бұзып-жарар жігердің жоқтығынан, көрер көзге жалған қорытынды жасай салғандарына қынжылмасқа шара жоқ.** Ал, өз биліктері өз қолдарына тиген дәл бүгінгідей күні, сол олқылықтардың орнын толтырып, «Осы қалай?» деп ойланып, бастарын қатырып, әуреге түскілері келмейді. «Ауру қалса да, әдет қалмайды» деген — осы.

Шыңғысты біреулер Македонский, Наполеонмен теңестіріп жатады, кейбіреулері, тіпті, Гитлерге теңеп қорламақшы. Македонский, Наполеон, Гитлерлерде жесе де, жемесе де, тамақтай беретін қорқау қасқырдай тек басқыншылық ниет қана болды. Бұлардың ешқайсысы да бағындырған елдеріне қанды қырғыннан басқа ештеңе берген жоқ. Олардың шектен шыққан езгісі жергілікті халықтың ашу-ызасын қанасынан асырып жіберді де, жаулап алған жерлерінде тұрақтап қала алмады. Македонскийдің өзі өлген соң, әскерінің тамтығы сұл-

дерін сүйретіп, еліне әзер жетті. Наполеон мен Гитлер көзінің тірісінде-ақ, күйрей жеңіліп, басып алған елдерінен бұралқы иттей қуылып тасталынды. Бұл екеуін жеңілген соң-ақ, өз елі де мойындаудан қалды. Ал, Шыңғыс хан болса, алдымен өзінің де, көршілерінің де ата жауы Қытайды тәубесіне келтірді. Қытай сол Шыңғыс хан тойтарғаннан бері, өзінен де зор шығуы мүмкін екендігін түсініп, әлі күнге дейін, көршілерінен аяғын тарта жүретіндей жағдайға жетті. Екіншіден, Шыңғыс ханның мақсаты басқыншылық емес, ағайындас ұсақ тайпаларды біріктіріп, **іргелі ел ету** болды.

Шыңғыс ханның ақ ниетін, Алланың қолдауымен орындалған осы Ұлы арманын ұрпақтарына қалдырған төмендегідей өсиет сөздерінен анық аңғаруға болад:

*«Жан-тәнімді тыныш етсем,
 жамағатым жарлы болар.
 Қара басты тыныш етсем,
 қазанатым сорлы болар.
 Жан мен тәнім шаршаса да,
 жамағатым азбасын.
 Қара басым қажыса да,
 қазанатым тозбасын!
 Атар тұстан батар тұсқа созылған
 алыс елдің адамдарын жинадым.
 Соншама көп бөтенді
 бауыр еткен мен едім.
 Соншама көп бастарды
 біріктірген мен едім.
 Арам ойдан жалыққандар – ол.
 Арам көңілден тарыққандар – ол.
 Ұрпақтарым менің – сіздер,
 Ойдан еш жалықпаңдар!
 Көңілден еш тарықпаңдар!*

*Хан жақсыда – қара да мәз.
Хан иенің бақыты –
қасиетті тағында.
Қара адамның бақыты –
хан иенің затында.*

*Ашулы кек, арам жүрек –
арсыз көңілден өткен жау болмас!
Дүлей күшті епке сап,
даналық қып жұмсаса,
дүниені билерсің.*

*Асқақ ұлыс еліңді,
абыроймен ұстаңдар!
Артта қалар атыңды,
асыл заттай қорғаңдар!»*

«Інілерім, ұлдарым, қалың қауымым, сіздер өз бастарыңызды ұмытып, ұлыс үшін әркез үлкен насихат қылып тұрыңыздар, білім-ғылымды игерген адам тапсаңыздар, өздеріңнен алыстатпаңдар, оның сендерге шарапат-шапағаты көп болады. Менің азаппен жинаған елімді қорғап, қолдаңдар! Осы аманатты орындамасаңдар, бәрі бүлінеді. Орнату – қиын, оны қорғау – одан да қиын. Ұлы шабытпен ойлана біліңдер!».

Міне, өзінің осындай өмірлік қағидасын берік ұстанған дана Шыңғыс хан көршілес елдерді бейбіт жолмен бағындыруға тырысты. Соғыспен алуға тура келген күнде де, аса зәбір көрсетпей, өз қоластындағы елінің тағдырына аса жауапкершілікпен қарап, дінін, тілін сыйлап, оларды сыртқы жауларынан қорғай отырып алды. Шыңғыс ханның осы саясатының нәтижесінде Алтын Орда, Ақ Орда, Көк Орда, мәскеулік орыстар (орыстардың атын әлемге паш еткен тегі түркі, әйгілі ақын-жазушылар, ғалымдар) дүниеге келді. Және оны төрт ғасыр

бойы Шыңғыс хан ұрпақтары билеп тұрды. Сөзімізді тағы да ғалымдардың пікірлерімен астастыра отырып дәлелдесек: «Шыңғыс хан бағындырған елдердің ішінде тек парсылар ғана жаулап алынған ел есебінде хандардың билеуінде болды да, қалған Еуразия елдері өз еріктерімен қосылған ел деп есептелінді. Жаулап алған елдерінің дініне, тіліне құрметінің арқасында орыстың православие дініне сіңіп кеткен мәскеулік орыстар пайда болды», – дейді А.Гумилев. Ал, Айсұлу ақын:

*«Ана-жатыр – жаралып қуысында,
кек түйіліп темірдей уысында,
жауда кеткен ақысын даулай туған
бұл Шыңғысың – жалғыз ұл, –
жалғыз тарлан
түрік деген тұқымның туысында!!!» –*

Одан әрі:

*«Жауда кеткен әперіп кегіңізді, –
тезге салып теңтек пен теліңізді, –
қайта тартып босаған беліңізді, –
«Халық» атты белгілеп еніңізді, –
жұдырықтай бір жерде жұмылдырып,
қосып кеткен қатарға еліңізді, –
сол Шыңғыс хан! – Мойында –
мойындама!!!» –*

деп ширығады. Ақын айтып отырғандай, әкеден жастай жетім қалып, небір қиындықты бастан кешіріп, теперішті көп көрген Шыңғыс хан ендігі жерде өзі құрған мемлекетінің керегесін кеңейтіп, іргесін берік ұстамаса, Отанын өрт шалып, халқы қанауға, малы талауға түсетінін жақсы білді. Ол, қандай жағдайда да, шегінудің өліммен тең екендігіне әбден көзі жеткендіктен, түйген тәжірибесін даналықпен іске асы-

ра білді. Шыңғыс хан сабақ алған Академия – өзінің ауыр тағдыры! Жеңіске жетелеген күш – Алла берген сұңғыла ақыл, асқақ рух еді. Ол ақыл-айла мен қаруды тең ұстап, өзінің өсиетінде айтқанындай, бір сәт те белін босатпай, соңына ерген елін тек жеңіспен ауыздандырып, жауынгерлерінің жігерін шар болаттай шыңдап отырды. Бірін ақылмен, бірін күшпен бағындырған елі мен «жер көлемі жөнінен тарихта теңдесі жоқ, Сары теңізден Адриат теңізіне дейінгі аралықты алып жатқан, көне дүниенің географиялық өлшемімен есептегенде, жер шарының бестен төрт бөлігін біріктірген алып Моңғол империясын құрды» (*Э.Хара-Даван 17 б.*).

Айсұлу ақын:

*«Қара қазан! Қалың ел – қарауында! –
Дүниенің ісі жоқ талауында!!!, –*

немесе:

*Бір Алла аты – Шыңғыстың ұранында!!!
Болат тәртіп!!! – Ол тәртіп –
Құранында!!!» –*

десе, ол да дәлелсіз болмас, сірә.

Иә, Шыңғыс хан өмір бойғы жеңісінің жемісі – қоластына біріктірген қалың елді ғасырлар бойы ұрпақтарының ұрпағы билеп тұра алатындай етіп, қоғамның барлық топтары мен бүкіл әскери қызметшілерге де ортақ, қай істе де темірдей тәртіпті талап ететін қатал да әділ «Жасақ» атты Заңын жазып қалдырды.

Шыңғыс ханға бүйрегі бұра бермейтін, «еуроцентристік» көзқарасты ұстанған Э.Хара-Даван, жоғарыдағы мысалдардан да байқағанымыздай, оның даналығы мен данышпандығын әбден мойындағанын жасыра алмай: «**Законы Чингис-хана не были одной теорией, он умел дать им силу и заставить испол-**

нять их. Этого он достиг строгостью и умением выбирать людей, так законность пускает в народе корни лишь тогда, когда он видит, что закон обязывает не только «меньшую братию», но и ее правителей. В этом отношении сам верховный правитель представлял живое воплощение безусловного подчинения изданным им самим законам:

«Этот, не умевший ни читать, ни писать деспот, – говорит о нем подполковник РЭНК, – исповедовал культ писанного закона. Не было государя, который соблюдал бы более добросовестно договор, заключенный между ним и государством. Среди самых ужасных репрессий, к которым он прибегал, его самые заклятые враги не могли указать ни на малейший каприз с его стороны».

Не подлежит сомнению, что такой пример, подаваемый самим ханом, должен был оказать благотворное влияние на нравы всей монгольской администрации и магистратуры, что, в свою очередь, воспитывало народ в духе строгой законности», – дейді.

Бейбарыс сұлтанның тұсында Шыңғыс ханның болат қанылтырға жазылған «Жасақ», «Жаса» Заңы Мысыр мамлюктеріне де заң болды.

Шыңғыс хан барлық халықтар мен барлық замандар тарихында әлемнің ең Ұлы қолбасшысы болып танылды.

Ғалым-жазушы Хасен Әдібаев «Қазақ әдебиеті» газетіндегі «Қара күйе жақпайық, Отырарды сақтайық» деген мақаласында: «Бес-алты жыл бұрын АҚШ-тың «Вашингтон пост» газеті халықтан сұрау салып, мың жылдың ең құдіретті тұлғасының тізбегін шығарды. Осынау ұзақ дәуірдің ең ірі марқасқасы деп Шыңғыс хан аталыпты», – дейді. Әділ баға! Халық берген баға!

Осы орайда Теміршінің Шыңғыс хан аталуына да тоқтала кеткен артық болмас. С.Г.Кляшторный мен Т.И.Сұлтанов: «По мнению ряда востоковедов, титул чингиз происходит от тюркского слова тенгиз – море, океан, а композит Чингиз

хан соответственно означает «Океан-хан», т.е., «Всемирный хан» («Казахстан. Летопись трех тысячелетий», стр.172), – дейді. Жоғарыдағы пікірге сүйенсек, дәлірек алғанда Шыңғыс хан деген – «Мұхиттай терең сұңғыла, ақылы асқан дария, көреген дана, немесе, шыңдай биік асқақ рухты хан» деген мағынаны береді. Бұл қастерлі атақты Шыңғыс хан ақтық демі біткенше ақтап өтті.

* * *

Шыңғыс хан туралы әңгіме қозғаған соң, оған айып ретінде таңылып жүрген мына бір оқиғаларға да тоқтала кетпесек болмас. Біріншісі – «Үлкен ұлы Жошыны үшінші ұлы Өгедейді тақ мұрагері ету үшін өлтіртті» делінетін жайт. Мұның аққарасын өз сөзімізбен дәлелдеп әуре болмай-ақ, Монғолдың «Құпия шежіресіндегі» (176-181 бб.) анық баянын келтірсек жетеді. Шыңғыс қаған сартауыл (Ортазиялық Түркістан) еліне жіберген Ұқына бастаған жүз елшісі өлтірілгенін естігенде: «Алтын арқанымызды сартауылға қидырып, қол қусырып отырамыз ба? Егеске қысас істеп, сартауылдармен шайқасайық», – деп дереу аттанғанда, Есүй ханым:

*«Қаған-ау, Ұлы асудан асарда,
ұлы өзеннен өтерде,
ұзақ жолға шығарда,
елін қайтіп билеуді,
етер өсиет алдымен.*

*Туған дене солатын,
толған гүл де оңатын,
барша әлем кезегін,
батыл ойла алдымен.*

*Пана тұтар денеңіз,
пәни кетсе, көнеміз.*

*Қасиетті туыңды
кім ұстар де сенеміз?*

*Ауызыңыздан сұрайық,
айтпай қайтып тұрайық.
Туылған төрт ұлыңның
таққа кімі лайық?» –*

дегенде, Шыңғыс қаған: «Қатын болса да, Есүй тым орынды айтты. Бауырларым мен ұлдарым, сендердің бірде-біріңнің есіңе бұл сөз түспеді. Мен де өмірдің кезегін ұмытып кетіппін. Ұлымның үлкені Жошы еді. Кәне не айтасың? Сен айт!» – дейді. Жошыдан бұрын сөзге Шағатай араласады. «Жошыға сөз сөйле деп, оны неге нұсқағалы отырсың? Біз меркіттің қоқсығына бағынбақпыз ба? (Анасы Бөрте меркіттерге қолға түсіп, Жошы сол тартыстан кейін дүниеге келген бала болғандықтан, солай деп отыр) – дегенде, Жошы қарғып тұрып, Шағатайдың алқымынан ала түсіп: «Мені қаған әкем бөтен көрмегенде, сен неге мені шеттетіп отырсың? Сен тек долышарқоялығыңмен ғана артық шығарсың?» – дейді. Сонда Шыңғыс хаған: «Жошыны шеттеуге бола ма? Ұлдарымның үлкені Жошы емес пе? Бұдан соң өйтпендер», – дегенде, Шағатай тұрып, Жошының күштілігі мен адамшылығын айтпастан:

*«Кешірімді еді Өгедей,
қаған таққа лайық.
Кәдірмен әке жанынан
қалдырмай оны тұрайық.
Қарқара тұмақ килізіп,
қадыл болуын сұрайық», –*

дейді. Сөйтіп Шыңғыс қаған: «Жошы не айтар екен, айтсын?» – дегенде, Жошы: «Шағатай екеуміз күш қосып жәр-

демдесейік. Өгедейді ұлық тұтайық», – дейді. Сонда Шыңғыс қаған: «Бірігу деген не? Жер-ана кең, Өзен-көл көп қой. Бөгде елдерді бодан етіп, жеке-жеке болыңдар. Өз иеліктеріңді кеңейте беріңдер. Ал, Жошы мен Шағатай екеуің айтқандарыңа жетіңдер. Досқа күлкі, дұшпанға таба болмай, ынтымақтасып жүріңдер. Ал, Өгедей, сен не айтасың? Айт!» – дейді. Өгедей: «Не айтарымды білмей тұрмын. Істей алмаймын деп қайтіп айтамын, істеуге тырысайын», – дейді. Сонда Шыңғыс қаған: «Өгедей мұндай сөз айтқан соң, болды. Ал, Толұй не дер екен? Айтсын!» – дейді. Толұй: «Мен қаған әкей атаған ағайдың жанында болып: «Алысқа жорытса – серігі, жақынға жорытса – сойылы болайын», – дегенде, Шыңғыс қаған риза болып: «Оның балалары Қасарға, Алшыдайға, Омшыға, Белгітейге мұрагер болсын», – дейді. Міне, осылайша, Шыңғыс хан Жошының өлімінен 5 жыл бұрын, 1219 жылы балаларының өздерінің ұйғарымы бойынша тақтың мұрагерін белгілеп, еншілерін бөліп берген-ді. Моңғол жұртының, Шыңғыс хан тарихының жылнамасын мүмкіндігінше боямасыз көрсеткен монғолдың «Құпия шежіресі» мен «Алтын шежіресінің» баянына жүгінген орынды.

Белгілі тұлғалар төңірегінде әртүрлі аңыздар тудырып, әсірелеп көрсететін батыс менталитетті тарихи-көркем шығармалардағы «түбі шикі ұлдан құтылу керек болды» дейтін лақапта негіз жоқ. Тіпті, солай болған күнде де, жұрт ауызына ілінбей тұрып, жас кезінде көзін құртар еді ғой. Оның үстіне Бөрте меркіттерге қолды болғанға дейін де, Шыңғыспен ерлі-зайыпты өмір кешкенін, демек, тұтқынға түскенше жүкті болуы әбден мүмкін екенін де, ақылды да сұлу, некелі үш әйелі бола тұрып, Бөртеге ешқашан көңілі суымағанын, мұрагерлікке Бөртеден туған төрт ұлды лайықтағанын неге ескермейміз? Оның бер жағында Шыңғыс хан: «**Жошы қаршадайдан қатар жүріп мемлекетті құрысты**» («Алтын шежіре», 134 б.), – дейді. Бұл – Хан ауызымен тұлға болған азаматқа берілген баға. Ал, оны сондайлықты дәрежеге жеткізіп, тәрбиелеген сол Шыңғыс

хан. Міне, Шыңғыс ханның үзеңгі қағысып, қатар жүріп, мемлекетті құрысқан тұңғыш ұлы Жошыменен екеуінің ара-қатынасы осындай. Ендеше, өзі тірек тұтқан қадырлы ұлы тұрғай, жорық жолында өзіне шын берілген қаруластарының өздеріне, одан қала берді, тұқым-тұқиянына адал көңілмен қарап, достықтан айнымайтын тектілігіне қанық шын зиялыны жоғарыда айтылған қаңқу сөз иландыра алмайды. Яғни, бұл лақап, тіпті, қисынға келмейді деп білеміз.

Екіншісі — «Теміршінің өзімен әкесі бір, шешесі өзге Бектер бауырын өлтіруін» Лев Гумилев Моңғолдың «Құпия шежіресіндегі» осы оқиғаны баяндайтын нұсқаға әртүрлі қырынан мәтіндік, логикалық талдау жасай келіп: **«Бектер Теміршінің елді біріктіру ойына тыңшылық жүргізіп, ішкі сырды сыртқа тасыған болса керек» деген байламға келеді.** Қазірге дейін «Құпия шежіренің» мәтініне талдау жасаған жалғыз ғалым Лев Гумилев екенін ескерсек, біздің де осы байламға тоқтағанымыз дұрыс. «Бектердің Теміршінді сатқандығы күмән тудырмайды. Ал, Сатқынға қашан да өлім лайық», — дейді, «Шыңғыс хан жайлы шындық неге біржақты бейнеленуге тиіс?» («ҚӘ» 25.05.01) деген мақаласында Әмірхан Балқыбек. Бұл оқиға туралы біз де осы пікірдеміз. Сатқындықтары үшін өз балаларын өз қолымен өлтірген Тарас Бульбаны украиндықтар — **«Ұлттық батыр»** деп, ал үнді әйелді үнділер **«Бүкіл Индияның анасы»** деп қастерлесе, дәл осыған ұқсас жағдай спартандықтар, жауырынынан оқ тиген жауынгерді **«Қорқақ ұл өсіргені үшін»** деп, өзінің анасына өлтіртіп, және оны игілікті нәтиже беретін патриоттық тәрбиенің негізі деп танып жатса, және де ол әрдайым «оң нәтиже» беріп отырғандай болса («300 спартандықтар»), әрине, қазақ халқы — бізде де мұндай шешімдер болды. Айталық, жаудың қызын сүйіп, онымен оның жағына өтіп кетпек болған **жалғыз інісін, басқаларға сабақ үшін, өзі өлтірген батыр Баян** туралы дастан жазып, кино түсіріп дәріптеп, «Елімді, жерімді сақтау үшін көп қан төгуге тура келді», — деп мойындаған Абылай ханымыз-

ды ардақтаумен келе жатырмыз. Иә, ендеше, тарихта ел мүддесі, — Шыңғысша айтқанда, «ақ сүйектік» — осындай ауыр құрбандықтарды талап ететін кездер аз болмаған. Бір бабамызды қастерлеткен «қаталдықты», ел үшін істеген бірдей құрбандықты екіншісіне айып қып тақсақ, әділдігіміз, білгеніміз қайсы, **екіжүзді** болып шықпаймыз ба, кейінгіге қандай үлгі қалдырамыз?! Аталарымыздың өзін даттасақ, әлемдік тарихқа қалай әділ төрелік айта аламыз? Өзімізде, сөзімізде қандай пәтуа болмақ?! Бұл орайда **Айсұлу ақын**: «Бірде мақтап өткенді, бірде даттап, соңымыздан ілескен жас буынды сендіреміз қай айтқан сөзімізге?!» — дейді.

Енді Лев Гумилев пен Вячеслав Ермолаевтың «**Шыңғыс хан ешқашан да әлемдік үстемдікке ұмтылмаған. Оның көкейтесті мақсаты – Ұлы Даланы ен жайлаған ұсақ тайпалардың басын біріктіріп, сыртқы жаудан ұйымдасып қорғануды жолға қою еді. Ал, басқадай қатты қақтығыс, қантөгіске соқтырған соғыстар Шыңғыс ханның еркінен тыс оқиғалар тізбегінің әсерінен болып отырды**» — дегені мен Айсұлудың:

*«Өлшенбейді иманың саныңменен! –
Жылжыл аққан тамырда қаныңменен!
Қағидасы Құранның сол болады –
бір анадан тусаң да, туыстық жоқ
ардан безген Құдайсыз залымменен!!!»*

дейтін жолдарының байыбын барлап көрейік.

«Шыңғыс хан батысқа қарай үдере қашқан ата жауы меркіттерді біржолата талқандау үшін 1216 жылы Жошы бастаған әскерін жіберген еді. **Торғай өңірінде, Ырғыздың маңында меркіттерді ойсырата жеңіп, жолы болып келе жатқан Жошыға қыпшақтармен соғысуға сайланып шыққан Мұхаммед сұлтан хорезмшахтың 60 мың әскері қарсы жолығып қалады. Жошы: «Бізді меркіттерді талқандауға жіберген. Сіздермен соғысуға**

рұқсат жоқ», – деп қанша жалтарса да, хорезмшах көнбей, соғысуға мәжбүр етеді. Кескілескен шайқаста моңғолдар тең, кейде, басым түсіп, тіпті, хорезмшахтың өзі моңғолдардың қолына түсіп қала жаздайды. Сұлтанды бұл қатерден қасқағым сәтте шешімді батыл қимыл көрсеткен ұлы Жалаладдин құтқарады. Күні бойы шайқасып, жеңісе алмай, кешке қоналқаға тоқтайды. Түн қараңғысын пайдаланып, моңғолдар әр жерден лаулата от жағып, өздері тез кері қайтып кетеді. Таңертең бұл қулық сұлтанға белгілі болған кезде олар қуып жете алмастай ұзап кеткен еді. Хорезмшахтың ұлы Жалаладдиннің хатшысы Аннасауидың айтуынша: «Хорезмшах моңғолдардың ерлігіне тәнті болып, қару жұмсаудағы шеберлігін айта жүреді екен» – дейді С.Г.Кляшторный мен Т.И.Сұлтанов («*Казахстан. Летопись трех тысячелетий, стр.173*»).

Шыңғыс ханның еркінен тыс болған соғыс дегенде **атышулы Отырар** оқиғасын айтпай кету мүмкін емес. Шыңғыс ханның Қытайдағы жеңістері Орта Азияға аңыз боп таралған түс еді. Мұндай дақпырттың шындығына көз жеткізу үшін хорезмшах Моңғолияға елші жіберді. Шыңғыс хан да өз кезегінде батыстағы көршісіне хорезмдік Махмуд, бұхарлық Әмір мен отырарлық Жүсіп Ханқа секілді үш мұсылман бастаған елшілерін аттандырды. Хорезмшах 1218 жылы Шыңғыс ханның тарту-таралғысы мен мемлекетаралық бейбіт сауда қатынасын орнату және сауда керуендерінің қауіпсіздігіне кепілдік беру жөнінде келісім-шарт жасасу туралы хатын, «Құдай тағала маған машырықтан сенің уәлаятыңа шейінгі халықты берді. Енді сен де маған бағынып, менің балам бол, сөйтіп, мұсылман елінің тыныштығын сақтағайсың» деген сәлемін әкелген монғол елшілерін Бұхарда қабылдады. Сұлтан Мұхаммед монғол әміршісінің бұл келісім-шартына толық қосылатынын білдірді.

Елшілері Сұлтан Мұхаммедтің жауабын әкелген соң, Сұлтан Мұхаммедпен тіл табысқанына Шыңғыс хан шынайы разы болып, Сұлтан Мұхаммедтің бұған жамапшылық жасамайты-

нына және өзінің де ондайға бармайтынына сенімді болды. Дәл сол кезде Бағдаттың халифы Насыр Шыңғыс ханға елші жіберіп, Сұлтан Мұхаммедтің үстіне бірігіп аттанайық деп ұсыныс жасап еді, оған, жасасқан шартты бұзғысы келмей, жағымды жауап бермеді. Сөйтіп, Шыңғыс хан Орта Азияға Омар хажы Отырари, Жамал Мараги, Фахр-ад-Дин Жизаки Бухари, Әлмин ад-Дин Харави бастаған сауда керуенін жіберді. Алтын-күміс бұйымдары, тай-тай жібек маталары, бұлғын, құндыз, т.б. бағалы аң терілерін 500 түйеге артқан, арасында барлаушылары да бар 450 адамнан тұратын бұл керуен Отырарға 1218 жылдың орта шенінде жетті. Отырардың билеушісі Айналшық Сұлтан Мұхаммедтің туысы еді, оған Қайырхан деген лақапты берген де Мұхаммед хорезмшах болатын. Саудагерлер Қайырханның қабылдауында болған кезде Айналшықты танитын біреуі Қайырхан демей, «Айналшық», — деп қалды. Ол бұған ашуланып, саудагерлердің барлығын қамауға алуды бұйырды. Өзі Сұлтан Мұхаммедке кісі жіберіп, бірнеше адам жансыз болып келіпті деп хабарлады. Сұлтан Мұхаммед ол сөздің растығын тексермей, барлығын қырып, әкелгендерін талап алыңдар деп бұйрық берді. Қайырхан саудагерлер мен елшілерді түгел өлтіріп, мүліктерін талап алды. Керуеншілерден бір-ақ адам қашып шығып, болған жайды Шыңғыс ханға жеткізді. Шыңғыс хан **құныкері «Айналшық» Қайырханды ұстап берсе, арада болған бейбіт келісімді бұзбайтынын айтып, хорезмшахқа тағы да Ибн Кафраж бастаған елшісін аттандырды. Шыңғыс хан бәрібір соғыспай қоймайды деп есептеді ме, әлде, Қайырханды ұстап берсе, өзінің де болған іске қатысы барын айтып қояды деді ме, хорезмшах бұл талапты орындау былай тұрсын, тағы да бейкүнә елшілерді өлтіруге бұйырды.**

«Дегенмен, Шыңғыс хан мұсылман елдеріне жорық жасауға үлкен мән беріп, аса мұқият дайындалғаны сондай, «Отырар ойранын» көзімен көрген мұсылмандардың өздері соғыс хорезмшахтың кінәсінен болды деп түсінген еді», — дейді бұл туралы ан-Насауи.

Шыңғыс хан қолға түскен Қайырханның ел арасын бүлдіріп, соғысқа себеп болған ашкөз, дүниеқоңыздығы үшін, құлағы мен көзіне балқыған күміс құйып өлтіруге әмір етеді». (С.Г.Кляшторный, Т.И.Сұлтанов. «Казахстан: летопись трех тысячелетий», стр.174-178), Әбілғазы Баһадүр, «Түрік шежіресі» (67-170 бб.).

Осылайша, Қайырханның кінәмшілдігі – елшіні өлтіру деген сұмдық бұрын-соңды тарихында болмаған елді қанды қырғынға душар етті. Ал, Шыңғыс хан өзіне: «Алтын ханның жарлығын тізерлеп тұрып тыңда!» – деп өктем сөйлеген Қытай елшісін де өлтірмей, еліне аман-есен қайтарып, дәл сол кезде Қытаймен соғысуға әзірлігі болмағандықтан, елді арандатып алармын деп, қауіп-қатерден сақтанып, өз жеке басын қорлатқан жағдайға да көнді. Өзінің «Ақ сүйектік» қағидасы бойынша, ең үлкен намыс соғысқа дайын емес елді шайқасқа салып, қырғызып, сағын сындырып алмау деп білді. Кейін, әбден дайындалып, күші басымдығына сенімді болған кезде, Алтын ханға «Маған бағынып, Ұлы патша деп танысын» деген талаппен елші жіберді. Әрине, көкірегі көш жердегі Алтын хан бұл өктемдікті мойындағысы келмей, шайқасқа шығады. Соғыста оңбай жеңілген ол Шыңғыс ханға өзінің әлі балиғатқа толмаған қызын сый-сияпатының басы етіп жіберіп, жанына сауға сұрайды. Шыңғыс хан «иілген басты қылыш кеспейді» дегендей, Алтын ханның өтінішін қабылдап, кешірім береді («Алтын шежіре» 143-144бб., Әбілғазы Баһадүр, «Түрік шежіресі» 62-64бб., Исая Калашиников, «Жестокий век» 541 б.).

«Шыңғыс хан соғыспауға мүмкіндік болмағанда ғана соғысқа кірді» дейтін сөздің дәлелі – осы. Енді:

*«Кең жаһанды Бабамыз қоныс қылған!
Қоныс үшін қанқұйлы соғыс қылған!
Шыбын жаннан түңілтіп кәфірлерді, –
дінін берік тұтынған мұсылманмен
ниет қосып, тілегін тоғыстырған!!!»*

деген ақын сөздерінде не гәп жатыр, — соны барлап көрейік.

Қытайдың Алтын ханына «Ұлы патшам деп мойында!» деген бұйрық райдағы сөзбен елші жіберген Шыңғыс хан Сұлтан Мұхаммедке келгенде, ол оның айдалада кездесіп қалған әскеріне тиісіп, олармен соғысса да, үлкен кеңшілік, ерекше жылылықпен «Балам бол, бірігіп, тізе қосайық» деген сәлеммен жібереді елшісін. Тіпті, одан кейінгі жағдайда, екі рет жіберген елшісін өлтіріп, өзін соғысқа мәжбүрлесе де, «Құныкерімді шығарып берсең, әлі де бейбіт келісімді бұзбаймын», — деп, оның алдынан үш рет өтеді. Және жіберген елшілерінің бәрі де — түркілер арасында мұсылман дінін уағыздаушы болып табылатын мұсылман қожалар. Мұны бір делік те, одан әрі мына бір шумақтарға назар аударайық:

*«Жиылмайды, оу, Жұртым, неге есіңіз?!
Кім не десе, бас шұлғи бересіңіз!
Қараңғылық шегі сол – бұл Шыңғысты
«Пұтқа құлай табынған кәфір», – десе,
аузыңды ашып, оған да сенесіңіз!!!*

*Жазған тарих тарих па, сұрастырым?! –
Аннан-мыннан жоқ-барды құрастырым?!
«Шыңғыс!» қылам десеңіз*

*Шыңғыс ханды,
Түріктіктің төңірегін түрткілемей,
тұтас қара, Алланың жолындағы
мұсылмани күреспен ұластырым!!!*

*Шыт-шытырман өмірдің өрмеінде
тұнып жатыр не бір сыр! –*

Көрмедің бе?! –

*Шыңғыс ханның Бабасы – Оғыз қаған
әмірімен Алланың, әлһәмдулиллаһи,*

*иманына жүгінген, антын байлап,
анасының сүтімен, жөргегінде!!!*

*Не іеп менің тәптіштеп қоймауымда, –
қызыл сөзді ермек қып ойнауым ба?!*

О, жоқ, жұртым!!!

Санаңа салдым қозғау!

*Қал қимылдап! Қазына тұнып жатыр
мұсылмани Шыңғыстың қойнауында!*

Қалған жерде түкірдім шимағыңа!

Қол жүгіртіп дәніктің жиганыма!

Бұдан әрі үн-түнсіз жата берсек,

*Шыңғыс емес, Шыңғыстың бабасының
түйсетін түрің бар Иманына!!!» –*

деп шамырқанады. Хош! Енді біз осы бір алапат сезім, нық сенімнің негізі қайдан бастау алды екен, – бабалар жазып қалдырған шежіре ізімен өткен тарихымыздың беттерін тағы бір ақтарып көрейікші.

Әңгімені әуелі Әбілғазы Баһадүрдің «Түрік шежіресі» кітабынан бастайық. Әбілғазы – Шыңғыс ханның Жошыдан тарайтын он бірінші ұрпағы. Әбілғазы үш нәрсені жетік меңгерген. Біріншісі – әскери өнер; екіншісі – ақындық өнер және көп тіл білуі; үшіншісі – тарихи оқиғалар мен ертеде болған хандардың, жер-су аттарын жатқа білуі. Әбілғазы «Моңғол ханның үлкен ұлы Қара ханға дейінгі ата-бабаларының бәрі мұсылман екенін» баяндай келіп: «Қара хан атасынан кейін бүкіл елге патша болды. Қазіргі Ұлытау және Кішітау дегендерді ол кезде Ертағы және Кертағы деп атайтын. Ол жазда тауларды жайлайтын, қыста Қарақұм мен Сырды қыстар еді. Қара хан заманында жұрттың бәрі кәфір болып, бірде-бір мұсылман қалмады. Осы кезде Қара хан үлкен әйелінен біл ұл көрді. Ол үш тәулік анасын ембеді. Анасының түсіне

кіріп: «Ей, ана! Мұсылман бол. Әйтпесе, өлсем де сүтінді ембеймін» дейді (Халық ауыз әдебиетіндегі бұл аңызды бала кезден естіп өскенбіз. — З.Қоңыр). Уақыт өте келе, Қара хан баласының мұсылман болғанын біліп, оны өлтірмек болады. Ақыры, әкелі-балалы екеуі соғысып, Оғыз хан жеңіп, өзі хан болған соң қайтадан халықты мұсылман дініне кіргізеді. Сөйтіп, Оғыз ханның ұрпақтары Шыңғысқа дейін де, Шыңғыс пен Шыңғыс хан ұрпақтары да мұсылман дінінде болды», — дейді. Сенеміз. Себебі: Бисмиллаһир — Рахманир — Рахим. Мейірімді, рахымды Алла атымен бастаймыз. Құран-Кәрімнің 283-бетіндегі 17-ші Ісрә сүресінің 15-парасында «Біз бір пайғамбар (яғни, елші. — З.Қоңыр) жібермейінше, ешкімге азап қылмаймыз!» — десе, Шыңғыс хан да осы Құрани қағиданы берік ұстанған. Өзі бағындырғысы келген елге алдымен елші жіберіп, бейбіт жолмен бағынуды ұсынған, көп жағдайда бұл әдіс оң нәтиже беріп, біраз ұлыстар Шыңғыс ханның қоластына өз еріктерімен кірген. Және осы Ісрә сүресінде айтылғандай, ол сарбаздарына: «Егер әскери нояндар ағат кетсе, өз білгеніңді қылма. Тыйып тастауды ойлап тұрсаң да, әуелі менің тапсырмамды (өсиетімді) сұрау керек. Егер мен болмаған күндерде барлығың кеңескеннен кейін барып, жаза жарлық беруге болады. Қалай да ашу-ыза кернеген шақта өз беттеріңмен кетуге болмайды.

Егер де кімде-кім менің өсиет тапсырмамды орындамаса, екі жолы айыптап, ескертіп, үшінші рет айдалаға, ащылы аймаққа жер аударыңдар. Айыпталған уақыты толып, қайта оралған соң да, өсиетіме адал болмаса ғана, абақтыға қамандар. Сөйте тұра, өкініп, өрге жүрмесе, түгел отырып кеңесіп, дәстүр бойынша тиыңдар», — деп тәртіп береді.

Шыңғыстың діні тәңіршілдік дейді. Олай болса, түріктің діні туралы Лев Гумилев: «Көк тәңіріне табыну, сол сияқты, Орхон жазуларында да бәдізделген. «Биікте — көк тәңірі, төменде қара жер жаралғанда, екеуінің арасында адам баласы жаралған. Көк тәңірі (Көк аспан) — ол кәдімгі көзге көрінетін

аспанға қарама-қарсы қойылатын заттық аспан емес. Аспанға құрбандық шалу салты, тіпті, ХІХ ғ. аяқ кезінде крәшіндер арасында да болғаны байқалған. Ол «Тығыр тайың» деп аталған, бұл әдет бойынша күллі қауым тәңірге жалбарынып, оның құрметіне қойды құрбандыққа шалады, қымыз, айран, сүт, сорпа судай ағылады. Мейрамға жақын ауылдардан еркектер жиналады. Әйелдер мен бақсы-балгерлер оған жіберілмейді. (Мұсылмандар Анапа тауында Алланың әмірімен құрбандыққа тек қой шалады. Қазақта да жоғарыдағы мейрамға ұқсас тасаттық беру, құрбандыққа тек қой шалу, яғни Құдай жолы жасау әлі күнге бар. — *З.Қоңыр*). Мұндағы екі жайтты айрықша атап өткен жөн. Біріншіден, бақсы бұл мейрамға жіберілмейтін болған. Екіншіден, құрбандық шалудың мақсаты «Жарықтың» шапағат мейіріміне ие болу. Осынау екі жайттың екеуі де маңызды. Бақсыны жолатпауына қарағанда, бұл табыну өлілер аруағына немесе хроникалық «байырғы аруақтарға» бағытталмайды, басқа жүйедегі құдіретке арналатын сияқты» — дейді («*Көне түріктер*». 75-б.). Бұдан шығатын қорытынды: біреулер тәңіршілдік деп бөліп қарап жүрген дініңіз — Аллаға серік қоспайтын, бір Аллаға ғана табынатын нағыз мұсылман дінінің өзі.

Мына бір жайтты да еске ала кеткен жөн болар. Ата-баба дініне баулитын әкеден жастай қалған Шыңғыс өзі хан тағына отырғаннан кейін, Бұқараға кісі салып, оларға: «Білікті молдасын жіберсін, бірер сөз сұрайын деп едім», — дейді. Бұқаралықтар ханға Ашраф атты қазі мен уағызшысын жібереді. Шыңғыс хан олардан: «Мұсылман деген не сөз?» — деп сұрайды. «Мұсылман — Құдайдың құлы деген сөз, Құдай — жалғыз, ол ешкімге ұқсамайды, оның түр-тұлғасы жоқ», — деп жауап берді. Шыңғыс хан: «Оны мен де білемін», — деді. Дін иелері тағы да: «Пайғамбар — Тәңірімнің елшісі. Тәңірі тағала оны өзінің өмірі мен насихаттарын пенделерге жеткізу үшін жіберген». Шыңғыс хан бұл сөзді де құптады. Одан кейін дінбасылары: «Біз күніне бес рет намаз оқу арқылы оған құл-

шылық етеміз», – деп еді. Шыңғыс хан мұны мақтады. Одан әрі дінбасылары: «Жыл ішіндегі он бір айда біз асты қай уақытта ішкіміз келсе, сол уақытта ішеміз, ал, бір ай күндіз ішпей, тек кешке ішеміз», – деді. Хан мұны да мақұл көрді. Одан соң: «Құдайдың Мекке атты үйі бар, егер күш-қуатымыз жетсе, оған барамыз», – деді. Шыңғыс хан бұған: «Дүниежүзінің бәрі Алланың үйі емес пе? Бір жерге барудың қажеті не?» – деді.

Бұқара дінбасылары Шыңғыс ханнан өздерін қорғайтын жарлық берілуін сұрады, хан мейірімділікпен жарлық берді» (*Әбілазы. «Түрік шежіресі», 90-б.*).

Сондай-ақ, А.Гумилев: «Қытай империясының ашқарақ сүрқия саясаты соғдылықтарды арабтардың құшағына біржола итерді. 751 ж. шілдеде Талас өзені маңындағы Атлах деген жерде болған кескілескен шайқастың нәтижесінде имперліктер (қытайлықтар) күл-талқаны шыға жеңілді. Талас шайқасы мұсылман мәдениетінің басқадан басым екендігі жөніндегі мәселені шешті деген пікір болды», – дейді (*«Көне түріктер», 369-б.*). Нәтижесінде мұрагерлік жолымен таққа отырған Сатықтың ұлы Мұса мұсылман дінін 955 ж. Жетісу аймағының мемлекеттік діні деп жариялағаны мәлім. Осы ретте Шыңғыстың әкесі Есукей түріктің жетісулық Жалайыр тайпасының қызын алғанын, Шыңғыстың өзі Қоңыраттың қызын алғанын, бұл кезде Орта Азияда мұсылман діні әбден қалыптасқанын, ал, мұсылмандағылар өзге діндегілерге қыз бермейтінін ескерсек, бұған Шыңғыстың мұсылман заңына сай некелі төрт әйелі ғана болғанын, Құланды алғанда, тоғыз кеңесшісінің бірін жіберіп, бәйбішесі Бөртеден рұқсат сұрағанын, Бөртенің:

*«Әйел алсаң үстіне,
әйел қоса ал, демей ме?
Артық болса, несі жаман?
Кемдік етсе, несі жақсы?
Қабат шапан тоңдырмас!
Қабат арқан тоздырмас!» –*

деп рұқсат бергенін қоссақ («Алтын шежіре», 130 б.), Шыңғыстың мұсылман екені күмән қалдырмайды.

Айсұлу ханым:

«Иә!!! Тағы тартсам алдыңа тосын жайды:

*«Қайдан табад, – дей көрме, –
осындайды».*

Моңғолияң қазіргі – жоңғар жұрты!

*Оу, сондықтан, Шыңғыстың
бұл моңғолға*

үш қайнаса, сорпасы қосылмайды!!!

Шыңғыс тегін іздесең – ол моңғолда! –

Дін мұсылман! – иманы мол моңғолда!

Оғыз бабам ізімен «Аллаһу акбарлап!» –

Сап түзеген жауынгер қол моңғолда!!!

«Ол моңғолың» – түріктің бір бұтағы! –

Қадір тұтып, қауымы пір тұтады!!!

Ал, «мына моңғол» жылмиған желкедегі

атын жұтқан жоңғарлар

ертедегі!!!

Ақиқатқа кетпесе аласымыз,

доғарылсын осымен таласымыз!» –

деп, қадап тұрып айтып, Шыңғыстың тегіне тереңірек бойлауды нұсқайды. Мұны да зерделеп көрейік.

Шыңғыстың тегі түрік дегенде, әрине, алдымен жүгінеріміз – тағы да Әбілғазы Баһадүрдің «Түрік шежіресі». Бұл кітапты академик Х.Френ «Шығыстану ғылымының даңқын шығаратын үлкен іс» деп бағалаған. Әбілғазының «Түрік шежіресі» қазақ тіліне бұрын-соңды аударылған емес. Оның себебі – шығарма тілінің басқа түрік халықтарынан гөрі, қазақ тіліне жақындығы. «Шежіренің алғашқы аудармашысы

Г.С.Каблуковтың айтуы бойынша, еңбек Хиуаның сол тұстағы сөйлеу тілінде жазылған. Ол тіл басқа тілдермен көп араласпай, таза сақталған көне түркі тілі еді, ол тіл қазіргі қазақ, башқұрт, Орынбор татарларының тіліне жақын. Мұндай пікірді Әбілғазы шығармаларының тілін зерттеген А.Н.Кононов, С.Н.Иванов, Т.Р.Қордабаев сияқты ғалымдар да айтады», — дейді осы кітаптың аудармашысы, филология ғылымдарының докторы Б.Әбілқасымов.

Әбілғазы Шыңғысқа дейінгі және кейінгі ата-бабаларының шежіресін жаза отырып, өздерін түріктің бір бұтағымыз деп дәлелдейді. «Иафестің сегіз ұлының үлкені Түріктің алтыншы ұрпағы Алынша ханның егіз туған екі ұлы бар еді, бірі — татар, бірі — моңғол. Моңғол сөзі «Мұң» және «Ол» деген сөздерден шыққан, келе-келе, — «Мұғұл» деп кеткен. «Мұң»-ның мағынасы қайғы екенін барша түрік біледі, ал, «ол»-дың мағынасы да қайғыға жақын, түнерген дегенге келеді. Сонда монғол дегеніміз түнерген қайғылы деген болады», — дейді Әбілғазы. Демек, моңғол сөзінің түп-төркіні түрік сөзінен шыққан.

Лев Гумилев: «Бекзаттардың» үңгірге барып, құрбандық шалатын ата-бабаларының кімдер болғанын анықтау үшін, түріктердің шыққан тегі жөніндегі аңызға айналған материалды талдауымыз керек. «Сүйшуде» Ашин ордасының шыққан тегі туралы тарихи анықтамамен бірге мифке негізделген бір аңыз келтіріледі (қар. 23-б.). Ашиндер жазық далаға шығып, жужандарға бағынғанға, яғни VI ғ. басына дейін «үңгірде» тіршілік еткен.

Қасқырдың қаншығы барып тығылған үңгірді сипаттап жазғанының өзі қызық. «Сеңгір Тауда бір үңгір бар, сол үңгірдің ішінде айналасы жүздеген мильге созылып жатқан, көкорай шалғынды жазық бар. Үңгірдің төрт құбыласын түгелдей таулар қоршап жатыр». Бір ғажабы, нағыз тау алқабы «Сүйшуде» үңгір деп аталған. Мұндай «ағаттыққа» таң қалып қою аз, шамасы, біз мұнда бір аңызға екі сюжет, яғни мифологиялық (бөрінің қаншығынан шығу) және тарихи (түріктердің бір

бөлігінің арғы аталарының Алтай тау алқаптарына қашып баруы) сюжеттер келіп тоғысқан деп жорамал жасай аламыз.

Шынында да, тарихи сюжет мұсылман авторлары Рашид-ад-Диннің, Хондемир мен Әбілғазының шығармаларында толық күйінде келтіріледі және тау алқабы Ергене Қон-Құлама беткей деген белгілі атқа ие болады. Бәлкім, біз бұдан ежелгі бір оқиғаның нышанын – теріскей хундарының жеңіліске ұшырағаннан кейін, 93 ж. Тарбағатай өткелі арқылы тау асып кеткенін, олардың бір бөлігінің Алтай өңіріне қоныстанып қалғанын көретін шығармыз», – дейді.

А.Гумилев сілтеп отырған осы аңызды Әбілғазы былай баяндайды: «Оғыз ханның немересі Елханның ұлдары көп еді, баршасы соғыста өлді. Қиян атты кенже ұлы мен Елханның інісінің Нүкүз атты ұлын сол жылы үйлендіріп еді. Екеуі бір қостағы кісілердің қолына түсіп, он күн дегенде бір кеште екеуі әйелдерімен қашып шықты. Өздерінің жұртына келсе, соғыстың алатопалаңынан ығып шығып, жиналып қалған төрт түлік малдың түр-түрінен көп мал бар екен. Екеуі кеңесіп: «Егер жұртта отырсақ, жүрген-тұрғанның көзіне түспей тұрмаспыз, одан да таудың ішінен кез келгеннің аяғы жетпейтіндей бір жер табалық», – деп шешті. Малдарын айдап таудың етегіне барды. Арқардың салған ізімен (мүмкін, түріктер «көк бөрі» деп қастерлейтін қасқырдың жымы болар. – *З.Қоңыр*) таудың үстіне көтерілді. Келген жолдары аяғын қия басса, жардан ұшып кетерліктей, тек түйе мен жылқы әрең өтетін қиын соқпақ еді. Басқа жол жоқ. Таудың үстінде айнала ағып жатқан су, шөбі шүйгін, жеміс-жидегі мол, аң-құсы да көп үлкен бір жазық жер бар екен. Мұны көргеннен кейін тәңіріге шүкіршілік етіп, қоныс тепті. Ол жерге Еркіне қон деп ат қойды. Еркіненің мағынасы – таудың кемері, қонның мағынасы – өткір деген болады.

Бұл екеуінен бала-шаға көп болды. Қиян әулетін қият дер еді, Нүкүз әулетіне екі ат қойды, бірнешеуін – нүкүздер, бірнешеуін – дәрлікен деді.

Олар төрт жүз жылдай Еркіне қонда отырды. Мал мен басы көбейіп, бір жерге сыймады. Сондықтан, жиналып кеңес құрды. «Тау ішінен жол тауып көшіп шығалық. Кім бізге доспын десе — онымен көріселік, кім дұшпандық ойласа — онымен соғыласық». Осы сөзді мақұл көріп, таудан шығатын жол іздеді, таппады. Іштерінде біреуі темірші еді, сол айтты: «Пәлен жерде бір темір кені бар, соны еритсе, жол болар еді». Ол жерді барып көріп, теміршінің айтқанын мақұлдады. Таудың кең жеріне ағаш пен көмірді үйіп, жетпіс теріден көрік жасап, жетпіс жерге құрды. Көрікті бәрі бірігіп басты. Құдайдың құдіретімен от күшті жанғаннан соң, тау темір болып аға берді. Жүкті түйе шыққандай жол болды. Бірнеше күнде таудан шықты. Сол шыққан күнін той етіп тойлау моңғолдың дәстүріне айналды. Ол күні бір кесек темірді отқа салып, қызарған кезде оны қышқашпен алып, төстің үстіне қойып, әуелі ханы, одан кейін бектері балғамен ұрар еді. Бұл күнді тар қапастан шығып, ата жұртына келген күніміз деп құрмет тұтар еді», — дейді. Түріктерде жыл сайын мамыр айының үшінші жұлдызында тойланатын түрік көсемдерін еске алу мейрамында темір соғу дәстүрі әлі күнге дейін сақталған. Қазақта да «Тескен тау асып кетсең де» деген сөз бар. Ендеше, аңыз түбінде Шыңғыс тегінің түрік екендігі туралы ақиқат жатыр.

Әбілғазы баһадүр өзінің «Шежіре-и-түрк» атты осы кітабының жазылу себебін: «Моңғол, түрік жұрттарының тегін, аттары мен лақаптарын — «Жамиғ-ат-тауарихты» жазған адам — қызу Йаңлы қожа Рашид. Сол Рашид-ад-Дин тарихы қазір менің алдымда жатыр. Бұдан басқа да Шыңғыс тарихы жазылған он жеті кітап қолымда. Осы кітаптардың керек жерінен көшіріп, осы шежірені жазып отырмын. Рашид-ад-Диннен бермен қарай үш жүз жетпіс екі жыл бойы көшірмешілер бір кітаптан бір кітапқа көшірген сайын, жазылған тарихтың үштен бірін, немесе, жартысын бұзып бүлдірген. Шежіредегі таулардың, өзен-сулардың, адамдардың аттары моңғол не түрік тілінде. Ал, көшірмешілер көбінесе парсылық, не тәжік бол-

ғандықтан, не моңғол тілін, не түрік тілін білмейді. Ол, сонда, қайтіп моңғол сөзін дұрыс жазады? Құдай тағала маған түрік және парсы тілін, оның астарлы сөздерінің мағынасына дейін білуді жазды. Бұл заманда түрік пен тәжіктің ішінде ол тілдерді менің білгенімдей білетін кісі жоқ. Бұл тарихты барша жұрт білсін деп **түркі тілімен жаздым**», – деп түсіндіреді.

Біз бұдан, Шыңғыстан бастап оның он екінші ұрпағына дейінгі аралықта жазылған бас-аяғы он сегіз кітаптан тұратын хандар шежіресін зерттеп-зерделеу ісінде, Әбілғазы Баһадүрдің, оны өзі білетін әңгіме-жағдаяттармен салыстыра, сараптай отырып, жылнамашылар мен көшірмешілердің жауапсыздығы һәм сауатсыздығы салдарынан әбден былығып, қордаланып қалған кезіндегі жалған малұматтар мен жаңсақ дәйектемелердің ішінен халыққа керекті деген шындықты үлкен табандылықпен аршып алып шыққанын анық аңғарамыз. Алайда, Әбілғазыдан бермен қарайғы бақандай 340 жыл бойғы әлгі көшірмешілердің кемшілігінен кеткен (мейлі, ол қандайлықты болмасын) қателіктер тарих бетінде таңбаланып жатыр ғой, міне, солардан, сондай-ақ, әңгімеміздің бас жағында сөз еткеніміздей, А.Гумилевтің: «Бір елдің тарихын оның жауларының көзқарасы тұрғысынан жазуға болмайды», – дегеніндей, жаулар жаққан күйеден тазарту керектігін күн тәртібінен әлі де түсіруге болмайды деп есептейміз. Және де бізге бұл орайда аса мұқияттылық керек. Өйткені, көне түрік тарихын зерттеушілердің қай-қайсысы да Шыңғысқа соқпай кетпейді. Демек, олардың не айтпағына немқұрайдылықпен қарауға болмайды. Шындап ойлансақ, ақиқат анық. Айталық, моңғолдар бүкіл Еуразияны билеп, ең көрнекті тайпа болып тұрған кезде Шыңғыстың тікелей ұрпағы Әбілғазы Баһадүр хан неге түріктің бір бұтағымыз деп емешегі езіліп, жүрегін үзіп берердей болып отырады? Әрине, тегі шындығында да түрік болғандықтан. –**«Біз моңғолдармыз, өз алдына бөлек жұртпыз»** деген сөз ол қалдырған жазбаларда жоқ. Неге?! Олай десе, оның аузына кім қақпақ болар еді?! Ешкім де!

Демек, олай демегені – оның тегінің түрік болғандығы! Міне, ақиқатыңыз – осы! Қысқасы, ол кезгі моңғолды зерттеу, Шыңғысты зерттеу – айналып келгенде, бір жоқты іздеу. Ол жоқ – түрік дүниесі, және оны қазақтан бөліп қарауға келмейді. Міне, шежіре сұрлеуінде сайрап жатқан ру-тайпа аттары бізді бүгін осы ақиқатқа жеткізді. Сондай-ақ, Шыңғыс ханның некелі төрт әйелі де – әлі күнге дейін аттары сақталған түрік тайпаларының қыздары. Бұл аз десеңіз, Мысырды билеп тұрған Бейбарыс сұлтан тегі бір болмаса, жердің түбінен келіп, Шыңғыс ханның ұрпағы Беркенің қызын айттырар ма еді? Мысырда да діні бір, сұлу да текті қыз табылар еді ғой. Әрине, шыққан тегінен қол үзбей, сүйек жаңғыртқысы келгендіктен. Тіпті, бүгінгі күнге келсек, Моңғолиядағы қазақтар туралы бейнефильм түсіріп келген журналист Б.Кәкібала: «Баян-Өлгей қазақтарынан естігеніміз, моңғолдар қазақтарды іш тартады. Оларға біз бәріміз түркіден тараймыз десе, мақтанып риза болып қалады. Шыңғыс ханның ұрпағымыз дегендей үстемдік оларда жоқ деседі», – дейді. Олай болса, өз басынан өткерген қорлық-зорлықты ұрпағы көрмес үшін аттан түспей, елінің абыройын арттырып: «Өзіңнен кейін де өмір бар екенін, сенің ұрпағыңа да ішім-жем, қоныс керек екенін ұмытпа», – (*Шыңғыстың «Ұлы Жарғысынан»*) деп, ұрпағының ұрпағына аттар тұстан батар тұсқа созылған ұлан-ғайыр жерді, қанына қарамай, бөтенсің деп бөлектемей, бауыр тұтқан, өзінің ғана емес, ұрпақтарының да билігін бұлтақсыз мойындаған байтақ елді мұра ғып кеткен, бүкіл әлем Мыңжылдықтың Ұлы тұлғасы деп таныған данышпан **Шыңғыс ханның тегі түрік екендігі – ақиқат!**

Айсұлу ханым:

«Келер ұрпақ!!!

Шегелеп және айтамын! –

Таразыңның басында –

Шыңғыс қазан!!!

Сол Шыңғыстан ізде сен, іздей қалсаң,

тепкілесен, үзілмес «Қазақ» атты

тегеуріні темірдей теімізді!!!

*Барша мұрат-мақсатың сол Бабаңның
жиюлы түр бойында сенің ізі!!!» –*

деп, тарихи санада сілкініс тудырыпты. Ендеше, ақынның түрік тайпаларының ішінде Шыңғыс ханның тегі қазаққа жақынырақ деген сөзінің түп төркінін іздестіріп көрейік.

Неміс ғалымы Д.Мессершмидт ертедегі түрік жазуының нұсқасын Енисей (Енесай) жазығынан тапқан-ды. Ал, орта ғасырлардың басындағы екінші Түрік қағанаты дәуіріне жата-тын, тасқа қашап жазылған түркі тіліндегі жазулар Солтүстік Моңғолияның Орхон, Толы, Селенга өзендерінің бойынан табылғаны баршаға аян. Бұл жазулардың ең көрнектілері 716 ж. – Тоныкөкке, 732-735 жж. – Білге-қаған мен Күлтегінге орнатылған алып тас ескерткіштердегі жазулар. Бұл жазуларды зерттеп, әріптерінің кілтін тауып оқыған ғалымдар В.Томсен мен В.В.Радлов ескерткіштегі жазулардың тілі түркі тілдес халықтардың ішінде қазақ тіліне өте жақындығын анықтайды. Сондықтан да, басқа түркі халықтары ешқандай талассыз Тоныкөк, Білге-қаған, Күлтегінді қазақтардың ата-бабалары деп мойындады. Моңғолдар да біздің жерімізде табылған, демек, бізге жақын деп таласпай, ол ескерткіштерді қазақтардың қолына берді. Бұл мысалдан көретініміз – Моңғолия жұрты қазақтардың арғы тегінің ортақ Ата жұрты болып отырғаны. Ал, Шыңғыс хан көне дүниенің 4/5 бөлігін қоластында ұстап отырса да, балаларына Ата жұрт деп бөлген жерлері – Орхон-Онон аймағы мен қыпшақ даласы, Шу өңірі болатын. Ендеше, арғы бабаларымыз деп өзегімізді үзіп берердей болып жүрген Тоныкөк, Білге-қаған, Күлтегіннің ұрпаққа хаты қалған Орхон мен Қыпшақ даласы, Шу өңірі негізгі қонысы болса, Шыңғыс хан қыпшақ даласының төл баласы, біздің төл бабамыз болып шығады.

«Ұшар дәурен басымнан жыл құсындай!

Келешек түр мылтықтың ұңғысында-ай!

Уа, дариға!!!
Атой сап, бар түрікті
Мұсылманның жинайтын Туы астына
тағы бір ұл туса-шы
Шыңғысыңдай!!!
Қырық ру! – Қырық жұрт! –
Бәйтерегім!!!
Тамырыңнан үзілсең, қайтер едім?!!
Өткен үшін салауат!!!
Ей, Туғандар!!!
Шын ойласаң тағдырын Атажұрттың,
көтеріңдер рухымды
қайта менің!!!» –

дегеніндегі ақынның, Айсұлу ханымның, темірдей тегеурінді әр сөзінің ақиқатын іздеп, Шыңғыс хан туралы жазылған бар-ша жазбаларды түгел дерлік елеп-екшеп, байыппен бағамдап, Шыңғыс ханды әлемдік тұлға дәрежесіне көтерген тарихи алғы-шарттарды санамызда салмақтап, ғылыми негізін тауып, қисынына келетініне жүгініп, қорыта түйгенімізді ортаға салғандағы біздің де діттеген мақсатымыз – кешегі көне дүниенің 4/5 бөлігін, қазіргі географиялық көлем бойынша жарты әлемді түгел аузына қаратып, Тұранның туын тіккен түрік ұлдары – Шыңғыс хан, Бейбарыс, Бабыр билеген елдерді бүтіндей ислам содырлары деп ат қойып, айдар тағып, тұқыртып, рухсыздандырып, жер бетінен біржолата жойып жіберу әрекетіндегі батыстық идеология белең алып отырған тұста, «Қорланып өмір сүргендердің – қуануға қақысы жоқ», – деп, Олжас Сүлейменов айтқандай, үш жүз жыл бойғы бодандықта езілген еңсені көтеру үшін, жас буынның намысын қайрап, жігерін жану, бабалар рухының алауынан жүрек отын тұтату еді.

2003 жыл

ЕКІНШІ БӨЛІМ

Шаманға жүзін, ей, пенде

*Ду көтеріп дауылдай шуымызды,
заман бар ма түлетер нуымызды?
Арқа тұттым рухын Ер Қорқыттың,
Құдай оңдап, бас қосса барша түрік,
ешкім біздің жыға алмас*

Туымызды!

ОРАЛ ТУРАЛЫ ЖЫР, НЕМЕСЕ, НАР ҚАЛА

Халқымыздың ежелгі гүн-сақ-түрік дәуірі мен орта ғасырлар аралығындағы отырықшылық мәдениетінің ізіне түсіп, оны тынымсыз зерттеген, әсіресе, Батыс Қазақстан өңіріндегі топырақ асты жоғалып кеткен қалалар мен елдімекендерді қазып алып, тарих бетіне қайта түсірген археолог ғалым, тарих ғылымдарының докторы, профессор, аяулы ағамыз, марқұм Ғаяз Вәлиұлы Кушаевтың аруағына бағыштадым.

Хош келіпсің, Бауырым,
Оралыма!
Айқара ашық құшағым қонағыма!
Тыңдар болсаң, шертейін,
шежірем бар
тарихтағы орынын мына өлкемнің
бір көтеріп тастардай
жоғарыға!

Аңсағанға бұл Орал — арман қала!
Санасында жұлдыз боп
жанған қала!
Тұтқиылдан жау тисе, атой тастап,
қас дұшпанға қиқуды
салған қала!

Тегін қала емес бұл! —
Қамал қала!
Жұмақ қонған жанына
жамал қала!
Өрлік пенен ерліктің мүсініндей,
аппақ ордам,
көрдiң бе,
бүгiн, мiне,
бұрды өмiрдiң ырғағын жаңа арнаға!

Байсал қала!
Бiр мiн жоқ
бағасында!!!
Сұлу Жайық
толықсыр сабасында!
Ағайыны алдында ақ жарылып,
мына отырған халайық сол Жайықтың
тағы бiр той жасамақ
жағасында!

Қайыстырып белiнен нарымызды,
шықтық алып алдыңнан
барымызды!
Кел, Қонағым!
Төрге шық,
кiм де болсаң! —
Достық барда,
береке-бiрлiк барда
кiр шалмайды
иман мен арымызды.

Салсаң құлақ Жайығым ағысына,
ұқсар, бәлкiм,
домбырам қағысына!

Бір-бірінен айырып аларым жоқ! —
Алдыңдағы ағайын —
 бәрі батыр
табыс қосып шалқытқан табысына!

Жалын атып жастардың жанарында,
қарттарымның
 күлкі ойнар қабағында!
Бұлбұл түгіл, бүгін күн күміс көмей,
шегірткем де шырылдап ән салып жүр,
тербетіліп бидайық
 сабағында!

Жетті дүбір:
«Қайдасың, Атыраулап?!»
«Атырауым!
 Ұрпағың батыр-аулап!»
Тағзым етіп қоялық рухына! —
Ер Исатай — Махамбет аруағы
кәміл, бүгін
 орнынан жатыр аунап!

Атырауым!
Бар ма екен
 өріс сендей?!
Шаттығыңды бейне бір бөліскендей,
берсем кезек «Айдайға»,
 даусын естіп,
Мұхит бабам өзімен сахнада
төс қағысып,
 боларсыз көріскендей!

Қүдіреті күйінің дауылында!
Сатырлаған жойқын күш —
 жауынында!

Сенбей тұрсаң сөзіме, түрші құлақ,
дүр сілкініп дүние жатыр, әне,
Құрманғазы бабамның да ауылында!!!

Жауым болмай жүрген бір айтақ қойып,
досым болсаң,

көңілің қайтад тойып!

Тағы бір сыр аңғартсам, Оу, Қонағым!
күй төгілтіп Дина әжем отырғандай
көрінбей ме көзіңе, басындағы
қағырадай жаулығын

шайқап қойып?!

...Тарихынан текті жұрт бас тартар ма?!
Әңгіме сол,

жиылсақ дастарханға.

Біле отырсаң мынаны да артық болмас:
кіндік қаны бабамның бабасының
тамған жері –

ата жұрт – Астарханда!

Жақын жүрсең тарихпен, қолың – молда!.. –

«О, Тәңірім, – деп тіле, –

жолымды оңда!»

Ай отырып ақтарсаң, тауыса алмайтын
шежіресі сарқылмас қазынасы
қаттаулы тұр халқымның

Орынборда!

Және бір сыр шертейін,

нанасың ба? –

Ата жұрты – көзінің шарасында,
елең етіп көрінген қарасынға,

кезіп жүрген – елесі Ер Тарғынның
Еділ менен
Жайықтың арасында!

Байлап қоймай тірлікке кемдігүнгі,
берген Құдай өлшеусіз
«кеңдігімді!»...

«Несие боп кезінде кете барған, –
деседі жұрт, –
сол жерлер ағайынмен
сақтау үшін арада елдігімді!»...

Салмағына кез келген шыдамайтын
секілді ме тағдырым
бұлағай тым?!

Сонда да мен «мирас» қып жалғап келем
Ата-Бабам қалдырған мәрттігімді,
беріп қойған нәрсесін ағайыннан
енді қайтып
қолқалап сұрамайтын!...

* * *

Бастан кешкен тағдырдың талай сынын,
іште жатыр шер болып, сан-ай сырым»..
Ырду-дырду Ағайын!

Сен не аңғардың?!
Дауыл соқса, Бабаң боп күңіренбей ме,
қара жердің астынан
Сары-Айшығың!..

Той-думанның желікпей дүбіріне,
түрші құлақ
тарихтың күбіріне!

Деп айтады ол: «Басталды қасіретің
сол бір күннен
 қас дұшпан балта шапқан
Сары-Айшықтай шаһардың түбіріне!»

Айлам менен тауысқан амалымды,
қара мына маңдайда таланымды!
«Нәлет жауғыр қалың қол!
 Абайсызда,
қанын судай ағызып ел-жұртымның,
бұзып кірген, – дейді ме, –
 қамалымды?!»

Тұншықтырып көмейде
 үнімізді,
көкке ұшырмақ болған ба
 күлімізді?!
 Иә!!!

Дәл осынау мақсатпен ұмтылған жау
жалмап келе жатыпты, жалмап келе
қала, дала – қалдырмай
 түгімізді!!!

Иманынан жұртымды жаңылдыртып,
«Тәңірімін!» – деп,
 өзіне табындырып,
аңғал-саңғал халқымды қамсыз жатқан
басып ала қоямын деп ойлапты,
бір-ақ күнде
 күшпенен бағындырып!

Жаудың қолы жармасып жағамызға,
ес қалмапты
 ханың мен қарамызда!

Құдайыма мың шүкір! —
Осы бір сәт
арыстандай атылып «Аттандаған!»
Батыр Бабам,
алысып Әждаһамен,
ұрыс сапты қанқұйлы, даламызда!!!

Бойда ашуын бурадай бұрқыратып,
шыбын жанын
«Отан!» — деп, шырқыратып,
андаусызда бас салған қалың жауды
атой салып, Ер Бабам шекарадан
айдап шыққан көрінеді, тырқыратып!!!

Қол тигізсең тарихтың
көдесіне,
кезігерсің не бір сыр көнесіне... —
Мынау дерек нені айтар:
«Сол Бабамыз
қолда — Құран, Алласы — ауызында,
Алтай, Орал, Қап —
билік қауызында, —
өтті, — дей ме, — өмірден, тік көтеріп
мұсылманның Көк Туын
төбесіне?!»

Бұлғыр, мұңғыл, қазақ пен ноғайыңа, —
жалпы түрік жұртының нобайына
алтын бесік атанған
Алтын ордам!
Бақ ұшқан соң басыңнан, бабың тайып,
айналдың ба
ойынның оңайына?!
Иә, Алла!

* * *

Басты бүгін боз тұман санамызды! —
Адастық та,
азайттық арамызды!
Енді, міне,
көріңіз жүгіндіріп,
«Қарға тамыр қазақтың түп қазығы
түрік екен» дегенге,
өзге түгіл,
көкірегінің көзі ашық данаңызды»...

Иә-ә-ә!
Аңызға азынаған даламыздың —
бізге жеткен зары де
Анамыздың?!
Шырыл қаққан бозторғай өзі — бәлкім,
қып-қызыл өрт ішінде шырқыраған
бесіктегі бейкүнә
баламыздың?!
Ал,
қойнауынан ғасырдың кім көтерер,
салыстырса, сәулеті Үрімді озған
қаңқаларын
сандаған қаламыздың?!
«Өткен — өтті, дегенмен, — кеткен кетті», —
еске түссе осылар,
жүректегі,
түз құйғандай ашытар, әлі күнгі,
жазылмаған орынын
жарамыздың!!!

Беу, дүние-ай!!!
Шежіремнен шежірем өріледі!

Көмейімнен

күй болып төгіледі!

Тағы да бір аударсам тарих бетін, —
осы Оралдың астында

Алып қала

нардай шөгіп жатырған көрінеді!!!

Мына жәйттің

көңілімді налытқаны!

Жоқ қасиет еш те бір халықтағы:
басқа жерден салар жер таппағандай,
бұл Оралды неткені —

шөгіп жатқан

Нар қаламның үстіне арытқаны?!!

Мұны істеген не дейін

шұнағыңа!

Жетті-ау, сірә, ежелгі мұрадына!

Алла ғана құдай-ау!

Бабалардың

даусы екен ғой алыстан талып жеткен,
ботасынан айырылған Боз інгендей,
жүрегімді сыздатып, әлсін, әлсін,
боздаған үн келуші ед

құлағыма!!!

Иә, Алла!

Иә, Алла!

Иә, Алла!!!

* * *

Осынау тұста Нарғалам шөгіп жатыр! —
Бабам болып, көз жасын төгіп жатыр!
Тағзым ету орнына,
Есер-Заман,
енді қайтып еңсесін көтертпестей,
қабырғасын қаусатып
сөгіп жатыр!

Бұл Оралдың астында қала жатыр!
Тарқатылмай, шер менен нала жатыр!
Куәдүр көз не көрдің?!
Қаскөй уақыт
сыр-шежірем — Бабамның моласының
құлпытасын қылтиған суырып ап,
айдалаға сүйретіп
бара жатыр!
Бара жатыр!

Бұл Оралдың астында қала жатыр!
Халқым үшін орыны дара жатыр!!!

Айтпақ менің ой жоқ-ты Ғасырнама, —
Өттім шолып тарихтың
басын ғана.

Білгің келсе, оу, жұртым, мен айтайын:
Нарғалама толады сегіз ғасыр, —
тастан берік сүйегі,
асыл қала!!!

Мұның сыры сыймайды жасырғанға!
Баба қала — иіліп бас үрғанға!!!

Елдік үшін жаралған Аппақ Ордам
шежіресін арқалап қазағымның
ғасырлардан асады

ғасырларға!

Ғасырларға!!!

Илләһи әмин!!!

1990 жыл, Орал қаласы

АРМЫСЫҢ, НАУРЫЗ!

(Толғау)

Салтымен Ата-Бабаның
жаңғырды жаңа заманым!
Тіршілік басы, о, Наурыз!
Қайырлы болғай қадамың!

Бұлдасам басым пұлысың!
Қасиетімнің ұлттық құнысың!
Өзіңсіз мынау қазақтың
көрген де күні құрысын!

Аңсап бір күтсем ардағым!
Қолымды созсам арманым!
Тұманды түндер қапыда
көз жазып сенен қалғаным!

Өткен де күннің шатағы
батады жанға!

Батады!

«Тарқады Наурыз!» — деген күн
шағылып тауы Бабамның
жуылды-ау жаспен сақалы!

Заман да заман! Заман-ай!
Дау салып қайтем саган-ай!

Қамшысы қолда шолтаңдап
халқымның қалған сорыңа
шолақ белсендінің жаманы-ай!

Ентелеп үйге ене алмай,
үлкенге сәлем бере алмай...
көрісе келген көршімнің
ұсынған қолын сан қақтым,
шын беріп тұр деп сене алмай!

Арыстан сынды өр кеуде
сұлап та түстің көлбеуге!
Көріспек қайда,
 кеш, бауырым! –
Наурыз күн сенің жүзіңді
тырысып бақтым көрмеуге!

Көзімнің алды мұнар-ды...
Ұмыта алмаспын мен бұларды!
Наурызсыз өтті қанша жыл,
тарқата алмай бір құмарды!

Таусылып барып амалым,
қақырай жаздап қамалым,
дегенге, сірә, кім сенген
«Наурызым! Сені табамын!»

Наурызым! Байлық, берекем!
Өзіңмен ғана ел екем!
Береке, байлық сен жоқта
бойым жетпейтұғын жер екен!

Ақтарыла айтам ағымнан:
«Айырылдым ба, – деп –
бағымнан!?»
аңыраған шақта сен жеттің!

Мереке басы — о, Наурыз!
Сен келген күнің — ырыс, құт, —
ақ түйем қарны жарылған!

Көңілім — дария шалқыған!
Қорғасын жаным балқыған!
Сарғая күткен өзіңді
сәлем ал қазақ халқынан!

Сындырып сенсіз сағымды,
байлаппын қолдан бағымды!
Аңғалдау халық бұл қазақ...
Кешірген болсаң,
 төрге шық,
берейін түсіп тағымды!!!

Салтымен Ата-Бабамның
жаңғырды қайта заманым!
Тіршілік басы, о, Наурыз,
қайырлы болғай
 қадамың!!!

1987 жыл

ТҮРІК БАБА, ҚҰЛАҚ САЛ ДАУЫСЫМА! (Толғау)

Түрік халқы – батыр халық! Түрік халқы – арыстан ер халық! «Кімнен таяқ жегендей біздің түрік баласы?! Алдырып жүрген дұшпанға ауызының аласы!». Бұл нақыл сөзді біз ұмытпауымыз керек! Бәріміз бір болсақ, жеңбейтұғын жауымыз жоқ!

Мұстафа ШОҚАЙ

Қазақ жеріне бүкіл әлемнен, атап айтқанда, Америка, Англия, Франция, Жапония, Ресей секілді ірі державалардан аса жоғары дәрежедегі улы ядролық, химиялық қалдықтарды әкеліп көмуге, сондай-ақ, Семей, Өскемен, Жезқазған, Жамбыл, Алматы, Балқаш секілді территориялардан бұзылмайтындығы жөнінде еш кепілдігі жоқ Чернобыль типтес алты бірдей Атом электр станцияларын салуға, сөйтіп, атамекеніміз Қазақстанды айналаға өлім себетін айықпас радиация аймағына айналдыруға мен үзілді-кесілді қарсымын! Ал, жер сату саясаты – барып тұрған опасыздық!

Жоғарыдағы жоспарлардың қай-қайсысы да, түптеп келгенде, бүкіл түрік дүниесі баба шаңырағының тұтқасын ұстап отырған қазақ халқының тамырына балта шабу!

Бұған жол беріп қойып қарап отыру – қылмыс!!!

Автор

Мына заман қай заман?! Азған заман!
Өз көрімізді өзіміз қазған заман!
Шұрық тесік кеудесі жер дүниенің
басқа түскен оймауыт таздан жаман!

Мына заман қай заман?! Құрбан заман!
Жайдың оғы төбеден ұрған заман!
Алла жар боп, өзі амал ұйғармаса,
түбірімен жұлынып түрік біткен
құрып кету
қаупінде тұрған заман!

Арман заман – бұл заман! Жалған заман!
Ел тағдырын тәлкекке салған заман!
Мал менен жан жем болып ит пен құсқа,
атажұртым адыра қалған заман!

Жын ойнаққа айналып мекеніміз,
басымызға түрілді етегіміз!
Ар-ұждан – пұл!
Нәпсі – құл!
Абырой – тұл!

Тарта берсек осылай, айдан да анық
шыңырау түбі шым батып кетеріміз!

Құдай берген құрытып тілімізді,
табанға сап, таптадық дінімізді!
Сүйекте жоқ қасиет, –
сайқалдықпен,

сақ-сақ күліп аузына Әждаһаның
біріміз кеп тастадық бірімізді!

Көзін тігіп қорғасын, қоласына,
түрен тартқан бабаның моласына
қас дұшпанға табындық,

Тәңір тұтып! —

Көкке жетті төбеміз, соның, егер,
иті орнына байлансақ қорасына!

Тепкілетіп тезектей тегімізді,
жау қолында қалдырдық кегімізді!
Хан алдында қарадай қорғалаған,
Кімі келіп сұраса, сонысына
бөліп бердік тулақ қып жерімізді!

Аласартып кеудеде өрімізді,
көрінгенге ұсындық төрімізді!
Құлан жортқан сар далам!

Енді өзіңнен,

өлген күні, мың шүкір, бір жапырақ
қазатұғын жер тапсақ көрімізді!

Бір-ақ күнде шашылып жиғанымыз,
ойран болды, ой емес, мидағымыз!
Беті жаман уақыттың, ниеті жаман! —
Ақырзаман біз үшін осы деп біл —
бұйырмаса Алладан

иманымыз!

Досымыз бен айырмай қасымызды,
у аралас шайнаймыз асымызды!
Ұрпақ азды!

Ел тозды!

Жер бүлінді!

Қасіретке түншығып, өксігенде,
кім құрғатар көздегі жасымызды?!

Баба Түрік!!!
Құлақ сал
дауысыма!
Мен сөйлеймін
бүгін күн
тауысыла!

Болашағы атомның азығында,
Дию, пері қаптаған жазығында, —
қазақ атты бел балаң шырылдайды
байлап кеткен өзіңнің
қазығыңда!

Жанған оттың қақталып алауында,
алтын басы тігулі қарауылға!
Түрік өрген кіндік жер —
Атамекен,
«Айналдырам тамұққа!» — десе сені,
дұшпаныңның ол дағы қалауында!

Топшысынан қанатым қайырылып,
шөкті кеудем, намысым майырылып!
Неғып шыдап жатырсың, Баба аруақ?! —
Қос бүйірім таянып, мен боздаймын,
Арал,
Балқаш,
Семейден айырылып!!!

Буындағы у алып қуатымды,
боркемік боп сүйегім уатылды!
Баба Түрік! —
Айбарым Айға атылған!

Бір өзіңе сүйендім тарыққан күн, —
артта қалған қолдай гөр мұратыңды!

Маңдайда елдің қалың ед соры қандай?!
Күн болар деп кім күткен, о, мынандай!
Шырқырасам, жан даусым оятпас па
аруағын от кешкен Отаны үшін
қос батырдаң Алпамыс, Қобыландай?!!

Ну ішінде айналып қарағайға,
асып туар әкеден бала қайда?!
Ғашық жардың ақылы нені айтады, —
ел намысын қорғарға Ер Тарғындай
бір ұл тауып беруге жарамай ма?!

Ду көтеріп дауылдай шуымызды,
заман бар ма түлетер нуымызды?!
Арқа тұттым рухын Ер Қорқыттың, —
Құдай оңдап, бас қосса барша түрік,
ешкім біздің жыға алмас
Туымызды!!!

1992 жыл, Алматы

ШЫБЫНДАЙ ЖАНЫМ ШЫРҚЫРАП НЕМЕСЕ ЖАНДАУЫС

(Толғау)

«Менен, Қазақстанға барған сапарымда, бір бауырым: «Түркияңызда қанша қазақ тұрады?» – деп сұрады. Мен оған: «Түркияда 60 миллион халық бар, соның бәрі де – қазақ», – деп жауап бердім. Шынында да, шығар тек, құяр жеріміз бір болған соң, Түркияның әлгі айтқан 60 миллион тұрғынын қазақ десеңіз – қазақ, – түрік десеңіз – түрік емес пе? Оларды бөліп-жаратын несі бар», – деген еді Түркияның бұрынғы президенті марқұм Тұрғыт Өзал Дүниежүзі түрік халықтарының Құрылтайында сөйлеген сөзінде (1993, наурыз, Анталия қаласы).

Ишаллаһ! Ендеше, бүкіл әлемдегі 160 миллион түрік ұлысы бір түптен тілек тоғыстырып, бірдей күшке айналса, абзал емес пе еді?!

Алайда, бұған имансыз халде, құр әншейін, түрік көкірек, жалаң айғаймен қол жеткіземіз деу – далбаса!

Құрани тәртіппен мұсылмын дүниесінің көкжиегін кеңейте беруді Алла-Тағалам баршамызға нәсіп еткей! Илләһи амин!!!

Автор

«Қорғауы жоқ байтақ жұрт
қараусыз малмен тең болар».
Әбубәкір Кердегі

Барша адамзат —
хат жаздым
бауырыма!
Қалай қарар бауырым
қауымына!!!
Арыған соң арғымақ, арқадағы
ер-тоқым батады
жауырына!!!

Үрей тұнып көзінің шарасында,
шошынулы ел:
«Жетсем! — деп, — қарасынға!»
Домалатты доптайын басымызды,
қара дауыл
Жер мен Көк арасында!

Кірпік ілмей атқызып таңымызды,
қалай сақтау мұң болды
жанымызды.

Айырбасқа ақша үшін базар барып,
қорадағы
тауыстық малымызды!

Аштық жылғы оралып баяғымыз,
қолымызда шошайды таяғымыз.
Індет жапты ел ішін,
қалт-құлт етер,
шалынысып, басқанда аяғымыз.

Жара қаптап жағалай тәнімізді,
 адамшылық кетірдік сәнімізді.
 «Егемендік!»

«Еркіндік!» дегендердің
 жеткізгені ұшпаққа қані бізді?!

Сүйретіліп кеудеде сұлдеріміз,
 кешегі өткен мұң болды күндеріміз!
 Ел – қайыршы!

Не оқу, не тоқу жоқ! –
 Енді кіммен басамыз ілгері біз?!

Кесіп тастап мақсат пен мұратымды,
 қауқитамын «Қазақ!» – деп, құр атымды.
 Кім жүктейді обалын?!

Бесіктегі
 сәбиімнің ішегі бұратылды!

Көмекейде өшіріп үнімізді,
 тұралатар мына жәйт түбі бізді!
 Заман өтер!

Көшерміз, әр төбенің
 бұрқыратып басынан күлімізді!!!

Бұл ғасырғы айналып Отырарға,
 тұншығармыз құм басқан шоқыларда!..
 Азған ұрпақ не іздесін тарихыңнан! –
 Әр төбенің басында,

боғын шұқып,..
 ауызынан суы ағып отырар да!!!

Міне, халің!
 Батпай гөр
 уайымға!!!

Күшті екен ғой құдырет Құдайымда!!!

Иман болса сүйенер,

мен осылай

құз басынан құддилап құлайым ба?!

Иә, Алла!

Иә, Алла!

Иә, Алла!!!

Күстәналап біріміз бірімізді,

мінбелерден безейміз тілімізді!!!

Адам емес, —

Алладан келмек құзыр!

Дүние-билік бөлісер қақымыз жоқ,

таптап тұрып табанда Дінімізді!!!

Астағифир Алла!!!

Желке жүні арландай күдірейіп,

өттің, Баба!!!

Мен — мынау, — сүмірейіп!..

Алмай қоймас түбінде аңдыған жау! —

Төңірегім — қаптаған қалың дұшпан! —

Аузын ашса, «Азия! Азиялап!!!» —

көмекейі көрінед үңірейіп!!!

Қарс арылар, күрсінсем, көкірегім! —

Тас қараңғы қамауда отыр елім!

Жаным қайтпн шыдасын,

шырқырамай,

жер дүниені жайлаған жын-шайтанның

ұятымды шарпыды оты менің!!!

Қорымаған Ана ма балапанын?!

Сыйламаған Ата ма бала қамын?!

Азамат деп не керек,
Отан үшін
алас ұрып атпаса ала таңың?!

Өкінермін, іш күйіп өткеніме! —
Жетер ме қол,
созғанмен көктегіге?!
Атажұрттан айырып,
жерді алғаны —
қабырғамды қаусатып сөккені де!!!

Қай жақта жүр бұл елдің тектілері?!
Көкірегімнен қас дұшпан тепкіледі!
Мені менен сені қой! —
Келер ұрпақ,
жері кеткесін, талғажау етті нені?!

Ізім-қайым жоғалған жорғалары!
Жайдың оғы төбемнен сорғалады! —
Іңгәлаған сәбидің жөргегінде
зәрін шашып,
сүр жылан жорғалады!!!!

Көзімнің алды — Шөп-шалам, Шөңгелері! —
Ағайынның қайда жүр өңгелері?!
Қызғыштайын қорыған
қайран Жұртым
жат қолында ұршықтайын дөңгеледі!

Күш-қайраттың шағы бұл тауысылған! —
Тасқа шауып, көңілімнің тауы сынған!
Арызыңды,
туған жер,
кімге айтайын?!
Аңыраған оқиғам тауысылған!!!!

Үні жеті боздаған Қара нардың! –
Аруағы қозғалды-ау Бабалардың!!!
Ана құшақ!!!

Қол үзсем енді, сенен, –
қайда барып, мен кімді паналармын!?

Күлдір-күлдір кеудеңде өрдендерің! –
Жеткілікті еді өмірден көргендерің! –
Қауқылдаған қалың қарт!

қаптап жүріп,
қара жерден айырсаң қазағыңды, –
ар алдында

тірідей өлгендерің!!!

Қалың жауға қасқайып қарсы шапқан
Баба рухын

біржола көмгендерің!!!

Мен Зарламай, ендеше, кім зарлайды,
Ұлыс болып,

Ұлт болып,

Халық болып,

осы болса шырағым сөнген жерім?!!

Астағифир Алла!!!

Әрі қарай кімге айтам «Аттанымды?!»

Баба мұрам –

ырыс-құт ақтарылды!!!

Табыс кені сарқылмыс Қазақстан! –

Көрдің бе, эне?! –

Ойдан-қырдан құйылған өңшең Құзғын
күж-күж «Құжат», сан түрлі «Келісіммен»
алып кетіп барады

«Ақпарымды!»

кілтін тауып аша алмай, мен отырмын,
қолда – кісен,

аяқта – қақпанымды!!!

Ал, қимылда!!!
 Көрейін,
 сенің дағы
 қақпаныңмен қаншалық шапқаныңды!!!
 Шапқаныңды,
 және не тапқаныңды!!!

Бас байлауда!
 Қашан да —
 құрықтамын!
 өңшең төбет — жан-жақтан ұлытқаным!!!
 Бұған дейінгі аздайын, жерді,
 жаппай,
 кім көрінген қолына «жалға» ұстатсам,
 онда, өзімді
 біржола құрытқаным!!!

Албастыға ақылды алдырғаным! —
 Алқымымнан шеңгелді салдырғаным.
 «Ол!» — деп, «Бұл» — деп,
 баладай алдарқатып,
 ел-халқымды есінен тандырғаным!!! —
 Қош айтысып, кіндік қан тамған жермен,
 Атажұртты
 адыра қалдырғаным!!! —
 Ортасына түсіріп шаңырағымды,
 Ақ Ордамның қақпасын
 қан қылғаным! —
 Аққу көлге қайырылып қона алмастай,
 бітпейтұғын артымды
 лаң қылғаным! —
 Қарақшыға айналып,..
 қарғыс атқыр! —
 басым ауған жағыма қаңғырғаным.
 Астағифир Алла!!!

Жер – киелі!

Жер – алтын бесігіміз!

Құдай берген

ақ-адал несібіміз!

Несібінен айырып, бесігінен

уа, жиылған жамағат, сезермісің,

тигелі тұр Ұрпаққа

кесіріміз!!!

Тигеннен соң ұрпаққа кесіріміз,

келе жатқан Ғасырдың маңдайына

«Кім?» – деп, «Қалай?» жазылмақ

Есіміміз?!

Тәуекелсіз қайтейін күресіңді! –

Күйді жаным!

Шыдамым түгесілді!

Қазынам түсті талауға!

немерем жүр,

шалғайыма оралып, шыр-шыр етіп:

«Келешектен әпер, – деп, – үлесімді!!!»

«Жерсіз, сусыз

біз қайтіп көгереміз?!» –

деп зарлайды шөпшек пен шөбереміз!!!

Несібесін ұрпақтың дауға салып,

ақылынан адасқан біз секілді,

ағалы да інілі – қос бейшара –

керуенімізді осы жерде шөгереміз!!!

Бір Аллаға – аманат – қалған ғұмыр! –

Ақырет күн... –

алдында не көреміз?!

Белшемізден былыққа батып тұрып,

Жаратқанға

жауапқа не береміз?!

Иә, Алла!!!

Тақылдауын қызыл тіл таңдайымда! —
 Ниетімнің ісім жоқ қандайында!
 Әлімсақтың болмыстың Заңы осылай:
 Иманынан адасып азған елдің
 қайғы-қасірет жазулы маңдайында!!
 Иә, Алла!!!

Иә, Алла!!!

Иә, Алла!!!

Жау жолында жығылған жапырылып,
 жайын қара мына елдің пақырының!
 Мықты ма деп қалып ем маңғаздарды!.. —
 Тығылды ма қойнына
 қатынының?!!

Бас шұлғумен Өкімет Жарғысына,
 Санамызды сүңгітпей арғысына,
 айырылып иманнан
 түбегейлі
 қалдық па біз Құдайдың қарғысына?!!

Төбемізде тайраңдап тажалымыз,
 бұзылып тұр біржола ажарымыз!
 Түрі — мынау дүниенің!
 Түбі — жылау! —
 Бұйырмас па адалдан ажалымыз?!!
 Астағифир Алла!!!

«Құдайға — құл!
 Мұхаммед үмбетіміз!!!» —
 дейміз! — Қане мүсілім міндетіміз?! —
 Баламызды піштіріп,
 арақпенен
 думан құру — арылмас індетіміз!

Шариғаттың ішінде біз ұстанған,
беу, бейшара,
осы ма «Сүндетіміз?!»

Беу, бейшара!
Осы де сүннетіміз!
Надандыққа үйренген, мүлде, етіміз! —
Етінен ет кесіп ап нәрестенің,
деген бар ма
«Пошымын үлгі етіңіз?!»

Не түр сенің шелтиген
мүсініңде,
еш қылығың жатпаса мүсілімге?!
Алла берген жанды адал сақтау үшін
қажеті жоқ түрдің де, түсіңнің де! —
Байлық, мансап, бойдағы күшіңнің де!!!
Түсіндің бе,
ей, пенде,
түсіндің бе?! —

Оясыздық жетті, әбден түбімізге!
Кеше көрген зар болдық күнімізге!
«Сүндет» тойда шараппен шомылдырған,..
көзіңді аш та,
қара, әне,
қорс-қорс етіп
аунап жатқан сол баллар күлімізде!

Бір өтірік бар ма осы сөзімізде?!
Үймеледі көк шыбын көзімізге!
Пәк денесін сәбидің боққа тықтық, —
Құдай алды
бар күнә өзімізде!!!

Мықты болсаң, ал, енді, күресіңіз!
Күреспесең,..

және өзің білесіңіз!

Бір нәрсе – хақ, әйтеуір, –

ар-ұждансыз

бұл дүниеден болмайды еш үлесіміз!!!

Сал санаңа!

Үз одан үмітіңді!

«Иман!» деп біл уайымың күні-түнгі!

О дүниеңіз бөлмейді, бай-кедейге. –

Көр қойнында денеміз –

үгітінді...

Алтын бастың Қара Жер жастанбағы. –

Құлпы орнайды, шошайып, тастан тағы.

Қағырадай қайқайтып мола соғар,

дәулет тасып, қатардан асқандары...

Болмас, бірақ, тырп етер дәрменіміз.

Бітті біздің осымен пәрменіміз!..

Жамбаста – сыз! Бауыр – мұз! –

Бірі ілеспес

тіршілікте жиғанмен әрнені біз!!!

Ажал – ортақ, жасымыз, кәрімізге.

Бөле соққан белгі жоқ тәнімізде.

Неге келдік?!

Барамыз неге кетіп?! –

Мұның мәні жетпеген әлі бізге!

Жеткен болса, мынау не – қылығымыз:

Бірі асады бірінен былығымыз!

Дүние қуып,
 айналдық боққоңызға, —
Ерік кетті! Нәпсіде — ырығымыз!!!

Бақылаусыз, бағдарсыз алдағыға,
қоржынына әркім мәз салғанына!
Жаумен де ауыз жаласып, жеуге келсек,
қу құлқынның ілікті қармағына!!!

Ұрыменен сыбаймыз, қарыменен!
Есеп қайсы бұқара зарыменен!
Қағып жатыр қақпақты
 ауыздарға! —
Мұның арты тынады тағы немен?!

Сүт бетінде қалқыған қаймақтарым! —
Өткен ғұмырнамама айғақтарым!
Арқа тұттым өзіңді, «Асқар тау» — деп! —
Сен құласаң,
 сорымды қайнатқаның!!!

Ел сүйегін еңселі Емендерім!
Қайда еменді
 «Иілмейді!» — дегендерің?!
Дедек қағып алдында дұшпанымның, —
істеп жатқан сол емен дегендерін!!!

Біз жолықтық зорына құбылыстың!
Желкемізде өзі отыр
 Ібілістің! —
Бірін алып жатады, бірін салып,
ұлтыма жат қоғамдық құрылыстың!!!

«Ұмытсын, — деп — дәстүрді
 ғұрыптағы» —
Міне, өнерді біржола құрытқаны!!!

«Сарыарқаны» сарайға тас бекітіп,
сахнада «Рокты» ұлытқаны!!!

Қос емшегін сыздатып қымыраны,
түйем шөгіп барады

ыңыранып!

Желілерден үзілген мама бием,.. —

«Құрдым» жақта

іздері шұбырады!!!

Есіттің бе дауысын?! —

Қой қорыған

ұясымен қасқыр жүр ұлып, әні!!!

Нем бар менің жоқтау сап өңгесіне! —

Көзім жетті

ісімнің өнбесіне!

Не тапсам да — өзімнің пиғылымнан! —

Құдай жазды! —

шарам жоқ —

көнбесіме!!!

Иә, Алла!!!

Бастан ұшты бұлбұлдай баяғымыз!

Қайда өкшесін тірейді аяғымыз?!

Қорада — үрей!

Состиып шыға келдік,

қолымызда шошайып

таяғымыз!!!

Сонда дағы күйіміз басылмайды! —

Түрткілейд те тұрады

қаяғымыз?!

Жағамды ұстап, үйірдім иманымды!

Жел әкетті гұмырлық жиганымды!

Бостандық па дегенім —

бейбастақтық!

Ал, қанекей, көрейін шағым айтып,

бұл басталған нәубетті

тыйғаныңды!

Жер — Аукционда! —

Талай сұм талтаңдарсың,

қалтаңдағы қампитып шиланыңды!!!

Сорғалатып көздегі сорамызды,

жау қопарды қорғасын, қоламызды!

Батыс,

Шығыс,

Солтүстік,

Оңтүстігің —

түгел жаттың қолында!!! — Сіз бенен біз,

ажал жетіп Алладан, өлген күні

қайдан қазар екенбіз

моламызды!!!

Астағифир Алла!!!

Қайдан маза болсын-ау бүгін менде...

Қасірет-қайғым жетеді —

үңілгенге!

Ойран салып жазықсыз мүміндерге,

зар қақсатқан халықты қас дұшпанға

«Лағнет жаудыр, иә, Алла!» — деп тіледім,

айлам бітіп,

амалдан түңілгенде!

Кім бар сені сүйейтін,

сүрінгенде?!

Қуат кетіп, беліңнен бүгілгенде?!

Тый күлкіңді!

Жи есті!

Ойлан, халқым!

Ақ пен қара егесер ертеңгі күн —
күрделірек сен үшін, бүгіннен де!!!

Бір-бірімен Дұшпанның ымы қандай?! —
Қыл өтпестей арадан, жымы қандай»?!!

«Көкбөріден сүт емген

Көкжал!» — деуші еді!.. —

Бұл қазақтың неткені,..

енді,.. бүгін,..

кімді көрсе — жалпылдап, дымы қалмай?!!

Арғымағын ойнатқан тақымында
осы қазақ емес пе еді

батырың да?!!

Ертеңім де өзі еді! — Тентегім де! —

Жаудың иісі сезілсе, тулап қоя
беретұғын анасы жатырында!!!

Шыбын жаны — ақиқат құрбанында,
бұлт үйіріліп дулыға бұлғағында,
қалтыратқан қабақпен қалың қолды
қайран Бабам, қайдасың?!

Лә илләһә ил Алла!!!

Қандай пері бізді әкеп мінгестірген

«Жаңа қазақ» деген бұл

құрмағырға?!!

Дүнияда мен бұлай күйерім бе?! —

Қара таңба басулы сүйегімде!!!

Не, ішкенге — тойым жоқ! Не, жегенге!

Не, елің жоқ сүйейтін!
Не, жерің жоқ! –
Қосағыңда – қос қатын! Аш-жалаңаш,..
қол ұстасып,
қай жаққа барарсыңыз?!

Таусылмады елтең мен селтеңіңіз! –
Дау қуалап,
лаң болар ертеңіңіз!
Алып шығар халықты тығырықтан
ебелек боп кеткен бе Еркегіміз?!!

Сырқырайды сай сүйек зарлағанда,
екі көзден қанды жас парлағанда!
Ию-қию – ел іші, ұрыс-жанжал! –
Кім алады,
бізді жау алмағанда?!

Кім алады, бізді жау алмағанда?! –
Қара саннан
қылбұрау салмағанда?!
Көресіні көрерміз, жерімізбен
өзімізді қоса ертең жалмағанда!!!
Астағифир Алла!!!
Астағифир Алла!!!
Астағифир Алла!!!

Қырық ру! –
қырық жұрт! –
Бәйтерегім!!!
Тамырыңнан үзілсең, қайтер едім?!!!
Өткен үшін – салауат!!!
Ей Туғандар!!!

Шын ойласаң тағдырын Атажұрттың,
көтеріңдер рухымды

қайта менің!!!

Иә, Алла!!!

Иә, Алла!!!

Иә, Алла!!!

«Сарайшық!» – деп,

«Сауран!» – деп,

«Отырар!» – деп! –

«Осыларды жайлаған Софылар!» – деп! –...

шұқыламай өткенді, ермек үшін,

шын жүгінсек Шындыққа,

бүгінгі күн

он үш миллион қазақты жүз алпыс

миллионнан

бір қайырып,

па, шіркін,

отырар ма ек!!!

Тек іздесек, – қазақ не, түрігің не?!

Бар мәселе – бір түптен бірігуде!

Қабыл болып ақ тілек,

Құдай жазса,

бір жүз алпыс миллион түрік жұрты,

дін-мұсылман жолымен,

келе жатқан

Жиырма да Бірінші ғасырыңның

үмітсіз бе ек

көшіне ілігуге?!

Иә, Алла!!!

Бас құрасақ, жүз алпыс мол емес пе ед?!

Жер қайысқан ғажайып қол емес пе ед?!

«Аллаһу акбарлап!» – аттансақ, жауға қарсы,
«Жиһад» жолы
шын күрес сол емес пе ед?!

Парыз да осы болмай ма мұсылманға?!
Дақ түсе ме ондайда ғұсыл-жанға?!
Қағидаға жүгінсек Құрандағы:
«Ақиқаттың жолында Алла өзі
қуат беред, – демей ме, –
қысылғанға?!»

Қамал тұтқан, қалың ел, қағырадай,
қойы кеткен қорадай, қаңырамай,..
«Болған іске болат бол!» – деуші ед Бабам!
Кел! Қанекей!
Жұмылып күш қылалық,
жоқтау салып айнала,
жамырамай!!!

Көз жүгіртсек Тарихқа,
тегінде,.. біз –
ғұмыр бойы майданның шебіндеміз!!!
Ақиқаттың жолында ұмтылдың ба?! –
Жарты қадам
кейінге шегінбеңіз!!!
Шегінбеңіз!!!

Біз –
Майдан шебіндеміз!!!
Шегінбеңіз!!!
Шегінбеңіз!!!

Көрсет, халқым, бойдағы қауқарыңды!!!
Ел – Жер дауы
көтермес науқаныңды!!!

Санамызды жаңғыртып Ұранменен,
бекітелік жүректі

Құранменен!!!

Біз бекітсек жүректі Құранменен,
нұрға оранып,

имани құрамменен

алға асармыз! Шеруде жалғасармыз
түбірі бір

түрігі Тұранменен!!!

Асыл туған арыстың арманы осы ед
Мағжан,

Ахмет,

Мұстафа,

Тұрар деген!!!

Біз де үзбелік үмітті «Түбі халқым
жақсылыққа маңдайын бұрар!» – деген!!!

Лә илләһә ил Алла!!!

Мұхаммадан – расул Алла!!!

Аллаһу акбар!!!

Аллаһу акбар!!!

Аллаһу акбар!!!

АРМАН-АЙ!

(Халық батыры Бауыржан Момышұлын жоқтау)

1986 жыл! Мемлекет билігі жат қолында екендігін дәлелдеп, бүкіл дүниежүзі алдында «Қазақстан – Ресей империясының отары» деген саяси шындықты ашық жария еткен «Қанды желтоқсанның» қаралы күндері!

Қолдарында – ұран, Орталық Комитеттен еліміздің еркіндігі мен егемендігін талап етіп, бейбіт шеруге шыққан қазақтың жауқазын жастарын аузынан от шашқан аждаһа ажал – Брежнев алаңы, жалмап барады! Алға шығып, ақыл айтып, араша түсіп, басу айтар ақсақалдарымыздың демі аузынан шықпай жатып-ақ өшкен!!! Шырақтарын сөндіріп, көз алдарындағы қан сасығын қызыл ала қырғынды көрдей қараңғы бөлмелердің үңірейген үрейлі терезелерінен үнсіз ғана бақылап тұрған қат-қабат зәулім үйлер – олардың да тілі байлаулы!!!

Жағалай шеп құрып, алаңды айнала қоршауға алған қарулы қолдың құрсауында, дауылды күнгі теңіздей, ерсілік-қарсылы толқыған халық, қалай қарай лықсыса да, жалпақ дүниені табанының астына салып, таптап келе жатқан бронды техника мен арсылдаған қабаған иттерін алдына оздыра, лек-легімен, екпіндей ұмтылған жазалаушы әскердің қаһарына ұрынып, баудай жапырылуда!!!

Иә! Құдайым! «Елім!», «Жерім!» – деп, шыбындай жанын шүберекке түйіп, тұтқиылдан құйылған қарақшы-құзғындарға арыстандай айбармен қарсы атыла, айбат көрсеткен жанкешті жас буынға батыр бабаларымыздың рухын бере гөр!!! Аллаһу акбар!!! Аллаһу акбар!!! Аллаһу акбар!!!

О! Бәуке!

Қарағайсыз ну бола ма?!

Жел соқпай, дауыл ұрмай,
шу бола ма?!

Атой сап, ұран тастап, қол бастамай,
бүк түсіп,

нағып жатсың қу молада?!

Балаған көздің ақ пен қарасына
ұрпағың

қалды дұшпан жаласына!

Дірілдеп тілерсегім әзер жеттім
сен жатқан Алатаудың саласына!

Дабылы қасіреттің қағылып тұр!

Халқыңа «Ұлтшыл!» айып тағылып тұр!

Өзіңе осынау жәйттен хабар салмай,
мелшиіп, меңіреу дүнием нағылып тұр?!

Қар жауып қара аспанның қабағынан,
қанша гүл

сынып түсті сабағынан!

Құтырған көктөбеті «Желтоқсанның»,
о, Бәуке, көрмеймісің, қазағыңның
арсылдап алып жатыр тамағынан?!

Сырқырар сай сүйегің зарлағанда,

қанды жас екі көзден парлағанда!

Түншығып, тұңғыыққа ел батып барад,
қолына тал да ілікпей, қармағанда!

Иман жоқ, ар-ұят жоқ жауызында?
Таптады ұл-қызыңды қауызында!
«Елім!» – деп еңіреген ерлеріңнің
домалап,
басы кетті ауызында!

Күркіреп, таудан төмен аспаймысың?!
Дұшпанның көкірегін баспаймысың?!
Қаптаған қалың жұртың – қазағыңды
Қаулаған
өрт ішінде тастаймысың?!

О! Бәуке!
Қарағайсыз ну бола ма?!
Жел соқпай, дауыл ұрмай,
шу бола ма?!
Арызым тасқа барып жаңғырад,
шыныңмен айналдың ба қу молаға?!
Бәукем-ау!
Бәукем-ау!
Бәукем-ау!!!

1986 жыл

Иман жоқ, ар-ұят жоқ жауызыңда?
Таптады ұл-қызыңды қауызыңда!
«Елім!» – деп еңіреген ерлеріңнің
домалап,
басы кетті ауызыңда!

Күркіреп, таудан төмен аспаймысың?!
Дұшпанның көкірегін баспаймысың?!
Қаптаған қалың жұртың – қазағыңды
Қаулаған
өрт ішінде тастаймысың?!

О! Бәуке!
Қарағайсыз ну бола ма?!
Жел соқпай, дауыл ұрмай,
шу бола ма?!
Арызым тасқа барып жаңғырад,
шыныңмен айналдың ба қу молаға?!
Бәукем-ау!
Бәукем-ау!
Бәукем-ау!!!

1986 жыл

ҚАЙТАЛАНБАС ТҰЛҒА

(Толғау)

Халқымыздың шынайы тәуелсіздігі мен еркіндігі үшін бел шеше күрескен белгілі қоғам қайраткері, көрнекті журналист әрі әдебиеттанушы ғалым Батырхан Дәрімбеттің де ортамыздан кеткеніне биыл бақандай алты жыл болды. Таудың алыстаған сайын биіктей түсетіні секілді, Батырхан бейнесі де араға жыл салып, уақыт ұзаған сайын, тұлғаланып барады. Не жасыратыны бар, бүгінгідей қым-қуыт шақта елімізде болып жатқан небір кесек-кесек уақиғалардың ішінде күрестің көрігін қыздырып, Бәкеңдей қолбасшы азаматымыз жүрсе, басқаша болар ма еді.

Өткен күндердің тарихын ақтарып, оқиғаларын бағамдасақ, Бәкең бастаған істің аяқсыз қалатыны болмайтын. Ол – жұмысты нөкерімен жұмыла жүріп жасайтын көпшіл адам-тұғын.

Қазақстанның Республикалық азаматтық «Азат» қозғалысының Туы іспеттес болған «Азат» газетін дүниеге әкеліп, оны жалпы ел мойындаған үлкен басылымға ай-

налдырды. Кейбір басылымдар оңы мен солына қарап, қоғамдағы жағдайдың ақ-қарасын айырып болғанша, Бәкеңнің «Азат» газеті көтерілген мәселені пісіріп-түсіріп, бәтуасымен қоса, халқының қолына жеткізіп үлгеретін. Ол кездегі азатшыл оқырмандардың белсенділігі мен біліктілігі, бәлкім, осылай қалыптасты.

Ал, енді, Батырханның «Азаттық» радиосына сіңірген еңбегіне келсек, оны қоғам өміріне енген өз алдына бір бөлек құбылыс деп қараса боларлық. «Эфирге Батырхан шығады» дегенді естігенде, оның тыңдармандары радио қорабының алдында қаққан қазықтай қатып-ақ қалушы еді. Хабарының бас-аяғы қолмен жонғандай жұп-жұмыр болып келетін. Бір ауыз қоспасыз, ақиқат пен шындықты паш еткен қорғасын салмақ қоңыр үн, өлсең, құлағыңнан кетпестей әсер қалдыратын. Әттең, не керек, сол үн ерте үзілді. Батырхан бауырымыз сұрағы көп жұмбақ жағдайда жол апатынан қаза тапты. У-запыран жүрегімізді өртеп, біз сорлы артында аңырап қала бардық.

Тағдырға не шара! Батырхан қайтқаннан кейін, араға үш жыл сала бере, журналистретінде, жаста болса, халыққа кеңінен танымал боп үлгерген оның үлкен ұлы Асқар – ол да ауыр науқасдан дүние салды. Қайтеміз, «Орнында бар оңалар» деген, «Батырхан!» – дегенде, оның әулетінен екінші ұлы Әнуар мен марқұм Асқардан қалған Нәйла атты қызалақ баланы көңілге медеу тұтамыз. Алла тағала, келер күндерде солардың көгеріп, көктеп, жапырақ жаюына жазсын! Әрине, «Тас түскен жеріне ауыр!» Батырхандай жарды, Асқардай ұлды жоғалтып, көңілі жарымданған Гүлшара мен бауырларынан айырылып, тауы шағылған туған-туыстарына және Асқардай асыл жарынан көз жазып, көңілі жүдеген Назираш келінге қиындыққа мойымай, иыққа түскен ауыртпалықты көтеріп кеткендері үшін алғыстан басқа айтарымыз жоқ. Аман болсын!

Батырханның зерттеуші ғалым ретіндегі ұстанымының өзі ешкімге ұқсамайтын. Ол халыққа тарих қойнауында жатқан қазына байлықтың суын сығып, сөлін ғана ұсынатын. Оның шығармаларының ішіндегі танымдық, тағылымдық жағынан деңгейінің биігі – қазақтың майталман ұлы Мұстафа Шоқайға қатысты жазылған еңбектері еді. Батырхан Дәрімбет дүние салғалы бері, Шоқайдың Батырхан құрған «Шоқай Қоры» арқылы өз кезінде қайтадан жаңғырып, жандана бастаған ұмырнамасындағы кез келгеннің дәті барып айта алмайтындай сан сырлы штрихтар біртін-біртін көмескіленіп, жоғалып бара жатқанға ұқсайды. Мұстафа мұралығына қатысты бүгінгі күннің қам-қарекеті, сонау замандарғы, дүниенің апишынсын қуырып, ұйытқи соққан репрессиялық науқандардың құрбаны болған сандаған ақтаңдақтар тізімінің ішінде әншейін ғана атын атап кетуден әріге аса алмауда. Былай айтқанда, Мұстафа Шоқай еңбектерін өз алдына бөлек жеке бір ілім деп қабылдап, оны қозғамдық өміріміздің белгілі бір қозғаушы күші есебінде санамызға сіңіруге кеңдііміз жетпей отыр. Ал, Бәкең болса, Мұстафа мен бүгінгі күн арасындағы бір ғасырға жуық қашықтықты жымдастырып жіберіп, Мұстафаны, бейне бір, дәл осы қазір қасымызда жүрген, өзімізбен ойы ортақ, мақсаты бір азамат ретінде бұқара жадына орнықтыра бастап еді. Бәлкім, сол себептен болар, Батырхан қолға алған қай іс, қай мәселе болмасын, оның басы-қасында Мұстафа Шоқай тұрғандай сезілетін. Кім біліпті, «Өлі жебемей, тірі байымайды» деген, Батырхан бойындағы батырлық пен қайсарлықтың негізінде, Алланың әмірі – өлі мен тірі арасындағы байланыстан туындайтын ғажап бір сыр жатқан шығар... Қалай айтсақ та, біз, әйтеуір, Батырханды, оның өзінің тірі кезінде-ақ, Мұстафа Шоқайменен айырылмаспай бірлікте мойындағанбыз. Енді, міне, бүгінгі күні, яғни Батырхан Дәрімбет те бұл дүниеліктен озып, о дүниелік болған

шақта, «Елім!» «Жерім!» – деп еңіреп жүріп, дүниеден баз кешкен Қос Рухқа біз бағыштар иі тілек имандары жолдас, жандары жәннатта болғай!!!

Автор

САҒЫНДЫМ СЕНІ, ЖАН ДОСЫМ!

Сән қандай!

Сана қандай!

Ақыл қандай!

Жан болмас халқын сүйген Батырхандай!

Бауырына басушы еді дүйім жұртты,
жатсынбай,

ешқайсысын жатырқанбай!!!

Ақ пейіл, адал көңіл досым қайда!?

Езілер ет жүрегім осындайда!

Жарқ етіп, найзағайдай, болдың ғайып! –

Не шара сен жолыққан

тосын жайға!!!

Еліңді не күтіп тұр алда, мына?!

Жөн сілтер өзің едің бағдарына!

Қапыда кеттің шейіт, –

бұқарамды

жеткізем деп жүргенде арманына!

Жақынға жанарымен жайды ұқтырып,
дұшпанды

қабағыңмен қаймықтырып,

тартып келе жатырған Қара нарым,

қара түнді бүркеніп, қара жолда

мертіктірген өзіңді

қай мықтылық?!

Қай мықтылық, анасы жатырынан
азып туып,

адасқан ақылынан?!

Басқа тұрғай, әйтпесе, дұшпанның да
дәті бармас іс-ті бұл,

қазағымды

Батырхандай айыру батырынан!!!

Бақ қонақтап, салпыерін жалағыңа,
жаман менен

жал бітті жабағыға!

«Әй!» дейтуғын әже жоқ, «Қой!» дер қожа, —
қазынасын халқыңның шашып жатыр
қарға менен

құзғынның тамағына!

Сен бардағы абырой асқақтаған
аласарып,

бізден бақ қашқақтаған!

Өзің бас боп құраған сарбаздарың —
оның-дағы сөгілді қабырғасы,
кеудең тосып,

ешкімге жасқатпаған!

Жарқылдатып бет пенен бедерімді,

Ту қып көкке көтердің беделімді!

Болса өмірде бір адам саған қарыз, —

ол — менмін! —

Білсін қауым, түсінсін — жұрт,

менің бүгін сен жәйлі

не дерімді!

Сен — Арал, —

мен Оралдың еркесі едік!

Алқа жиын топ бастар серкесі едік!

Бекіскенмен бекістік! —

Шекіскенмен

ат құйрығын кесіскен келтесі едік!

Берген бойға күш-қуат Аллаһ қандай! —

Талап қандай!

Байлаһ мен талғам қандай!!!

«Әпереміз елге, — деп, — еркіндікті!» —

кірпік ілмей, күні-түн мәслихат құрып,

армандарды жалғаушы ек армандарға-ай!!!

Қарсы бұтақ қайқайған қарағайда, —

Енді өзіндей

қазаққа бала қайда?!

Апырмау, сен кеткелі, мына дүние

толды да кетті кілең

Шалабайға!..

Шығара алмай біз жүрміз басымызды,

салып қойып

дау менен даламайға!

Досым-ау! Сен бардағы сонау кезгі

салқын ақыл, саф көңіл

сана қайда?!

Оңға бұрып тіршілік тегершігін

алға бастар қауымын дана қайда?!

Дана қайда?!

Зарықтым «Қайда?! Қайда?! Қайдаменен?!»

Сен жоқсың! —

Елге қандай пайда менен?!!

Қоғам мынау бықсыған, дүниең — түлкі, —

аттатпайды аяқты жалғыз қадам,

орағытып алды-артты

айламенен!

Үзіліп сағағынан адырнасы,
халқыңның қайысулы

қабырғасы!

Бас жібінен босаған мына Заман, —
енді бізге белгілі

бағынбасы!

Істе мән,

бәтуа жоқ сөзімізде! —

Білмеймін не болғанын өзі бізге!..

Бір нәрсе бар ақиқат —

сен кеттің де,

үймеледі көк шыбын көзімізге!!!

Дос қайсы, айыра алмай, — қасымыз кім, —
көр, міне,

дал болғанын басымыздың!

Сен барда бәрі орнында тұрушы еді, —
кәрі қайда, —

ортада жасымыз кім?

Үлкенді қоятынсың «Ағалатып!»

Алтыңға

ғазиз басын бағалатып!

Күн туды бүгін, міне, байқаймысың,
ардақ тұтқан

ақсақал Абыздардың

ит қосатын артынан абалатып!

Көргенді, көрегенді халқым қайда?!

Салмақты, салиқалы қалпым қайда?!

Атойлап, алқа топта ат оздырып,

жалқыға жал бітірген

жалпым қайда?!

Ат та шап, — айнала кіл әпербақан, —
опырмау, мыналарың, ең болмаса,
Ар мен ұят алдында тартынбай ма?!

Ерісіп, әркіммен бір ерегесіп,
кетірдік мына өмірдің берекесін!..

Бұл қоғам

өзің барда жіптіктей ед, —
байқасам, жиып алып бар тентекті,
тәртіпке салып жүрген

сен екенсің!!!

Алысты жақынменен жабыстырып,
қоюшы ең

жатты жатпен табыстырып.

Ал, мына сайқалдардың ісін қара, —
айдап сап, ағайынды ағайынмен
атыстырып бітті, әбден, шабыстырып!..

Сен барда

күн ерекше бататұғын, —
арайлап таң да ерекше ататұғын! —
Сапырып тайқазанын ырыс-құттың,
па, шіркін,

қайнап өмір жататұғын!!!

Керуенмен кернейлетіп көшетінбіз!

Бір белестен

бір белес, —

өсетінбіз!

Жұмылып жұдырықтай, небір жәйттің
түйінін қатар жүріп шешетінбіз!!!

Ғұмырды бағалаушы ек

күреспенен, —

дүнияуи қаперде жоқ үлес деген!

Небір-небір дөкей бар — соларыңнан
бізбенен

кім қалды осы
тіреспеген?!

Алыссақ, —
амал қандай,

айла қандай?!

Сиқырмен жынның көзін байлағандай!

Алдына жан салмайтын

өңшең саңлақ,
жарыса сұңқылдаушы ек, сұңқардайын,
жамағат жайын айтып,
сайрағанда-ай!!!

Қауымды сөйлер сөзге шандырғанбыз, —
құлақтың

құрыш етін қандырғанбыз, —
қаптаған қалың қолды соңға ертіп,
«Аттандап!»

аруақ қозғап, жаңғырғанбыз, —
көпке тізе батырған талайларды
«Аһылатып!»

есінен тандырғанбыз, —
арам жиған абыройын

судай шашып,
қақпасының ауызын

шаң қылғанбыз!!!

Жер қайысқан қалың қол тас түйіліп,
дүйім жұртты тамсантаып,

таң қылғанбыз!

Япырмау! Біз осындай ғажап едік!

Апайтөс,

қайтпас,

қайсар қазақ едік!

Дос көрсек, құшақ жайып, —
ал, дұшпанға
жанынан түңілдірер азап едік!!!
Иә, Бәке! Біз осындай ғажап едік!
Ғажап едік!
Ғажап едік!!!

2010 жыл, қараша

1992 жыл. Түркия. Азаттықтар – Түркия милләтшіл партиясының бастығы Алыпарыслан Түркештің қабылдауында. Сол жақтан бірінші қатарда – Советқазы Ақатаев, Камал Ормантаев, Алыпарыслан Түркеш, Айсұлу Қадырбаева, сол жақтан екінші қатарда – Жасарал Қуанышәлин, Батырхан Дәрімбет, Атабай Қылышбай

ӨСИЕТНАМА

Бірінші сыр

Әлди, әлди!

Ақ бөпем!

Ақ бесікке жат, бөпем!

Ақ бесігің — Ақ отау, —
шамшырағын жақ, бөпем!

Шамшырағы жағылсын, —
іші нұрға малынсын!

Жаныңа не керектің
бәрі содан табылсын!

Ақ отауың — Ақ бесік, —
сәндейін, кел,

үкілеп! —

«Басқа қонған бақ!» — десіп,
дұғамды айтып,

«Сүфілеп!»

Ақ бесіктен ұғарсың
жылулық не екенін, —
сымдай тартқан сымбат пен
сұлулық не екенін.

Сап-сары ала саф алтын —
ақ бөпемнің
жөргегі, —
соның жұпар иісінен
рахат тапқан
көр мені!

Соның жұпар иісінен
рахат тапқан көр мені!
Кең сарайдай ашылды
көкірегімнің өңмені!

Кел!!!
Кел, бөпем!
Келе ғой,
құндағыңа орайын.
Есендігің жолында
құрбандығың болайын!

Бал татыған
балғыным!
Садағаң-ақ кетейін!
Сені берген Құдайға
мың шүкірлік етейін!

Отпен аптап маңайын,
кел,
бесікке салайын.
Тәтті ұйқыңды күзетсін,
айылдарын таңайын.

Айылдарын таңайын,
 қимылыңды
 бағайын.
 Сен де көзді іліп ал,
 мен де
 сәл дем алайын.

Ғұмыр жолы бұлың-ды,.. —
 кімдер білген
 құнымды!
 Саған айтсам
 мұңымды:
 айып етпе мұнымды, —

Әр бекетте —
 бір зекет, —
 құрды тағдыр
 өрмегін...
 Бұл жалғанда Әжеңнің
 аз болған жоқ
 көргені.

Бұл жалғанда Әжеңнің
 аз болған жоқ
 көргені. —
 Кім сүйремед есікке
 алтын басын
 төрдегі.

Қарыстырып жағымды,
 сындырмаққа сағымды,

қинамады кімдер кеп
шыбындайын
жанымды.

Айналдырып бастағы
ақ жаулықты
шұлғауға,
қардай аппақ ар-ұждан —
кім ұмтылмад
былғауға.

Қара аспанды төбемнен
қара бұлттай
төндіріп,
еңкеймеген еңсемді
еңкейтуге
көндіріп.

Еңкеймеген еңсемді
еңкейтуге көндіріп,
маздай қалса үмітім,
сол бойда оны
сөндіріп.

Самай шашым — қырауда, —
қос жанарым бұлауда! —
Сен болмасаң,
құлдығым,
қалған екем құлауға!..

Кел!!!
Кел, бөпем!
Келе ғой,
бесігіңнен алайын.
Желбіреген жібектей
тұлымыңды
тарайын.

Талаптанып, талпынып,
қанатты ертең
қағарсың!
Еркін басып аяқты,
айналаңа
қарарсың.

Кең жазира далаңа
жіберерсің
көзіңді,
қиырына жетсем деп,
тауысарсың
төзімді.

Қиырына жетсем деп,
тауысарсың төзімді!
Шың басында
шынардай
сезінерсің өзіңді!

Құйындайын құйғытып,
қиял ойнап ойыңда, —
бір тылсым күш осы сәт
дүр сілкінер
бойыңда!

Қырандайын қалықтап,
үмтыларсың ұшпаққа!

Ай – Жұлдызды кең әлем –
айқара кеп
күшпаққа!

Жаббар ием!
Күнімнің
ықыласын демей гөр!
Ғайып-Ерен,
Қырық Шілтен,
қолтығынан
демей гөр!

Аруағы бабамның
аялай гөр
балаңды!
Қара жерге, қазықтай,
нық қадасын
қадамды!

Қара жерге,
қазықтай,
нық қадасын қадамды!
Сол күнге бір іліксем,
мен де
азайтам алаңды.

Аттай қойшы,
құлыным!
Қаз бастырып қарайын! —
«Жүріп кетер ме екен», — деп,
елеңдеп түр
маңайым.

Қане! Қане!
Қанеки! —
Қадамыңды санайын!!!
Ақ жіп пенен
қара жіп, —
тепе-тең қып алайын. —

Ақ жіп пенен
қара жіп, —
тепе-тең қып алайын, —
қосып еспекке екеуін,
басын түйіп алайын.

Басын түйіп алайын, —
байқап,
тартып қарайын.
Нық байланса, ширатып,
алақанға салайын.

Кел!
Кел, бөпем!
Келе ғой,
бесігіңнен шешейін.
Алақанда — ала жіп,
шып-шымыр қып
есейін.

Ширақ болсын жүрісің,
өскеніңде есейіп, —
тұсауыңды, ырымдап,
осы жіппен
кесейін.

Тұсауыңды,
ырымдап,
осы жіппен кесейін.
Қане, жұртым, жиылып:
«Тәй-тәй!» «Қаз-қаз!» — десейік!!!

Ақ жіппенен қара жіп —
қосып есек —
ала жіп.

Ала жібім — жіптердің
ішіндегі

дара жіп. —
Білгің келіп, күнім, сен,
тереңірек үңілсең,
бұл ала жіп дегенің —
«адал», «арам» арасын
ажыратар
ара жік.

Адалдықтың белгісі —
ала жіптен
аттамау, —

бетке шіркеу түсіріп,
ар-ұятты
дақтамау!

Ала баған, көрдің бе,
шекарада
тұр, әні! —
Не бір сырды шертеді,
сұрар болсақ,
бұл, әлі.

Біз тыңдалық, көңілдің
қанғанынша
құмары, —
ағытылсын талайғы
шежіренің
бұлағы.

Ағытылсын талайғы
шежіренің бұлағы. —
Айтсын ала бағанның
неге бұл жер
тұрағы?

Санамыздың сондағы
мынау болсын
ұғары:

біріншіден,
бұл баған
ұлан-байтақ жеріңнің,

қазақ деген еліңнің
қасиетін айқындап,
шекарасын бекітер
ең маңызды
құралы;

екіншіден,
бұл баған –
жер қорыған хас батыр
қылышының
қынабы;
қанға біткен қайыспас
қайсарлықтың
сыңары;
қатар қонса екі жұрт,
көршіліктің қақымен,
ант ішіп, серт байласқан
Құдай алды
сынағы.

Бабаларың,
аяусыз,
сол сынақтан аттаған
талай-талай сатқынды
ар отына
қақтаған!
Табанында жаныштап,
тезектейін
таптаған!
Антын бұзған азғындар
шырқыраған жандарын
қоярға жер
таппаған!!!

Мидың қозғап қабатын,
сәл ойлансаң,
қанатым,
Бабаң өткен ғұмырдан
ғибрат көп алатын.

Ғибрат көп
алатын, —
жаныңа азық табатын!..
Келешекте,
а, бәлкім,..
жалпақ жұртқа жар салып,
небір
құнды дүниені
сен боларсың
жазатын?!!

Расында да, балашым,
Мынау жәйтті
қарашы:
Дешті Қыпшақ даласы,
Алтай — Мысыр арасы —
ендіктер мен
бойлықтар, —
бейне, көздің қарасы!!! —
Соның бәрін
Бабамыз
уысында ұстаса, —
баста болса санасы
кімнің болмақ
таласы?!!

Дәл бүгінгі тарихтың
Осы жерде —
шаласы!

Теріс қарай ағызып
қара суды, ғылымда
Бүлдіргені дұшпанның
жеткілікті-ау, шамасы!!!

...Бозінгендей боздаған
боз далам

шер қозғаған.

Шер қозғалса, санамда
жыр – шежірем
қоздаған.

Бір Алланың аяны –
әңгімемнің

баяны!

Отыз тістен шыққан сөз
баянды

елге жаяды.

Баянды елге жаяды,
Аңыздайын

баяғы.

Бір жалғандық қосылса,
құрдым болмақ

аяғы.

Заман!

Заман!

Замандар!!! –

Небір сыр бар – алаңдар!

Ер жетіп ес жиған соң,
түбін зерттеп

қараңдар!

Зерттің түбі —
сақтықта! —
Ақиқатқа жақтықта!
Жетем десең шындыққа,
асықпа,
тек,
аптықпа.

Халқың үшін азат күн —
шын тарихы
қазақтың!
Сонда, күлі көкке ұшпақ
бүгін көрген
азаптың!

Білгің келсе,
Құлдығым,
ең маңызды іс —
бұл бүгін!
Салшы көзді айнала, —
маңып жатқан айдала:
«Шертілмеген сырмын!» — деп,
Саған шағып
тұр мұңын!..

Мынау жатқан далиып
далаң — тұнған тарих!!!

Тағдыр жолы —
 бұлаң-ды,
дауаң болмас бұған-ды!
Сапарыңа сәт тілеп,
бағыштайын
 дұғамды!

Кел!
Кел, бөпем!
 Келе ғой!
Көтеріп-ақ алайын!
«Тұсаукесер» қашан?» — деп,
асығып тұр
 ағайын.

Сөздің созам несін мен, —
Қане
 ала жіп есілген?!
Тілеулес бол,
 Ақ бесік,
әбзел-бауы шешілген.
Сен де, күнім, шығарма
Ақ бесікті
 есіңнен!

Кел!
Алтыным!
 Келе ғой!!!
Аяққа нық басайық.

Өткізуге ала жіп
екі тізең арасын,
қане,
сәл-пәл ашайық. —

Қос тірсектің тұсынан,
айқыш-ұйқыш өткізіп,
бір сегіздік жасайық!

Екі аяқта — сегіздік. —
Сегіз —
төрт жұп, — егіздік.
Мұны халқым
өсімге
ниеттеген негіз қып:

«Ешкің тусын
егізден,
қойың тусын сегізден, —
деп тілейік, —
шын дәулет
бастау алсын теңізден!»

Кел!!!
Кел, бөпем!
Келе ғой,
тұрғызайын аяққа!
Күміс теңге тастайын
шашу салған аяққа!
Ала жіпті
кесетін,
ақ бөпемнің маталған
қадымдарын
шешетін
қайшыларым қаяқта?

Айналайын,
Ақ бесік!
Ақ бесігің — бақ бесік!
Ендігі тірек — екі аяқ, —
Ақ бесігің — Ақ отау, —
қош айтысып,
жапты есік.

Екі аяғың — тірегің.
Көмекшің —
екі білегің.
Бір тұрарсың, бір құлап,
сескенбесін
жүрегің!

Болмас жақсы, жамансыз. —
Айлаң — жетім,
амалсыз.

Ел шетіне жау тисе,
болып жүрме табансыз!

Буырқанып, бұрқанып,
мұздай темір құрсанып,
дұшпаныңа қарсы атыл,
«Шабысам!» — деп

тұрса анық!

Ер боп туып не керек,
ел қадірін

білмесең, —

кіндік қаның тамызған
жер қадірін

білмесең, —

тағдыры үшін солардың
қолға қару
ілмесең, —
қалың топпен қиқулап,
жау шебіне
кірмесең!!!

Ер боп туып
не керек,
осы айтқанның барлығын
өздігіңнен білмесең, —
айдаса да желкелеп,
көткеншектеп
жүрмесең!

Бойыңда — күш толағай! —
Түсе алмасаң
додаға-ай, —
ойындағысы әжеңнің
орындалғаны
бола ма-ай?!
Ертеден шауып, кешке озбай,
қиядан шауып,
төске озбай,
арманына ер жігіт
оп-оңай жетпек,
о, қалай?!
Демеймін саған,
құлдығым:
«Үйітпе де бүйітпе!» —
Мақсат еттің
қай істі, —
межең болсын биікте!

Қартайғанда,
әжеңді
қалдыра көрме күйікке!

Оу!!!
Халайық!
Халайық!!!
Қане, бермен қарайық!
Аяқтағы тұсауға
қайшы жүзін
салайық!

«Бисмилләһи!» – десейік!
Ала жіпті
кесейік!
Алға аттасын ақ ботам,
қадымдарын
шешейік!

Қадамдарын
санайық! –
Әудем жерге барайық!
Одан әрі қайтеді, –
оны
өзіне салайық!

Кел!!!
Бөпешім!
Келе ғой!
Бізге ерікті бере ғой!
Тұсауыңды кесейік, —
желмаядай
желе ғой!!!

Тек, Тәңірім
бөпемді
сүріндіре көрмесін!
Бәле-жәле дегенге
іліндіре көрмесін!

Іліндіре көрмесін!
Сүріндіре көрмесін!
Бұл жалғанда
не жаман, —
бірін біле көрмесін!!!

Жас қосылып жасына,
бақыт қонсын
басына!
Жайсаңдар мен жампозды
үйір етсін
қасына!

Артық пенен кемісті,
сараптап
оң-терісті,
ақиқатпен алға озсын,
таң қалдырып
тегісті!

Ер жігіттің басына
таусылады қайда сын?.. —
Серік етсін қасына
ақылы мен айласын!

Бұлбұлдайын сайрасын,
шын сөзінен
таймасын!

Шарға түскен болаттай,
бойында
күш қайнасын!

Алайда, бөпем, алайда,
үңіл ішкі
сарайға! —
Көкіректік дегенді
жақындатпа
маңайға!

Істің байқап сыңайын,
соңын ойла ылайым.
«Ұлық болсаң,
кішік бол!» —
тауфих берсін Құдайым!!!

Астамшылық
жасама, —
болма жасық аса да!
Сын сағаттар түскенде,
Қалып қойма
тасада!

Ақ пен қара егессе,
өмір заңы емес пе?!

Мынау дүние,
шарам жоқ,
содан тұрад демеске.

Сондай болмақ күресің. —
Күресте бар —
үлесің.
Тұйғындайын шүйіліп,
сыбағаңды
ілесің.

Адал болсын
алғаның, —
қанжығаңа салғаның.
«Қой көтерер, — деген бар, —
семіздіктің
салмағын».

Мейірлі бол
халқыңа!
Зейінді бол жалпыға!
Қылдай қылау түсірме
ата-бабаң
салтына!
Құлақ ассаң, құлдығым,
бұл айтқанның бәрі — өлшем
азаматтық
қалпыңа!

Адам адам болғасын,
Ақыл-кеңес —
ол да — сын.
Ақ күн туып алдыңнан,
Әулие-Әмбием
қолдасын!
Қыдыр болсын жолдасың!!!

Ненің болсын,
 шешімі
бір Алланың қолында!
Ғазиз басым —
 садаға
құдірет-күші жолында!
Аттың жалы,
 түйенің
өтті өмірім қомында!..

Тәй-тәй басып, қаз тұрып,
қалып барад соңымда!.. —
Құлынымның тағдыры
бір Аллаға
 аманат!!!

Жақсы менен жаманды
таластырған —
 бір Алла!
Ақыл менен айланы
санастырған —
 бір Алла!
Шапағат пен мейірді
жарастырған —
 бір Алла!
Шығар жерді тұйықтан
қарастырған —
 бір Алла!
Ел-халқымның тағдыры
бір Аллаға
 аманат!!!

Дүние — бүткіл болмысты
біріктірген —
 бір Алла! —

Топырақтың иімен
кіріктірген —
 бір Алла!
Жанды мұрын ұшына
іліктірген —
 бір Алла!
Ақырет күн өлтіріп
тірілттірген —
 бір Алла!
Құл пендемнің тағдыры
бір Аллаға
 аманат!!!

Он сегіз мың ғаламды
ұйыстырған —
 бір Алла!
Бір қауыздың ішіне
жиыстырған —
 бір Алла!
Ғаламаттай үйлесім —
қиыстырған —
 бір Алла!
Соның бәрін санаға
сиыстырған —
 бір Алла!
Таңбаланған маңдайда
екі дүние тағдыры
бір Аллаға
 аманат!!!

ӨСИЕТНАМА

Екінші сыр

Қайда бұрсам жүзімді,
аңдысқан жау —
 айналам.

Тығырықтан халқымды
шығарар күш
 қайда бар?

Ел тағдыры — тепкіде!
Жер тұтқасы — ептіде!
Тұқымдық жоқ — тектіге!
Діннің кілті —
 «Сектіде!»

Құзғын қаптап көгімді,
көк қабаты
 сөгілді!
Дию-пері, жын-жыбыр,
түгел
 жерге төгілді!

Айлаға сап астарлы,
су ми қылды
 бастарды!

Желіктіріп, желпінтіп,
соңына ертті
жастарды!
Сынаптайын сырғыған,
көз тоқтатып, көзіне,
бір қарауға мұң болдық! —
Кім түсінсін
сөзіне!!!

Іс қылам деп
жоспарлы,
соғып жатыр жоқ-барды.
Қарсы келсең, маңдайдан
салып қалад
шоқпарды!

Небір, небір білімді
тырнағына ілінді!
Көрсең, көзге —
Құбыжық! —
«Айтпа, — дейді, — мінімді!»

«Егер, айтсаң мінімді,
көкке ұшырып күлінді,
құрытамын, — деп отыр, —
үрім-бұтақ,
түбінді!»

Он сегіз мың ғаламның
өзіндей-ақ иесі! —
Соғып кетер демейді
дүниенің
киесі!

Адамзаттың тағдырын,
солар ғана
 шешіп жүр!
Көзден аққан қанды жас
белуардан
 кешіп жүр!

Шаруасы жоқ, мүлде,
сауап пенен обалда!
Бір Құдайдан болмаса,
тосқауыл жоқ
 бұларға!

Сиқыр жолы
 қиын-ды, —
айналдырды миымды.
Азаматтық ұғым —
 тұл, —
арман қылдық тиынды.

Етек-жеңі салпылдап,
әркімге бір жалпылдап,
кешегі кербез қазағым
атанды бүгін
 «Тарқылдақ!»

Есі-дерті — базарда, —
қарау қалды
 ажарға.

Ызғырықтың өтімен
теңгенің қуып көтінен,
өз көрін өзі қазар ма?!

Бір істі алса қолына,
кедергі дайын жолына.

Бірді бірге аңдытып,
тіміскі салды
соңына.

Жазықсыз батып жалаға,
көкірек толды налаға!
Жармасқанды қайтерсің,
әртүрлі айла-шарғымен,
бастағы
баспанаға!

Күйінді жаным, күйінді!
Кетірдің, қазақ,
күйінді!
Опырылды шаңырақ, —
үйің болды
үйінді!

Жетім-жесір жемін жер,
айналам —
толған жебірлер!
Секілді, құдды арам шөп, —
бірін жұлсаң, біреуі
тамырдан
қайта тебіндер!

Қампиып шилан қойында,
«Казино» деген ойынға
құмарын төкті
жігіттер! —
Көтеріп елдің дәулетін,
келістіріп сәулетін,
бұқараға дем беру
бірінің жоқ
ойында!

Мойнымдағы бұғалық —
құрып кеткір
 бұ «Нарық!»
сілкінгенде, әншейін,
түсе қалса, құба-құп!

Жасырамын несіне,
елге келген
 «Несие!» —
ахіретке жеткенше
жиылмайтын несібе!

Үлкені осы —
 қайғының!
Ұшты желге байлығым!
Көрінгеннің қолында —
байлық түгіл,
 шәйлығым!

Байлық түгіл, шәйлығым,
арман болды айлығым!
Санамда үміт жылт етсе,
көкіректегі
 шайды мұң!

«Жаны — арынан садаға!»
Ерлерім қылған
 іс қайда?!
Арландайын ақсиган
азудағы тіс қайда?!

Саңқылдаған сұңқарым!
Жер тарпыған тұлпарым! —

Ғайып болып,
 діңкемді,
кім біліпті құртарын!!!
Жең ұшынан жалғаныс. —
Шыбын жан үшін
 қарманыс.
Қай жаққа қарай бет бұрсам,
тірелер жерім —
 жар қамыс.
Жар қамыстың ішінде
шырқырайды
 ар-намыс! —
Шырт тұтанса, — қалың өрт! —
Белгілі болмақ
 қалған іс!..

Төбеден түсті тосын жай!
Қазақтың күйі —
 осындай!
Бытырап кетіп барады ел,
бір жерде
 басы қосылмай!

Толастап Заман дауылы! —
Қара да нөсер жауыны
құйып бір кетіп,
 Құдай-ау,
дүр ете түсер күн бар ма
қараша қазақ ауылы?!

Қақсып та жатқан қуарып
тамырын елдің суарып,
жаңарар ма еді
 мына өмір,
көзінен Күннің нұр алып?!

Әкеден бала тумай ма!?
Атаның жолын құмай ма?!
Дүркіреткен дүниені
Бабадан қалған

ду қайда?!

Бабадан қалған ду қайда?!
Ол көтерген

Ту қайда?!

Түбірі түрік тұтасқан
қара ормандай

ну қайда?!

Қара ормандай ну қайда?!
Белді бекем

бумай ма?!

Енді қайтып бұл құрсақ
жер-дүниені меңгерген,
ақ-қараны теңгерген,
еңіреп жүрген еліне
алақанынан

жем берген

Шыңғыстай ұл

тумай ма?

Шыңғыстай ұл тумай ма?!

Шыңылдатып, құлаққа

Шыңғыс құйған

шу қайда?!

Мен де бір күн өтермін! —
 Дәм таусылса,
 не етермін?! —
 Өзегімді өртеп өкініш,
 жер қойнына жетермін!

Жер қойнына жетермін!.. —
 Неңдей
 амал етермін?!
 Қисайғанды түзетпей,
 құйрық-жалын күзетпей,
 кете барсам өмірден,
 қуыс кеуде, бос белбеу,
 мен де — әншейін
 бекермін!

Болып жатқан бұл жәйтқа
 менің де бар ма-ау үлесім?!
 Менің де болса үлесім, —
 өткізген өмір —
 күресін!!!

Өткізген өмір — күресін! —
 Рухым қайтіп түлесін?!
 Осыны ойлап күні-түн,
 қартайғанда, мен сорлың,
 күйзеліп,
 жаны жүдесін!

Дұшпанда кеткен есенің
 сұраса Құдай есебін,
 не дермін, жаным?!
 Мұндайда,
 қалтырап бойым үрейден,

шығып та кетед,
жүдә, есім!
Әңгімемнің түгендеп
қайтесің бүге-шігесін!..

Керіліп жатқан кең-байтақ,
көрдің бе, мына
өлкеңнің
тағдыры бүгін талқыда! —
Жағдайы — жұмбақ
ертеңнің!

Жиға келмей етегі,
далиып жатқан мекенің
қуырылып барад!
Білмеймін
шын себеп бұған
не екенін?!

Ерсіл де қарсыл, әйтеуір,
сабылып жүрген бір халық, —
бастары қатып, есінен
жаңылып жүрген бір халық.

Қорыс қып қазып,
тапқанын
толассыз тасып отарба,
әкетіп жатыр шетелге! —
Айналдық нағыз
отарға!!!

Қиқулап ұшқан
аққу-қаз,
көтеріліп көгіне,
қона алмайтындай көрінед,

қайта айналып,
 көліне!
Айналайын құлдығым,
осындай заман тап болды,
қайтейін,
 сенің шөбіңе!!!

Жасырып сенен бұл сырды,
Амалым қайсы айтпасқа?! –
Тіршілік кетті теріске, –
айналды беті
 қайтпасқа!..

Қос жанарым сүзілді, –
көзден
 моншақ үзілді!..
Мінәжәт етіп Аллаға,
құбылаға бұрдым
 жүзімді!
Өткен өмір, көшкен күн
ой түбінде
 түзілді!..
Менің айтқан баяным –
кішкентай содан үзінді.

Езіліп еңсем, ерте-кеш
жылағаннан
 не пайда?!
Көзімнің жасын көлдетіп,
бұлағаннан
 не пайда?!
Онсыз да жұқарған
бар болғыр мына жүйкенің
қылдырықтай пернесін

шырқыратып - шыңғыртып,
бұрағаннан
не пайда?!

Көмекейде қызыл тіл, –
сүйреңдетіп, сөз теріп,
ішектей созып бұл жырды
құрағаннан
не пайда?!

Болмайтынды «Болдыр», – деп,
жалбарынып, Құдайдан
сұрағаннан
не пайда?!

Ненің де болса шешімі –
бір Алланың
қолында!
Ғазиз басым – садаға
қүдірет - күші
жолында!

Аттың жалы,
түйенің
өтті өмірім қомында!..
Тәй-тәй басып,
қаз тұрып,
қалып барад соңымда, –
құлыншағымның тағдыры
бір Аллаға
аманат!!!

Жақсы менен жаманды
таластырған –
бір Алла!

Ақыл менен айланы
санастырған —
 бір Алла!
Шапағат пен мейірді
жарастырған —
 бір Алла!
Шығар жерді тұйықтан
қарастырған —
 бір Алла!
Ел-халқымның тағдыры
бір Аллаға
 аманат!!!

Дүние — бүткіл болмысты
біріктірген —
 бір Алла! —
Топырақтың иімен
кіріктірген —
 бір Алла!
Жанды мұрын ұшына
іліктірген —
 бір Алла!
Ақырет күн өлтіріп
тірілттірген —
 бір Алла!
Құл пендемнің тағдыры
бір Аллаға
 аманат!!!

Он сегіз мың ғаламды
ұйыстырған —
 бір Алла!
Бір қауыздың ішіне
жиыстырған —
 бір Алла!

Ғаламаттай үйлесім —
қиыстырған —
 бір Алла!
Соның бәрін санаға
сыйыстырған —
 бір Алла!
Таңбаланған маңдайда
екі дүние тағдыры
бір Аллаға
 аманат!!!

Жатқыза гөр,
 жан Алла!
Тұрғыза гөр,
 жан Алла!
Тұрғызбастай күн туса,
Лә Илләһә ил Алла!
Мұһаммадан — расул Алла!!!

Алматы, 2014 жыл

АҚ МАМА

(Лирикалық дастан)

Бірінші сыр

«Екеуара жалғыз ермектері болғасын да ма, – Көкем мен Мамам мені еркелеу өсіріп, ер балаша тәрбиеледі. «Балама ананың қызын алып берем», «Балама мынаның қызын алып берем», – деп, менің көзімше, жұртқа құда түсетін де жататын. Қайран балалығым-ай! Мен соған имандай сенуші едім-ау. Тіпті, «Ертеңгі күні келіншек алғанда, келіншегіміз екеуміз сендерді былай бағамыз, олай бағамыз», – деп, алдарында бөсетінімді қайтерсіз!...

Көкемнің мінезі қызық адам еді. Білмеймін, неге екенін... кішкене бір қасына жанап кетсе-ақ болды, басқа ермек таппағандай, Мамамды мүйіздеп ала жөнеледі. Мен, парықсыз неме, елпең етіп, ондайда Көкеме қосыла кетем ғой! Бір күні, шәй үстінде, Көкем құлағыма сыбырлап: «Аянжан, Мамаңа қара қатын деші», – демесін бе. Нені де болса қағып алып, айта салуға әбден дағдыланған басым, Көкем әлгі сөзді айтып аузын жиганша: «Қара қатын!» – деп, қойып кеп қалыптын. Мамам: «Мынау қайтеді-ей?» – дегендей, жалт қарады маған. О, құдырет! Сонда ғана аңғардым – менің Мамам аппақ екен ғой! Иә, Мамам аппақ екен!!!

Сасқанымнан ба, қалбалақтап барып, Көкемнің кеудесіне құлай кеттім. Сөйттім де, оған деген өкпемді жасыра алмай, жәймен, құлағына сыбырлап: «Көке-ау, Мамама неге қара қатын дедік? Аппақ қой», – дедім. Әкем марқұм менің әллі айтқан сөзіме ішегі түйілгенше күлді.

Мұндай әзіл-қалжыңнан Мамам да құралақан емес еді. Әлі есімде, жаз шықса болды, артынып-тартынып, жайлауға көшетінбіз. О! Мен үшін нағыз бір қызық дәурен дегеніңіз сол болатын-ды! Көкем қолының аз-мүз шеберлігі бар кісі. Қоныстанар жерімізді әбден белгілеп алғаннан кейін, иісі бұрқыраған жас талдан тоқып күрке жасай қояды. Киіз үй дегеннің не екенін біз өсе келе көрдік, онда да, некен-саяқ. Жаңалықшыл шолақ белсенділер бәрін, «Бұл – ескінің қалдығы», – деп, сыпырып-сиырып, жоқ қылған. Көлік дегеніңізден, қыста – шана, жазда – арба, – екі аяқтысы бар, шөп таситын төрт аяқты ырдуаны бар... Әлі есімде, «Біреудің атасынан қалған тарантасы бар екен, соны шығарып, құрастырып алыпты» дегенді естіп, тайлы-таяғымыз қалмай, сонда барып, әлліні ертеден қара кешке дейін, өлердей қызықтағанбыз... Ой, заман-ай десеңізші!.. Қойшы, не керек,.. сонымен, бір күні, әллі Көкем құрған күркектің ішінде, қаннен-қаперсіз, асырап алған кішкентай ғана ала мысығымыз екеуіміз ойнап отырғанбыз, сыртта түскі шәйдың қамымен жүрген мамам табалдырықтан аттап кіріп, қолындағы екі иінінен дем алып, буы бұрқыраған самаурынын жаюлы тұрған дастарқанның шетіне қоя салды да, салмақты қоңыр даусымен, маған қарап: «Аянтай-ай, сыртқа шығып, Көкеңді қарап кел-дағы, келе жатқан жоқ па екен? Үйдің іші жап-жарық болып кетті ғой, сірә, осы сәуле сол Көкеңнің сәулесі болмағай», – десін. Далаға атып шықтым. Айтқандай, Көкем үйге құрық тастамдай-ақ қалған екен. Соны көреген мен: «Мама-ау! Ау, Мама! Сенің айтқаның рас болды. Көкем келе жатыр екен!» – деп, бар дауысыммен айқайлап жіберіпін! Құдай-ау, сонда

қайыстай қатқан қап-қара Көкем қай сәулесін түсіре қояды дедім екен үйге! Ие-е-е, бұған да екеуі шәй үстінде отырып біраз күлісіп алды.

Мамам марқұм уайымшылдау болатын-ды. Бастары қосыла қалған жерде өздерінің тұстастарына: «Е-е-е, бұл дүниенің баяны бар ма... Осы бір қарғамды он төртіне іліктіріп, өз қолын өз аузына жеткізіп кетсем, арманым болмас еді-ау» – дейтін-ді кілең. Сәбилігім де, сонда, «Он төрті несі екен бұл?» – демеппін. Сөйтсем, ол кісілердің тұсындағы он төрт біздің тұсымыздағы он төрттен өзгешелеу болады екен... Ол кісілердің он төртіндегі ұл өз алдына бөлек тігілген отау үйдің діңдей бір иесі екен де, ал қыз он төртін толтырғанда, сол отаудың босағасына еніп, оның ошағының басына берекесі боп орнығып жатады екен.

Енді ғана аңғарып жүрмін, – қайран менің ақ Мамам сол кездердің өзінде-ақ: «Осы бір балапанымның алдындағы аналық парызымды о дүниеге арқалап кетпесем жарар еді-ау!» – деп, уайым етеді екен. «Он төртіне іліктірсем» деген әлі сөз – арыса, алдында арқа сүйер ағасы, – талса, артында тіреніш етер інісі жоқ мен секілді сорлыңды өз қолымнан ұзатып, құтты орнына қондырып қайтсам дегені екен ғой! Не керек! Ол арманына жетпей кетті, марқұм!!!

* * *

Түнде, осы бүгін,
түсімде келіп,
Ақ Мамам,
шақырып жүрсің:
«Сыбағам бар, – деп сақтаған!»

...Жүрісің суыт, —
асығыс жанға ұқсайсың...
тізеңді бүгіп,
жөніңді айт маған... —
тентегің болып ақтабан,
он бес жыл іздеп таппаған!

Он бес жыл іздеп таппаған
асылым менің — Ақ Мамам!
Табанды тасқа тілдіріп,
арқамды күнге қақтағам!
Ақ Мамам!
Айдай Ақ Мамам!
Домалап жүріп, зар қағып,
қалмады да есік қақпаған!
Ақ Мамам!

Ақ Мамам!

Ақ Мамам!

* * *

Ие...
Бүгін түн осы...
түсімде келіп
Ақ Мамам,
шақырып жүрдің,
«Сыбағам бар, — деп, —
сақтаған».

...Амандық болса,
бір барып қайтар
тентегің, —

аңсарымды ап жүр сар қымыз
мен үшін бөлек баптаған!..

Сосын-шы, Мама-ау,
келдектен түйген тарыңның
талқанын аппақ сағындым!
Май шайқап,
қаймақ жиып па ең?
Ірімшік-құртты нағылдың?
О! Шалабы-ай қайран қарынның!!!

Ойым бар кетпек
апталап емес,
ай жатып,
Көкеме айтып,
Шағырды қойшы байлатып.
Талсайға сонау
құйғытып барып қайтпақпын,
ауыздығын бір шайнатып.

Айтқандай, Мама-ау,
ауыл-ел, тегіс аман ба?!
Бала күндергі
достарды, барсам,
табам ба?
Кім еді,.. әлгі,..
бар болғыр,.. –
келіншек алып берді ме,
көрші үйдегі әлгі «жаманға?»»

Ол-дағы қазір
бастағы бөркін дүзетіп,
жүретін шығар
қыздардың ауылын күзетіп?

...Байқадың ба екен
ұрланып, көзін сол «жаман»
тентегің жаққа
әлсін де әлсін сүзетін...

...Армандап кетсем,
балалық базар баяғы
періштем болып,
қанатын
қайта жаяды.
Еркіне соның
ілесе берсем,
Ақ Мама-ау,
маңдайға мынау тірліктің
сарт ете түсед таяғы!
Кейде-ші, кейде,
өзіңді жоқтап жабығып,
жылап та алам,
көзімнің жасы ағылып.

...Қайдан да, Мама-ау,
қашықтап кеттім сендерден,
Тып-тыныш қана
жайыма жүрмей...
қағынып...

Жарысқан желмен
ерке елігі едім даланың!
Құдая! Мына
бұйрығын қара
қаланың!.. —
Жүрегім, жаным
сендерде қалса,
Ақ Мама-ау,

өзімді өзім бұл жақта
азапқа неге саламын!?

У-шуға мына
бір сілтеп қазір
қолымды,
тартып бір кетсем,
кім бөгер менің жолымды?!
Шаңқай бір түсте
тербетер ме еді
ақ сағым,
арсалаң қағып аңызға,
түгендеп жүрер
жоғымды!
Сені де шексіз
қуантар едім,
Ақ Мама-ау!..
Басқа ойың болса,
ойласып, қане, көрелік, —
ортаға салшы
оныңды!?

Деуші едің маған:
«Алыстан жазып таланың,
арманды қуып,
аулақтап кетсең,
қарағым,
алаңдай көрме!
Азғырам-дағы әкенді,
апай да топай
бір күнде көшіп барамын!»

Үзіліп жолға,
көзімді сүзем
қырға да!..

Үн-түнсіз ағып
жатады бұлақ
жылғада...
Хабарды кімнен жібердің екен?
Көшеде
ақ Мамаларын
жетектеп жүрген бір бала...
Жападан жалғыз
жаутаңдайтұғын, байқасам,
мен екем, Мама-ау,
бір ғана!

Сездің де-ау деймін
мұң шарпығанын ойымды, —
түсімде жүрсің,
«Бір жазып кет, — деп, —
бойыңды!»
...Қапамды қойшы...
ұзатар күні ағайын
өзіңсіз менің
өткізді неге
тойымды?!
Жиналды халық!
Ішінде — кәрі,
жас та бар.
Беташар бітіп,
дегенде думан басталар,
ізетпен келіп,
орныға сенің
Ақ Мама-ау,
отырып жатты-ау басқалар!..

Сол кезде менің
шыңылдап, шулап құлағым!

Көдетіп көзім
ағытты дерсің бұлағын.
Не болып жатыр, –
төңірегімменен ісім жоқ,
еркімді билер
бойымда титтей күшім жоқ,..
орныңды сенің
үңірейтіп қойған тағдырға
«Қайдалап Мамам?!» –
жауды да кетті сұрағым!

Алдымнан, кенет!
Жарқ ете түсті
бір бейне!
Аңырап келіп,
алдына соның құладым!!!

«Мама-шы! Мама-ау!
Жүрші енді, – деймін, –
тойыма!
Ағайын бар ғой! –
көз болар солар қойыңа.
...Арманың еді
бір кезде мені ұзату...
Қарашы?!
Мынау ақ көйлек
жарасып тұр ма бойыма?!

Жүрші енді, – деймін, –
қалғаның келмей, неткенің?!
Өкпелімісің?...
Осынша
неге шеттедің?!

Есінде бар ма.
көршіңді,
қызы кетерде:
«Жалғыздың тойын көрсем», — деп,
құшақтап,
дауыс еткенің?!

Тауымды менің
көрген де жоқ ең қайтарып...
Керуен тартып
жасаумен жетші шайқалып!
Әйтпесе, Мама-ау,
алдымнан шығып қайын енем:
«Құдағи қайда?» — деп жатса,
немді айтамын?

...Алдауға-дағы
болмайтын шығар ондайда.
Ондайда маған
таптырар амал, жол қайда?!
..Қолыңнан өзің
жетектеп әкеп, енеме
табыстап кетсең, болмай ма?!!

Ақ Мама-ау!
Сенің
салмағы бар ғой
сөзіңнің! —
«Сақтаңдар! — деші, —
Қарашығы еді көзімнің!»
...Шошайып, жалғыз
қалдым да бардым ортада!
Өзім кім менің?!
Сөзім кім?!

Екеуміз қатар
отырсақ Мама-ау, не керек?
Осынау тойдың
келтіріп сәнін кетер ек!
Даладан тапқан
секілді жетім қошақан,
көрдің бе, міне,
барады біреу жетелеп?!

* * *

Иә-ә-ә!!!
Көп болды-ау, Мама!
Көзіме қойдың
 көрінбей!
Қобырап шашым,
бұрымым жүрді
 өрілмей...
Өзіңнің сонау
жетектеп өткен бөліңнен
таба алмай қайттым!
Қабырғам қайтсін
 сөгілмей!
Сөйттің-ау, Мама!
Көрінбей қойдың
 көзіме!
«Құлыным!» деген
зар болдым
жалғыз сөзіңе!
...Таудай да таудай
талайлар отыр тойымда!
Ме-е-ен үшін, бірақ,
кім жеткен
 сенің өзіңе!

Жүре қойшы, енді,
отыршы келіп
 қасыма!
«Келін!» — деп, желек
салып та қойды
 басыма!
...Алдында жұрттың
жалтақтап қалды-ау тентегің
жүгіріп жүрген
ақ бантик байлап
 шашына!

Жүрші енді, Мама-ау,
нөсерін төгіп тілеудің,
бетінен сүйші,
ажарын көріп
 күйеудің!
Ашуы қысып,
аптыққан кезде,
 сүйенер
ескеріп жүрсін
артымда барын біреудің!!!

Бопты ғой деймін
дәм-тұзым кетсе
 жарасып!..

Ақылым мені
осыған қосты
 бал ашып.

Жөніңді сілтер
болмадың да өзің... —
бір күні
кеше гөр, енді,
алдыға келсем
 таласып...

адасқан жерде
жолға да талай саласың!!!

Тоқташы!
Мама!
Тоқташы!
Қайда барасың?!
Жалғызды тастап,
қызықты
қайдан табасың?!
Ерке етіп мені
өсірген – өзің, о баста...
Ендігі жерде
болуың керек қарасын!!!» –

* * *

Сол тойда, Мама-ау,
өзің боп келген
Елесің
деді де: «Қарғам!
Бір Алла қолдап,
демесін!» –
ғайыш боп кетті!..
Ботадай боздап
мен қалдым!
Қаумалаған жұрт
не десін!..

Салайыншы еске:
қоңырқай ғана
күз еді.

Қоңырқай бұлттар
ауылға
көзін сүзеді.
Мәз-мәйрам болып,
шапқылап жүргем,
бе-е-еу, кімнің
басына келген
күлкімді
кімнің үзері...

Бір әжей, менің
жасқана жетіп
жаныма,
жетектеп ала
жөнелді үйім жағыма.
Ойынды қимай,
қиналып қалғам, —
әжейде
бар екен кәмпит «бағыма»...

Көрдім де соны
томпаңдап ала жөнелдім.
(Балалық жазған!
Қайтіп те сені
сөгермін?!) —
Қойдық та кеттік
әлгі бір әжей екеуміз
ортасын ала
жиналып алған
көп елдің.

Сол екен!
Жеңгем
еңіреп тұрған
төменде:

«Қанатын қатпай,
қалдың ба жетім, Төрем!» – деп,
құшақтай алды!
Шырқырап даусым
мен кеттім:
«Қайда-шы Мамам?!
Көрем!» – деп.

Жабылып жұртым,
жұбатып жатыр
қаумалап.
Ышқынам келіп,
домалап жерге
аунап ап.
Тастай сап мені,
жаңағы аңқау жеңешем
өз басын кетті
сауғалап!..

...Көңілімді, Мама-ау,
алдай да салдым
де менің!
...Қайда еді: «Қарғам,
«жазылып қалдым!» –
дегенің?!
Алаңсыз едім,
бақытты-ақ едім,
сен барда,
кеттің де қалдың,
нағыз бір шақта
керегің!..

...Түнде,
осы бүгін,
түсімде келіп, Ақ Мамам,

шақырып жүрдің:
«Сыбағам бар, – деп сақтаған».

Түсті де шелпек,
бүлкілдеп ала жөнелді
өзіңнен қалған ақ қазан...
Ақ мамам!
Ақ мамам!
Ақ мамам!!!

1979 жыл

АҚ МАМА

(Лирикалық дастан)

Екінші сыр

«Ой-хой, уақыт! Түгел жүрсе төрт көзің, қандай бақыт!».

Япырмау! Осы бір жалғыз ауыз сөз жандүниемді төңкерді де кетті-ау менің! Жазылмады да, қоймады. Жан жарасы дегеніңіз – бітеужара екен ғой бұл!

Иә... Сөйтіп, менің асыл анам сол бір жылдың қоңыр күзінде дүниеден қайтты. Көз жұмар күні көрші үйде бір Мамаммен абысын-ажындай сыйласып жүретін шешей бар болатын-ды, соған: «Пәленшеке! Анау сандықтың сол жақ қанатында ахыреттік киімім жатыр. Аш та, алып, шызарып қойшы соны. Оң жақ қанаттағысына тимесің, ол – отазасыңікі. Шамамды байқап жатырмын, мен бұл дүниеліктен кеткен шызармын, сірә. Елді шулатып алмаңдар. Алзалы келген ажалға араша түсу қолдарыңнан келмес, түге», – дегені Мамамның.

«Мамам бүгін сөйлеп жатыр», – деп, мәз-мәйрам боп жүрген сорлы басым, мына сөзді естігенімде, төбемнен жай түскендей болдым. Ай мен күндей жарқыраған Ақ Мамам, аранын ашқан Ажал атты аждаһаның аузына торғайдай домаланып, эне-міне түсіп бара жатқандай сезіндім. Алып

қалам дедім бе, сорлы басым, шырқырап келіп, Ақ Мамамның үстіне құлайын!..

Қазір ойлап қарасам, бейшараның жанын соншама қинаптын ғой... «Алда ғана Құдай-ау, сен бар екенсің ғой. Е, сандырақтаған адам не демейді, әншейін, не қылар екен деп айтамын да мыналарға. Әйтпесе, сені тастап, қайда барам... Қоя ғой, құлыным! Қоя ғойшы енді... Мамаңды шаршаттың ғой, күні!... Көрмеймісің, міне, сен қасыма келгесін, кішкене жазылып та қалдым... Тек сен жыламасаң болды, қарашығым!» – деп, – маған, «Апырмау, сендер не бағып отыр едіңдер!» – деп, – айналадағыларына, әйтеуір, не керек, әбігерге түсті де қалды жазған! Мен ақымақ, несін айтасыздар, ақыретке аттанар алды Ақ Мамамның аузына бір қасық сусын тамызудың орнына, бір ауыз өтірік салыптын...

Қойшы, сонымен не керек, дәл сол күні кіші бесін кезінде Мамам бұл дүниеден жүріп кетті. Не ішейіні, не киейіні жоқ, алақанға салып, әлпештеп өсіріп отырған бір үйдің жалғыз баласы, қайтерсің, жетімдікке көндіге алмай көп жүрдім. Біреудің сөзінен сыз, қабағынан ызғар байқасам, қазу көрмей, ерке өскен сорлы басым, еңіреп кеп жылап қоя беретінмін. Кімге барып мұңымды шағарымды, қайда барып пана табарымды білмей, дағдарған да талай күндерім болды-ау менің! Болмай да қайтеді... Мамам марқұмның дүниеден озғанына жыл айналмай жатып, біздің үйге «жаңа» мама келді. Сорлы әкем азып-тозып кетеміз деді ме, қайдан білейін, со кісіні алып келді ғой, әйтеуір.

Әлі кісіден Ақ Мамамның тұтынған заты тұрғай, басып кеткен ізін қызғанып, жарылып кете жаздаушы едім!.. Оның үстіне ол кісі де «Осы баланың жаны жарым-ау, бауырыма тарта қояйыншы», – демеді.

Қайтерсіз! Менің мұңым күннен-күнге қалыңдай берді, қалыңдай берді.

Тағдыр басқа жетімдік салмасын да
Берекесін басыңның алмасын да.
Жетім қалдым дегенше, кетті дей бер,
ырыздығым әркімнің қалтасында!

Ай-ай, достым!
Сыр айтайын,
кішкене ермек болсын...

Шайқалды да біздің үй шаңырағы,
қабырғасы Мамамсыз қаңырады.
Әкелі де балалы – екі жетім,
жылағанда, даусымыз жамырады.

Екі ғарып!
Іште дертті басармыз
қайда барып?!

Кептеліп тұр бір өксік көмейімде,
Запыранын жүректің төгейін де.
Мейірім мен махаббат болмайды екен,
кешіріңдер, шешелер, өгейінде!

Ай-ай, елім!
Қабырғамнан жел соғад
кейде менің!

Қапамды жұрт сөзімнен аңдасын да,
Анаң кетсе, басты бұлт шалмасын ба!
Маған арнап жасаған құстөсегі
жатыр кімнің бұрқырап жамбасында?!

Күйді-ау жаным!
Басылар ма көз жаспен
іште жалын!

Жиегіне өрнектеп гүл ыстатып,
«Жалғызға» деп соқтырған күміс қасық. —
Бұл жалғанда арманым болмас еді,
алып кетсе, қолыма бір ұстатып!

Күйесіз де!
Кімдер қожа болмайды
иесізге?!

Қалай қоям, сөзді бір бастағасын, —
жүгіменен жоғалды-ау жастағашым.
Үкілеткен домбырам — ол да кетті,
күндіз-түні «Мамалап!» қақсағасын.

Ай-ай, керім!
Айғай салсам, тарқар ма
іште шерім?!

Жібек шарқат басымда бөрітпелі
онан сайын жүзімді көріктеді.
Өгей шешем үлеске, ең болмаса,
сол шарқатты салмаса өліп пе еді?!

Ай-ай, әрім!
Іште қайтіп сыйғызам
мұның бәрін?!

Сөз бастадым,.. — несіне тартынайын.
Шамам келсе, жеткізіп — артылайын.
Өгей шеше дегеннің, балаң үшін,
әрбір айтқан сөзінің арты — уайым.

Тіліменен тілгілеп жүрегімді,
үздім талай өмірден
күдерімді!!!

Мазаңды алсам, Ақ Мама-ау, кешір мені!
Бір уақиға әлі күнге есімде еді...
Әлденеге даурыққан өгей шешем:
«Тұлдыры жоқ қу жетім!» — десін мені.

Өкіргенім!
Келгеніме өмірге
өкінгенім!!!

...Солқылдадым, сүйеніп құба талға-ай!
Ақ Көкем жүр бәйек боп, жұбата алмай...
Өгей шешем долданды талымызбен
қоса бізді қопарып құлатардай!

Қылдың ғарып!
Арызымды айтармын
кімге барып!

Ай-ай, досым!
Ақ Көкеме ол
мамамдай қайдан болсын!

Жүзі қайда Көкемнің жарқыраған?
Айбатынан да айырылды-ау арқыраған.
Әлдекімнің алдында, жазықтыдай,
жалтаңдаған батты ғой қалпы маған!

Жазған Көкем!
Батырлығы Мамамның
барында екен!

Есінде ме, Ақ Мама-ау, ажарымыз?!
Өзің болсаң тарқар ма еді базарымыз?!
Көрдің бе енді, алдында бөтен жанның
қысқа күнде мың сынды назарымыз!

Ай-ай, көмей!
Мейірімсізді не дейді,
өгей демей!

Өзің барда шаһзада күйге жетіп,
отырушы ек көңілді күймелетіп.
Тастап кеткен неткенің екеумізді,
көзімізге көк шыбын үймелетіп?!

Болдық ғарып!
Мұңымызды шағармыз,
кімге барып?!

...Көріп Көкем мал жаққа ұзағанын,
тартып тұрдым зиратқа, шыдамадым!
Аңырап кеп, Ақ Мама-ау, бейітіңнің
құлпытасын құшақтап, құлағаным!

Бебеу қағып,
Қара жерге аунадым
ішім жанып!

Арызым бар, Ақ Мама-ау, айтайын ба?!
Құлақ асар ма екенсің, байқайын да!
Зарықтырдың қанша жыл, қойныңды ашшы,
ең болмаса, бір түнеп қайтайын да!

Алла-ау, Мама-ай!
Қайтарарсың жалғыздың
тауын қалай?!

Нағып жатсың, Ақ Мама-ау,
тұрмаймысың?!
Бермен қарай мойының бүрмаймысың?!

Соғып біттім тау-тасқа жазған басты,
ақылыңды жалғызға бұлдаймысың?!

Ойбой, жұртым!
Қыз баланың шешесіз
күні құрсын!..

...Кенет!!! Біреу: «Аянжан! Тұр-тұрлады».
Көз алдымда ақ бейнең бұлдырлады.
Аша бердің, Ақ Мама-ау, құшағыңды,
маған біраз үңіліп тұрдың-дағы.

Ай-ай, Мама-ай!
Ышқынып кеп ұмтылдым
саған қарай!

Бауырыңа тығылды балапаның!
Баяғы сол жұп-жұмсақ алақаның...
Қара жердің қойнына тығар болса,
адамды осы несіне жаратады?

Құлдық, Құдай!
Сының қатты болар ма
сонша бұлай?!

...Жылап-жылап, мауқымды бастым деймін,
көзімді әрең тас болған аштым деймін...
Сен дегенім, қарасам, көрші кемпір,
Зәрем қалмай әлгіден, састым деймін!

Алданғаным!
Әлі күнгі, Ақ Мама-ау,
армандамын!

Намыс шіркін болар ма пақырыңда...
көндім үйге қайтуға, ақырыңда.

Қарауытып бейітің қалып барад,
шақырымдар қосылып шақырымға.
Ай-ай, Мама-ай,
Құр сұлдерім жылжыдым
үйге қарай.

Жеттік үйге тор бие омыраулап,
құлыншағы қасында қоңыраулап.
Әкем байғұс жүгірді алдымыздан,
Ақ сақалын жас жуып омырауда!

Алда пақыр!
Қинармын ба Көкемді,
болса ақыл?!

Жазған әкем!
Әлгі әжейді араға
салған екен...

...Ашылайын, Ақ Мама-ау, шашылайын!
Аруағың алдында бас ұрайын!
Көрсетпедім Көкеме жалғыз қызық,
күлбілтелеп, несіне жасырайын!

Қайран әкем!
Бірза болмай жалғызға
кеттің бе екен?!

Оқығаным немді алған, тоқығаным.
Қиыр шеттен дән теріп шоқығаным.
Қызықты айтам! Ақ Мама-ау, Ақ Көкеме
бұйырмады бір уыс топырағым!

Ай-ай, жалған!
Орны толмас ғұмырда
болды-ау арман!!!

Халқым айтса, әр сөзі нақыл екен,
Түсінгенге нақылы ақыл екен —
Жазмыштан да! Әкейдің мен келгенде,
топырағы томпайып жатыр екен!

Ай-ай, Мама-ай!
Бұл салмақты көтеріп
жүрдім қалай?!

Көз жасымның көл болып ағылғаны —
жалғыздың саған кеп шағынғаны.
«Оң мен солың танитын күнге жетіп, —
дей көрмеші, — қарғамның нағылғаны?!»

Асыл анам!
Тең келмейді дүниеде
ешкім саған!

Бармақтай бақ — немерең, маңдайымда!
Осыменен көңілімді алдайым да...
...Жас тамызып алдым ба жылап жүріп,
бар секілді бір кермек таңдайында.

Ай-ай, бөпем!
Бұл да өсіп,
азамат болар ма екен?!

Кейбіреудің жел есіп шоқтығынан.
секіреді көңілі тоқтығынан...
...Кемпір көрсе, жармасад: «Әжетайлап!»
Қалай «сенің, — демейін, — жоқтығыңнан!»

Ай-ай Мамам!
Сенің жоғың батар ма
жалғыз маған?!

Тағдырының жолықса дауылына,
арқа сүйер біреулер бауырына.
Түртінектеп мен сорлы келе бердім,
жетім қозы секілді ауылыма...

Жаны — дарқан!
Аулыма артпай назымды
кіміме артам?!

Пана болған, ық болған жаманыңа,
өкпемді айтар орным жоқ заманыма.
Қаумалап кеп ағайын, ақ батамен
таудай тұлпар мінгізсе талабыма!!! —

Жұбанбаған
нем қалушы ед
баладай қуанбаған!!!

Ойхой, уақыт!
Түгел жүрсе төрт көзің,
қандай бақыт!!!
Қандай бақыт!!!

1984 жыл

ӘКЕ
(Толғау)

Әкем байғұс
қабағында тұман тұнып,
 түнжырап,
өксуменен жүрген дейді,
қысқа күнде
 мың жылап...

Біреу ұлын
әлдеқалай иіскей қалса,
 құсадан
құлап кете жаздайды екен
құздан төмен
 құлдырап...

Қысы-жазы белін шешпей,
қара құрық
 қолында,
теңселумен күні өтіпті
қалың жылқы
 соңында...

Кейде, бәлкім,..
қалың ойдың құрсауында
 тырп етпей,
ескерткіштей

қалар қатып,
жалғыздыққа
соғылған!

...Дәл осылай жылжыпты өмір...
Жыл артынан
жыл өтті.

Онсыз да жүдеу жанды
онан сайын
жүдетті!..

Қара шал мен Қара кемпір
қараша үйдің түтінін
жалғай берді,
Тәңірінен
жалғыз тұяқ тілеп бір...

...Күндердің бір күндерінде,
арай тұнып
ақ таңда,
ақ нұрымен дүниені
ақ шұғыла
жапқанда,
тас төбемен тіршілікті
тік көтеріп
өмірге
мен жетіпін, ел ұйқыдан
жаңа оянып
жатқанда!

Қайтсін! Әкем,
қуанғаннан,
асып-сасып, аптығып,
тоқсан тоғыз тарапқа атты
жіберіпті-ау
шаптырып.

Ақ көңілі — ақ дастарқан,
тойын жасап көл-көсір,
ат қойыпты
 бесігіме
сәндеп үкі тақтырып.

Содан бермен жаңағы айтқан
қараша үйде аласа
терлеп-тепшіп шәй ішетін
болған десед
 Қара шал!
Көшін де өрге сүйреп ала
жөнеліппін келе сап! —
Боп жүр екен бір сағаты
бір ғасырға
 пара-пар...

Өтті жылдар!
Енді, міне,
еркетайын кекілді
әкем марқұм рухымен
іздейтұғын
 секілді...

Алыс кетіп Ақ Көкемнен,.. —
көрмеймісің
 сорымды?!

Ауыл жаққа, оу, ағайын,
бір түсірмей
 жолымды,..
қу тіршілік, тас қып ұстап,
байлап отыр
 қолымды!..

Кім бар менде?! –
Түгендейтін өздерің ғой
 жоғымды!..
...Ұмытпаған шығарсыңдар
Алакөлдiң жанында
көне жұрттан қалған сонау
Көкем қонған
 қорымды?!
Әлдеқалай, өтер болсаң
сол қорымның үстiнен,
көлігіңнің басын бұрып,
бейітiне
 бара сал?! –
Аунап түсер орнынан
қайран әкем –
 Қара-Шал!!!

1978 жыл

ПАРЫЗ

(Толғау)

Бірде,.. күтпеген жерден, Алматыға қыдырыстап келіп, қызықтап қала аралап жүрген ауылдас ағайынымыздың біріне жолыма қалғаным. Шұршыраса амандасып, жағдай сұрасып болғаннан кейін, екеуміз біздің үй жаққа қарай аяңдадық. Келе, шәй қойып, дастарқанның оны-мұнысын әзірлегенге дейін, біраз әңгіменің басы қайырылды. Өткенді айттық, кеткенді айттық, – кімдер қалды, кімдер қойды, – біраз нәрсенің басын түгендескендейміз.

Мен, шәй келіп, дастарқан басына орныққаннан кейін, манадан бері, ойымда болғанымен, қандай жауап аламын деп, сұрай салуға бірден дәтім барыңқырамай қорғалақтаңқыраған, мен ес білгелі Ақ Көкемнің қасынан көріп, үй ішімізбен екі жақ туған-туыстардай боп, мидай араласып кеткен Құттыбай ағайдың жағдайын білмекке, ол кісінің атын аузыма ала бергенім сол еді, қонағым: «Бар, бар. Ол кісі бар. Үлкейді дегенмен, ескі сүйектерден емес пе, әлі тың», – деп, менің алдымды орай жауап берді. Сөйтті де, сәл іркіліп барып: «Ерекемнің әрі ұлы, әрі қызы Әйекен жалғыз баласы еді ғой. Оқимын деп, алысқа кетті. Артынан іздеп бара қоятын да ешкімі болмады байғұс баланың», – деп, өзіңді жанашырлықпен бойлай есіне алып отырады», – деді, менің көңілімді жұбатқандай, ерекше бір жұм-

сақ, биязы үнмен. Сөйтті де, менің толқығанымды байқамағандай боп, іле, әңгімесін әрмен қарай жалғастыра: «Анада бір кездесіп қалғанымызда: «Ерекеш аға түсіме енді, өңі жабығыңқылау. Тірісінде де, нағыз бір, .. шешіле сөйлеп кеткен кездерінде болмаса, әңгімеге тұйық, салмақты кісі еді ғой. Мұнда да дәл сол қалпы... Қоңырлау дауыспен баяу ғана, маған: «Айнам, мен тоңазыңқырап жүрмін, төңірегімді қымтаңқырап қоймасаң», – дегені. Құдды өңімдейдей, апанық. Алладан аян деп ұқтым. Тіріде сыйласқан ағайын өліде ұмыт болса, адамишылығымыз қайсы?! «Бислмилләһилеп!» дереу көрші-көлемге жеті шелпек тараттырдым. Ат-көлігімді сайлатып, сол күннің ертеңіне-ақ, басына барып, құран оқып қайттым. Бейіті Ақтайдан он сегіз шақырым Алакөл шағылының ішінде еді ғой. «Өлі жебемей, тірі байымайды», – деген, қандай еді шіркінің!... Қайтерсің! Төбешіктей боп, томпайып қана жатыр... Көз жасымды бір сығып алдым да, «Қош!» – деп, кері қайттым. Иығымнан жүк түскендей, жеңілденіп қалдым өзім де. Тіршілікпен арпалысып жүріп, біз пенде нені аңғарыппыз. Әйтпесе, бәріміздің де барар жеріміз сол ғой. Тек, иман бұйырып, жөнімізбен аттансақ», – деді, жасыңқырай сөйлеп. Қалың жұртшылыққа айтарын қабағымен ұқтырған қапсағай денелі қайсар ағаның жуасығанын тұңғыш көруім, не айтарымды білмей абдыраңқырап қалдым. Қайран уақыт-ай десеңізші!.. Қапталында суырыла шапқан қос тазы, – ол кісі аң соңына түскенде, түз тағысының небір желаяғына бауыр жаздырмаушы еді-ау! Сөйткен Құтыбай ағалардан күн озып, қуат таяды дегенге кім сенер!» – деді қонағым, қалың ойдың құрсауында отырғандай, салмақты үнмен.

Иә-ә-ә,.. ауыл ажары асыл ағаларымның аман-түгелін баяндаған ол кісінің әңгіме желісі үзілер ме еді, жоқ па еді, егер де менің қыстыға шыққан өксікті үнім жазатайым ол кісінің құлағына шалынбағанда... Не керек, сөйтіп, елден хабар әкеліп, мәз қылып отырған періште көңіл ағайыным, мені

жұбата алмай, аяқ астынан әбігерге түсті. Менің көз алдымда Алакөл шағылындағы айдау жолдың бойында өлі аруақтың рухын күзетіп үнсіз жатқан ескі қорым, сол қорымның шығыс жағын ала қонған Ақ Көкемнің бейіті.... Өкініштен ішім өртеніп, сағыныш шіркін жүрегімді сыздатып барады, – қайтейін?!

Бұл оқиғадан біраз кейін, «Ел жақ» дегенде, арқа сүйеп, ес тұтар әлгі Құттыбай ағатайым да дүниеден озды... «Әкең өлсе де, әкеңнің көзін көрген өлмесін!» – деген, ендігі жерде елге барысымыздың жөні біз үшін бөлектеу болатын шығар... Ие-е-е, қайран да менің жаны жайсаң ардақтыларым-ай!!! Алла Тағала шапағатына бөлеп, рахым нұрын жаудырсын өздеріңізге!!!

Кел-дағы бермен,
құлақ сал сөзге,
бауырым!
Әркімнің айтқан
керегі қанша
дауының!
«Ер – туған жерге!» –
дейді екен Бабам,
содан ба, –
алыста жүріп,
алаңдайтыным, әйтеуір,
өзімнің
құттай ауылым!

Аңсаймын тентек
желі мен
нөсер жауынын!
Төпеп бір соққан
әумесер
қара дауылын!

Жүгіріп барып,
аударып алсам қайтер-ді,
арқаға батқан
жүгінің болса
ауырын?!

Туған жер менің
айналып
аппақ Мамама,
Ақ жаулығымен
сінді де кетті
санама!
Содан да болар –
шыбын да жанын,
шырқырап,
жүргені со бір
аңызға соққан
далада.

Байқаймын! Мына
жүрек те
соған байлаулы!
Ақ көңілім мен
тілек те
соған байлаулы!
Қиялға мініп,
мың рет шықтым айналып,
сонау бір жылғы
Ақ Көкем қонған
жайлауды!

Оһо-оу! Орнында бәрі!
Өзені жатыр
өріліп!

Күні түр көкте
көзінен
 күлкі төгіліп!
Зымырап, сәтте
бардым да қайттым! —
 Сол жайлау
уайым боп жүрген,
жеткізбейтіндей - ақ
 көрініп!

Қанғанша жұтып
ауаның
 таңғы саумалын,
домалап айдай,
көк шалғынында
 аунадым!

Сенбейсіңдер ғой,
«Айналып кетіп балаға, —
десем, — шоршытып,
көлшіктен
 шабақ ауладым!»

Ие-е-е!
Ауылға сөйтіп...
бір барып келсем
 деп жүрмін,
аунап та қунап,
мауқымды басып
 қайтарға...

Апырмай, сәті
 бір түспей қойды-ау
 кешегі

қарттарға қайтқан
қайыр да болсын
айтарға.

Е-е-е, ендігі барыс
ауырлау болар,
байқаймын, –
көбі жоқ көзін
көрген шалдардың
Көкемнің...
қауқылдап бәрі
қарсы алушы еді,
барғанда!..
Ендігі жұртқа – бөтенмін!!!

Бөтенмін енді!
Бөтенмін! –
Несін жасырам!?
Қайтушы ед мені
ауылдың
еңшең жастары!
Мықтағанда – бір
бұрылып қарар
мен жаққа,
қоқия қонып
құлақшындары
бастағы.

Қасымнан жанап
өте де шығар
сонан соң,
аман мен саулық
болатын ба еді
оларда!

Гұмырда кісі
көрмеген жандай осқырып,
жаныңа сенің
жолар ма?!

Оу! Тоқтай тұршы өзі,
кішкентай
сол бір күшіктер
құйттай күнінде
әуп етіп,
талай жұбатқан
өзімнің сонау
«боқмұрындарым» болар ма?!

Е, болсыншы, мейлі!
Солар-ақ болсын...
Қайтесің!

Реті келсе,
тани да жатар
артынан...

Шыбын да жаным
садаға ғана кетпес пе,
қазағым исі бүрқырап,
қалқайып тұрған
қалпынан.

Ауылға тағы
бір барып келсем
деп жүрмін,
топырағына аунап,
мауқымды басып
қайтарға!

Мамамның көзін
көргендер қалса,
жиып ап,

ақтарып іште мұңымды,
сырымды
жыр ғып айтарға!

...Көзінің жасын
бір сығып алып шешейлер,
отырар ма еді
Мамамды
менімен бірге жоқтасып!
Даладай дарқан
кеңдігін айтып,
біреуі,
кербездігіне тоқтасып.

Дариға-ай, шіркін!..
Жалғанда мына
таусылған кімнің
арманы?!
Мендегі тілек –
есен де аман жүрсінші
әкем мен шешем марқұмның
көзкөргендерінің
қалғаны!

1984 жыл

ТУҒАН ЖЕР*(Толғау)*

Туған өлкем!

Мен саған ел деп келдім!

Кіндік кескен баяғы жер деп келдім!

Ақ көкем мен жоқтатпас Ақ Мамамды,

«Құлыным - ау кішкентай!» – дер деп келдім!!!

Туған өлкем!

Мен саған ел деп келдім!

Ел деп келдім!!!

* * *

Мұңдалап мені туған жер

шақырып жатқан

секілді!

Сарғая күтіп, таңды әзер

атырып жатқан

секілді!

«Қарғам! – деп, – кеттің хабарсыз!» –

аһ ұрып жатқан

секілді!

Дауылды күнгі теңіздей,

астан да кестен көңілін

сапырып жатқан

секілді!

Аһ ұрып жатқан секілді!!!

Секілді, кейде, жанарын
қадайтын жолға
талдырып.

Елеңдер, бәлкім, дауысым
жетердей менің

жаңғырып!..

Бар-ды бір елде Ақсақал,..
«Көріпкел», — деуші еді жұрт, —
Анам боп барып алдына,
әуреге түсіп, құмалақ
жүр ме екен соған
салдырып?!

Дегей-ді оған

сонда қарт:

«Маңдайы ашық балаңның.
Талабын қара, — демей ме, —
титімдей болған

жаманның!» —

Толғанса сосын тебіреніп,
туған жер түссе есіме,
ойымның онға, сан мыңға
бөлінетінін

санамның!!!

...Не дейді-ей, қартың?!

«Қиялдың ойнап жалында,
құйғытып туған ауылға
келіп те қайтып жүр», — дей ме?!

«Қырмызы гүлден қыр тұнған
толтырып құйттай құшағын
теріп те қайтып жүр», — дей ме?!

«Жүр, — дей ме, — бұла балдәурен
базарын өткен

аралап?!»

Көбелек қуып, сайларды
бара ма екем

жағалап?!.

Не дейді қартың

бал ашып?! –

«Жағалық ойнап жүр, – дей ме,..
шұбыртып нөкер соңымнан,
талай кеп, өзім шомылған
Алшынбай көлдің толқынын
қанатымменен сабалап?!.

Иә,.. не десе дағы...

Өлеңім, жырым өзі боп
өріліп отыр дегей-ді!

Сағынып, маржан көзінен
төгіліп отыр дегей-ді!

Дарига-ай, шіркін!

Екеуі

сырыма, сөйтіп, бойласа!

Шиыршық атып тағдырым
ортада біраз

ойнаса!..

Оу!!!

«Ойнаса!» – деппін мен бейбақ! –

Аңғалдық жасап, Ақсақал,

құлағын тосып, қалқып,

отырған жанға

аңқиып:

«Десем де, бақыт – құшқаны,

аңдыған бар, – деп, – дүшпаны!» –

бытырап қойдай шашылған,

құмалақтардың ашылған

ақтарып сырын

қоймаса!!!

Беу, дүние-ай!!! Анам

о, сонда

көз жасын, ойхой, бұлар-ды!

«Құтқара гөр, — деп, — қарғамды!» —

Жалбарынып, Құдайдан,

жалынып,

сауға сұрар-ды!!!

Ақ шашын жайып, аңырап,

тауға да барып

асылар!

Тоғайды кезер, бұр іздеп,

жанымды менің

жасырар!

Еңіреп келіп, ерте-кеш,

Жайыққа шағар

бар мұңын!

Самалға да айтар, желге айтар

ізімді менің аңдыған

дұшпандарымның

барлығын!!!

Ай-Күні бірдей тұтылып,

түтігер ме екен

аспаны?!

Құрбан да шалар жолыма,

ұмытар менен

басқаны!..

Әлгіндей десе әлгі қарт,

әйтпегенде, енді

нағылар?!

Үзіле жаздап үміті,

тауаны

тасқа шағылар!!!

Жоқ, әлде, бәлкім,..
 бұлт болып, тастай түйіліп,
 дұшпаным жаққа шүйіліп,
 тапқызбай тесік кірерге,
 жасыннан өрген қамшымен
 жонынан таспа тілерге,
 апыл да ғұпыл асығыс
 аттанып бара жатар ма?!
 Белесің,
 белің
 бауырында
 тапталып бара жатар ма?!

Мұңдалап мені туған жер
 шақырып жатқан
 секілді!
 «Қарғам! — деп, — кеттің хабарсыз!» —
 аһ ұрып жатқан
 секілді!

Ойдан ой өріп, басында,
 қоздайтын-дағы
 секілді!
 Айналып күні ғасырға
 озбайтын-дағы
 секілді!
 «Бота!» — деп, Аруанадай,
 боздайтын-дағы
 секілді!

Мұң менен шерді іштегі
 қозғайтын-дағы секілді!
 Қозғайтын-дағы секілді!!!

1984 жыл

БАРЫП ҚАЙТ, БАЛАМ, АУЫЛҒА
(Толғау)

Барып қайт, балам,
ауылға туған
барып қайт!

Шалғынына аунап,
құмында ойнақ
салып қайт!

Өр болып келед
біз жақтың азаматтары,
намысты соның
көкірегіне жанып қайт!

Барып қайт, балам,
ауылға туған
барып қайт!

Белесі, белі...
жоқ әлде,
мидай дала ма, —
қарама, жаным,
қалдырмай, бәрін арала.
Шомыла барсаң,
байқарсың, күміс көліңе, —

іздерім жатқан
секілді менің

жағада...

Қарама, жаным,
қалдырмай, бәрін арала,
орман ба,

тау ма,

дала ма!..

«Болад, — деп, — қандай?» —
сұрайтын едің жайлауды...

Сыбағаң үшін
бір тоқты сонда

байлаулы.

Аңқылдап келіп
арғымақ тартар ағайын
алтынды-зерлі
ер-тұрмандары

сайлаулы...

Несіне саған
тәптіштей берем, құлыным,
көзіңмен өзің
қайтарсың көріп

жайлауды.

Ауылың жайлы
қиялың менен елесің
айналып шынға,

ғажайып күйге

енесің!

Атаң мен марқұм

әжеңнің сонда —

бейіті, —

соға кел, қалқам,

«Елемей кетті-ау», —
демесін!..

Қайдан да білдің,
сипаса самал маңдайдан,
солардың жұмсақ
алақандары
емесін!..

Басына барсаң,
түс ауып кетпей,
ерте бар.

Қасыңа, жаным,
жөн білер біреу
еріте бар.

Атымнан менің
топырақ таста иіліп,
шешеңнің және
сағыныш күйін
шерте бар!

Шерте бар, күнім,
шерте бар!

Ертелі-кешті
қуалай бермей ойынды,
бір ауық, қарғам,
арманға жүздір
ойынды,

Көпшілік көзі
сынағыш келед мұндайда...
абайлап басып,
түзетіп ұста
бойынды!

Барып қайт, балам,
ауылға туған
барып қайт!

Шалғынына аунап,
құмында ойнақ
 салып қайт!
Біз жақтың қызы
ибалы келед, құлыным! —
От болып жанып,
 жанарын
 шоқтай қарып қайт!
Барып қайт, балам,
Ауылға туған
 барып қайт!
 Барып қайт!!!

1981 жыл, Алматы

БЕЛІҢДІ БУ, БЕКЕМ БОЛ, БАЛАМ!
(Толғау)

*Балаларымның әкесі –
марқұм Салауат Қалдыбайұлының
аруағына бағыштадым*

Келші бермен,
кішкентай құлыным-ау!
Сымдай тартқан арқада
жұлыным-ау!
Қала бардың ба артында ақ Көкеңнің,
маңдайында желбіреп
тұлымың-ау?!

Балапаным!
Балауса балдырғаным!
Иіскегенде,
мейірім қандырғаным!
Қара таппай сүйенер, қамыққанда,
ішімізді от көрерсің
жандырғанын!

Шыныменен
Ақ Көкең кеткені ме?!
Бақ-дәурені басынан өткені ме?!

Зобалаңын салды де
тағы тағдыр...
бұған дейін көнбеп ек неткеніне?!

Буындарым балбырап бойымдағы,
орындалмай, ойранмын
ойымдағы! —
Қиял тартсам алдағы көрер күннен,
келе-дағы қалушы ед көз алдыма
жарқ-жұрқ еткен келбеті Ақ Көкеңнің
сенің, қалқам,
үйлену тойыңдағы. —

Тілек айтып, сөз сөйлеп тұратұғын,
оңды-солды мойынын бұратұғын...
Алла ғана құдай-ау,
мен не дейін, —
қыршынынан қиылып, қырық толмай,
үзілерін кім білген мұратының?!

Бал жаласам, у татыр
таңдайыма!
Біз жолықтық тағдырдың қандайына?!
Ай мен Күнге балаған Аппақ Көкең
сыймай кетті, қайтейін,
маңдайыңа!..

Бақ пен сордың арасы —
қарыс-тағы!..
Осы болды жағымыз
қарысқаны!
Асу бермес арада асқар тау бар! —
Ақ Көкеңнің ауылы
алыстады!..

Күлкі қалды көміліп тасамызда,
жылап-жылап,
мауқымыз басамыз да!
Сағынғанда әкеңді, қол ұстасып,
сол асқардан
әрі қарай асамыз ба?!

Аңырап кеп,
бейітке құлаймыз ба?!
Ағыл-тегіл көз жасын бұлаймыз ба?!
«Көтере гөр басыңды,
біз келдік», — деп,
Құлпытасын құшақтап жылаймыз ба?!

Айтқан сөзге ол құлақ асар ма екен?!
Бас көтеріп,
ілтифат жасар ма екен?!
«Әрі-сәрі күй кешкен бейбақтар», — деп,
шапағатын шуақ қып
шашар ма екен?!

Қалтыраймын, —
бойымды қайғы алды ма?
Беу, тіршілік, қызығың жай қалды ма!
Ақ ботамды жетектеп,
барып қайтар
өрісіме қу мола айналды ма?!

Еңіресем жас толып етегіме,
күңіренумен
күндерім өтеді ме?!
Жаутаң-жаутаң қарайсың шешең жаққа,
жазған ботам, қайтейін,
әкең болса,
кетпес пе едің ілесіп жетегіне?..

Неге керек ботадай боздағаным?

Аннан - мыннан

әңгіме қозғағаным.

Шыбын жанына араша түсе алмадық,

Құдірет - күштің жазмыштан озбағанын!..

Көзім жасы көл болып ағылғаны

айғыз - айғыз

бетіме жағылғаны!..

Барымыз да сол еді,

нарымыз да, —

алып кеткені ажалдың нағылғаны?!

Көңіл шіркін түсер ме

сабасына,

теңіз тұнды көзімнің шарасына!..

Тойын күтіп жүргендер,

арысымның

жиналдың ба азалы қарасына?!

Ой - хой, дүние - ай!

Бұйырған жер

құм ба екен, тақыр ма екен?

Зеңгір аспан басында шатыр ма екен?

Айбарынан адасқан арыстаным,

төбешік боп

томпайып жатыр ма екен?!

Тіршіліктен тынысын тыйды ма екен?!

Жарық күннің сәулесін қиды ма екен?!

«Жалпақ әлем — тар», — деуші ед,

бүктетілмей,

көр қойнында лақатқа сыйды ма екен!?

Екі көзім бұлаудай — жылағанға,
берсе құдай тілекті, сұрағанда.
Бәйтеректің басына шығып алып,
нең қалушы ед,
құдилап құлағанда?!

Мылжа-мылжа
жүрегім езілгені!
Жазылмастай жарасы сезілгені.
Қош! Аяулым!
Бақи бол!..
Не айтпағыңды
оқи да алмай қалдым мен көзіңдегі.

Жан сырымыз — құпия,
ашылмады, —
жария боп,
ешкімге шашылмады...
Озмыш бар ма жазмыштан?
Алла-оу, дүние-ай,
ең болмаса, бір иіскеп маңдайыңнан,
мауқым-дағы, қайтейін,
басылмады...

Жан сырласым!
Балдәурен — балалығым!
Еске түссе,
көңілімді шалады мұң.
Барып қайттым ауылға...
Біз шомылған
«Аткеткен» мен әлі күн «Қарасуда»,
балалығың ойнап жүр «жағалығын».

Сөзге аударып тілде бар өрнегімді,
жыр қып айттым
естіген - көргенімді.

Аяқасты, жаным - ау, бұл неткенің?
 «Жазылады», — деп кеткем
 кеше жұртқа,
 бүгін не деп естіртем өлгеніңді?!

Дүрілдесті ел, атыңды
 мақтан қылып,
 ағытылды іште сыр жатқан бұғып.
 «Ала кел», — деп, достарың
 көп тапсырған,
 қалай айтам мен сені, алтыным - оу,
 «О дүниеге келдім, — деп —
 аттандырып?!»

Көп екен ғой көргеннен көрмегенім! —
 Шақ отырмын,
 болмаса өлмегенім.
 Жүрегімді жұлып ап, жерге тықты,
 осы екен ғой қатігез
 көр дегенің?!

Ие!..

Жеткізбестей айналған белесіме,
 ауық - ауық қол создым елесіңе!
 Бетін шымшып...
 кім кепіл, ағайынның:
 «Айрылысып тіріде,
 өлгеннен соң,
 жоқтап отыр несіне», — демесіңе!..

Сенер болса,
 шақ жүрмін сүйретіліп...
 Шөкті кеудем,
 қабырғам күйретіліп!...

Арыстаным!

Айбарлым!

Асыл жарым!

Сенсіз кешкен ғұмырдың сәні құрсын,
табанымда шөңгесі

түйретіліп!..

Ешкімді де қақым жоқ

жазғырарға,

«Кінәлі жан – осы!» деп, азғырарға.

Дәм-тұзымыз бөлінсе,

нендей шара?!

«Тәңір ісі осылай болад, – деуші ед,
базарыңнан айырып, баз қыларда...»

...Көреді де пендесі Тәңірінен

Кім құтылған Тәңірдің әмірінен?!

Әттең, дүние-ай!

Елеңдеумен жүруші ем, келер ме деп,
енді іздейтін болдым ба-ау

қабірінен!!!

* * *

Келші бермен, кішкентай

құлыным-оу!

Сымдай тартқан арқада жұлыным-оу!

Қала бардың артында ақ Көкеңнің,
мандайыңда желбіреп тұлымың-оу?!

Таусылған соң айла мен амалымыз,

жылау болды-ау қосылып табарымыз!

Беліңді бу!

Бекем бол!

Екеуміздің

қағырадай құлады қамалымыз!

Кім бар жеткен көксеген арманына?!

Біз де көндік

тағдырдың салғанына.

Ауыр тартты арқада екі есе жүк, —

Сынып кетіп жүрмейік

салмағына!

Қайғы салған анаңның реңінде

әжімі мен

жара жүр жүрегінде!!

Жалғыз мен бе? — Құлыным, әулетіңнің

тұтас жатыр тірлігі, байқаймысың,

сенің мынау

майысқан білегінде?!

Не табармыз еңіреп,

жылағанда?!

Ағыл-тегіл көз жасын бұлағанда?!

Бұл дүниеге келген соң, парыз, балам,

тағдыр жүгін көтеру бұл адамға!

Келісім айту қиындау

алдағыға,

Санаң жүгірт енді өзің қалғанына!

Сен азамат атансаң,

әкең марқұм

есептей бер жетті деп арманына!

Көзіңді сал айнала

қара мына! —

Көп ішінде жабы жүр, жабағы да...

«Тұлпарым!» — деп тапқан-ды анаң сені,

бағың өрлеп,

гүл бітсін қадамыңа!

Өмір – ұзақ!
Алдыңда –
арай дала!
Үйде сені тұсармын қалай ғана?!
Бағам міне!
Қолың жай!
Жолың болсын!!!
«Анам бар, – деп, – артымда!» –
қарайлама!

Ұғын, балам, сөздегі астарымды, –
Қалай саған жүктермін
бас қамымды!..
Қара жолдың бойында шиырлама!
Бар!!!
Қыран болып шарлап қайт аспаныңды!
Бір аунасын орнынан
әкең марқұм,
сенің алған сезініп асқарыңды!

Тарт, құлыным!
Алды-артқа
алаңдама!
Үй күшік боп күйбеңдер жаман ғана!
Үмітім – сен!
Әулеттің келешегін
тапсырамын сеніп мен саған ғана!

Мейірлі бол бауыр мен ауылыңа!
Бейілді бол
халқың мен қауымыңа!
Әсіреқызыл не керек?!
Сұм дүниенің
жеткізбейді түбіне дауы мына!..

Қалдыратын және сол сорға, балам! —
Қу құлқынның құлдығы
болма, балам!

Бір тиындық құны жоқ көтермекке,
алқалы да қалталы талайлардың
басы жатыр домалап
орда, балам!

Баба дала жетеді — барасыға!
Баба дала жетеді — аласыға!

«Ұлық болу —
ұлылық екен», — деме! —
Ырылдасқан сүйек пен саяқ үшін,
араласпа
иттердің таласына!!!

Саналы сөз танытар парықңызды!
Топ ішінде жоғалтпа
нарықңызды,
Бойда жігер,
қайнасын қанда қуат!!
Аналық ақ сүтімді бұлдап тұрып,
мен
өзіңе тапсырдым халықымды!

«Қос көрінед, — дейді жұрт, —
қорыққанда»,
қиындыққа тарықпа, жолыққанда!
Нар тәуекел!
Тапсырдым бір Құдайға!
Жолың болсың, құлыным,
жорытқанда!
Илләһи әмин!!!

Шырқырайды жан даусым «Аллалаған!».
Бүлінгеннен
 бүлдіргі алма, балам!
Ескерусіз, есепсіз ешнәрсе жоқ!
Шүкір дей гөр қолдағы
 барға, балам!

Қара нөсер – көз жасым
 құйылғанда!
Қайыр түбі –
 Құдайдан бұйырғанда!
Бұл пенденің фәниде арманы жоқ, –
иман болса жас-кәрі жүгінері,
«Аллаһу ақбарлап!»
 жамағат жиылғанда!

«Иман күші – жиылған жамағатта!
Жүрек мекен –
 Кәлима шаһадатқа!»

Бұл жалғанда мәңгілік еш пенде жоқ! –
Әлгі сөзді шығарма әсте есіңнен!
Ол – Бабадан қалған сөз аманатқа!!!
 Лә илләһи ил Алла!
 Мұхамадун – расул Алла!!!

АҚ ТІЛЕУ

Оу, құлыным!
Айналдым ақылыңнан!
Артық дәулет адамға
керегі не?!
Бұ құрғырың тұңғиық теңізбен тең,
тартып ала жөнелер
тереңіне!

Деніміз сау,
басымыз аман болса,
халқымыздың
қалмаспыз қатарынан.
Ер жетерсің сен де ертең!
Ер жігіттің
ырыздығы —
жол тартқан сапарынан!...

Ие-е-е,
сапарыңнан
тосармын мен де сені,
көлегейлеп
көзімді жолға сүзіп,
жаман шешең мақтанар кемпірлерге
сен әкелген жарқылдап
қолда жүзік!

Қоржындағы базарлық кәмпиттерің
тәмпіш танау шашылар
балаларға.

Иілерсің алдында ізетпенен,
сәлем беріп жасы үлкен
ағаларға.

Сылқым күліп,
сәнімен сыңғырлатып
шашбауына байлаған теңгелерін,
жастық қойып жатқай да, жантайсын деп,
шаршап жетсең, жол соғып,
жеңгелерің!..

Сөйтші, алтыным!
Тезірек жігіт бол да,
келін әкеп қондыршы
алақанға!
Қызыққа бір батайын! –
Төңірегім
үпір-шүпір толсыншы балапанға!

Бірін иіскеп маңдайдан,
бірін сүйіп
ағал-жағал тәмпиген танауынан, –
мың құбылып, па, шіркін,
отырар ма ем,
артық қойып мынауын
анауынан!!!

Немерем мен келінім арасында
қуырдақ боп жүрсем-ау, қуырылып.
Жетіп жатыр мен үшін:
«Біз әженің
баласымыз!» – дегені суырылып!

Үйдің ішін, сөйт, күнім, балалардың
айналдыршы

базарлы бақшасына!
Ұйықтатайын, әдилеп өлеңіммен!
Ертегі айтып берейін
бас-басына!

Қайтер дейсің!
Көп болса, қалбаң қағып,
келін балам алдында
жалпылдармын.

Менің үшін керегі – амаңдығы
торсық шеке кішкентай
алтындардың!

...Беу, не дерсің!.. –
Атаң менен әжеңнің сен, құлдығым,
арманы едің
көрсек деп қиялдаған...
Шөберені айтам-ау! Дүниеде
қиын екен
немере сүйе алмаған!!!

1984 жыл

ҒҰМЫРЫМНЫҢ ЖАЛҒАСЫ

Пай, пай-па-а-ай, шіркін!!!
Көркем ед қандай
туған да жердің
көктемі!!!

Бойжеткен қыздай
жасана қапты-ей
көк белі!

Ойнақтап келіп,
күн-сұлу еркеш,
көрдің бе,
бір құшақ нұрды
шашты да кетті
көктегі!

Ауылымды мүлдем
танымай қалдым
бүгін мен!

Бөтен боп барад
үңілген сайын,
үңілген!

Ана үйге қараш:
жаулығын түзеп, бір Әжей
шуаққа шықты, —

жазбақ та белін
 бүгілген...
 Немере ме екен?!
 Жоқ...
 Шөбере, бәлкім, болды ма,
 жанындағы анау
 домалақ қара,
 құдай-ау,
 тойған қозыдай,
 томпаң да томпаң жүгірген?!

Ие-е-е...
 Сол қара бала –
 ертеңгі күннің жалғасы!
 Құрар ма құнын
 мыңғыртып жиған
 мал басы?!

Оларсыз мынау
 ұжымақ қонған өңірдің
 баршамызға аян
 бақырлық
 құны қалмасы!!!

Солардың бұзып
 алмасақ болды
 ойынын!
 Таралып өскен
 сымбатын көрсек
 бойының!
 Құда боп, әйдәй,
 құдағи болып қауқылдап,
 ішінде жүрсек
 келіншек алған
 тойының!

Оу, жұртым!
Бар ма ед
осыдан асқан
арманың?!

Баламен өлше
басыңның жұмыр
салмағын!

Жалпы ма, мейлі,
жалқы ма, мейлі, —
сол болса,
«Ошақта жанған
отымды, — дей бер, —
жалғадым!!!»

1984 жыл

ТЕНТЕГІМ

*Ұзақ жылдар бойы көрші отырып,
жанұямыздың бір мүшесіндей болып кеткен
марқұм Клавдия Кузьмақызына арнаймын*

Опырмау, Апа!
Көңіліңіздің босын-ой!
Қойыңыз да енді,
тастармыз жұртқа
тосын ой!

...Жадыңызда екен:
жер-көкке мені тұрғызбай,
сүйрейтін-дағы жүретін,
сондағы тентек
осы ғой!

Осы ғой, Апа-ау!
Осы ғой.

...Сәл тайса көзден,
төңірек біткен
жабылып,
іздейтін едік
сабылып.

Осы бір тентек
әуреге бізді көп салған
жоғалып,
 қайта табылып...

Ол кездер,.. қайда-а-а,
тіршілік – өзге;
 күй – бөлек;
Көбелек жаным – күйгелек.
Күндіз де түні
арадай талап жататын
ой біткен баста
 үймелеп.

Бү тентек менің
онымды қайтсын, ой, пәлі,..
жағасы – жайлау,
бейтаныс жаны – жетекте,
томпаңдап талай жеткен-ді:
«Апайка! Мама!
Әкелдім қонақ
 үйге», – деп.

Біз болсақ жайды
үн-түнсіз едік ұғатын,
Дастарқан
 дәмге тұнатын.

Ал мына тентек
өзі ертіп келген қонаққа
«Касқыр», – деп
 қақпан құратын...

...Кейде бір өзі,
сілтідей тұнып айнала,
қалқитын көкте
 ай ғана.

Сонда осы маған,
үңіліп қарап үреймен:
«Мама-шы! Мама!
Кім тесіп қойған аспанды?» —
дейтұғын еді,
жай ғана...

Ұқтырмақ болып, әдетте,
жатқаным түсіп әлекке.

...Қоймайтын мұның
болмайтын бізге сұрағы,
қалқайып қалқан құлағы.
«Күн қайдан шықты,
қай жаққа кетіп барады,
қайда оның, — дейтін —
тұрағы?»

О!
Сонда менің
«Айдын да аспан мекені,
күннің де аспан мекені!»
дегенді мұның миына
құя алмай, мазам
кетеді!..

Көңілге бұл да қарамай,
сөзімді тастап далаға-ай,
«Ападан сұрау керек!» — деп
жөнейтін сізге дедектеп,
далпылдап тонның етегі, —
бәрі де соның —
кешегі!

Екі үйдің ортақ базары,
көп болды-ау мұның ғажабы!

...Қайтерсіз, кейде,
Әкесін көріп біреудің
шағылып тасқа назары,
қайтатын сынып

ажары...

Ондайда бұған не дерсің,..
мұң болып келіп күн мен түн
жанымды

талай қажады...

Сол кез де менен
көзінің жасын төкті де,
өтті де кетті-ау!

Өтті де!

Ал мына тентек
құйғытып жетті бүгінге,
айдардан самал

өпті де.

Шынымен сол күн өтті ме?!

Өтті де!

Ой-хой,

өтті де!!!

АҒАЙЫННАН АЙРЫЛМА

Ағайын-жұрт,

ел деген —

осы болар!

Бұл айтқанға не сөз бар қосып-алар?!

Қуанышыңа ортақ боп,

қиындықты

бірге жүріп өзіңмен тосып алар! —

Ағайын-жұрт,

ел деген —

осы болар!

Осы болар!!!

Әкең менен шешеңнің

көз көргені! —

Жақсылықтан басқа ол

көздер нені?!

Пайдаң тиіп жатыр ма, жатқан жоқ па, —

сол баяғы қалыбы!

Саған деген

мүмкін емес пейілі өзгермегі!!!

Бал тамызған
сен десе,
 тіл де — бөлек!
Ет-жүректен езілген
 діл де бөлек!
Айтшы, сенің кім болып, кім болмағың
ағайыннан басқаға
 кімге керек?!
Айтарым — сол,
 Құлдығым,
 ағайыннан
сала көрме ешуақыт
 ірге бөлек!!!
 Ірге бөлек!!!

БІЗ НЕ ОЙЛАДЫҚ?

Бұл ғұмыр
мәңгі деймісің?!
Өтерміз біз де бір күні!
Иықта тұрған!
Әйтпесе,
қауқиған мына сорлы бас
қақпақыл қағып ойнайтын
тағдырдың екен
шүлдігі.

Иә-ә-ә...
Қозы да Көрпеш, Баяндай
еңіреп жүріп,
табыстық!
Табысқанымыз да бар болсын!
Қозыке сенің не теңің!
Ақ Баян
менің не теңім!

Ата бір кекті жандардай,
айнала беріп аяқтан
бір-бірімізді аңдып,
шалыстық!

Еркегін сыйлау
 менде жоқ!
Әйелін сыйлау сенде жоқ!
Ертелі-кешті,
 даң да дұң,
айдай кеп сөзбен жарыстық!
Қызынған аттай бәйгеде,
ауыздығымызбен алыстық!!!

Не түсті содан?!
Араша таппай жанына,
будақ та будақ тұяқтың
бұрқырап ұшқан шаңына
көміліп мәңгі қалды, әне,
махаббатымыз
 бар ыстық!!!

Иә!
Махаббатымыз бар ыстық!!!

Онымен тағы қоймадық!
Күнәға
 терең бойладық! —
Соңынан ерген Бабаның
қылтиған құйттай қараның —
өзгенің де емес, иә, дүние-ай...
өзіміз тапқан баланың,
өзегін өртеп от қылып,
бейкүнә басын байғұстың
тауға да тасқа соқтырып,
тепкілеп,
 доп қып ойнадық!

Біз сорлы сонда
не ойладық?!

Иә-ә-ә!

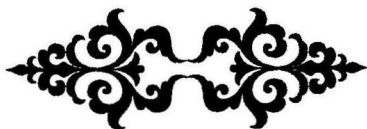
Біз сорлы

сонда

не ойладық?!

Не ойладық?!

1981 жыл

* * *

Кел, күнім!
Жақын отыр
жаюлы дастарқанға!
Көңілде кірбің жатса,
алдыңа
Бас тартам ба?!

Мен сені түбінде бір
келер деп,
тосып жүргем.
Жыл сайын сыбағаңа
сыбаға
қосып жүргем.

Сағыныш сазын қозғап,
бір өткен шақтардан мың,
мұңдасым — қара түнге
талай сыр
ақтарғанмын...

Арманды ақ үмітпен
желідей
жалғайтынмын.

Жүректе бар жырымды
өзіңе
арнайтынмын...

Кел, күнім!
Жақын отыр
жаюлы дастарқанға,
көңілде кірбің жатса,
алдыңа
Бас тартам ба?!

1979 жыл

* * *

Қарс айырылып
көкірек,
 күрсінгенде,
сыр толғаумен
мен жәйлі
 жүрсің бе елге?!

Көз жасымды,
кел,..
 мен де ағытайын,
мына отырған халайық
сенен басқа
жақынымның жоқтығын
 білсін менде!..

Жылап алмай,
көңілім
 басылар ма!
Бұлт қабағы
күн жаумай, ашылар ма?
Домаланған көзімнің жасыменен
сары алтындай
сақтаған
 қайран сырым
айналаға айналды-ау
 шашыларға!..

1983 жыл

* * *

Түн бесігін тербетіп,
 ұйқымның
 әрі қашқалы
 көп болды-ау, қалқам, түнеріп,
 қабақты
 кірбің басқалы...
 ...Қанатыменен құс жүрек
 сабалағанда кеудемді,
 ақылдың бәрі
 быт-шыт боп,
 бытырап кетед бастағы!

Жылайды жаным,
 жалғаннан
 араша таба алмай бір.
 Сүреңсіз ойлар сүмеңдеп,
 қыр соңымнан
 қалмай жүр.

...Жапа бір жалғыз жатқанда,
 жапа-тармағай
 жан-жақтан
 бас салады үреді, мендегі
 ежелден кегі
 бардай бір...

...Орнында бәрі тірліктің,
 көргендей өзің,
 досым-ай.
 Тек қана...
 Менің кей түнім
 тынышымды алад осылай!..

1979 жыл

* * *

Мен сені
бүгін тағы
түсімде көрдім!..
Жарқырап,
аппақ нұр
ішінде көрдім!
Аршын төс,
арыстан жал,
жазық маңдай –
өзім ғашық
болған
мүсінде көрдім!
Мен сені
бүгін тағы
түсімде көрдім!
Түсімде көрдім!!!

ӨТКЕН КҮНГЕ НАЗ

Өткенім менің!
Өткен күндерім —
өткелім!
Өзіңе айтар
өкпе - назым
көп менің:
...Маған деген
сыбағаңның өзін сен
өзгелерге
бөліп берген
жоқ па едің?!

Мен шарлаған
сонау шатқал,
белестер
бейнетіме
бөлген еншің
емес пе ед?!
Талай жықтың!
Ұшып тұрдым —
ұмтылдым:
«Бұл өмірдің
өзі осындай
егес», — деп.

Дедің бе екен
қорғаныссыз,
қамалсыз, —
Қалтыраттың!
Қойнауың — мұз,
жағаң — сыз!..

Енді, міне,
жастығымды ап,
артымда
қалып бара
жатырмысың
алаңсыз?!

Өткенім менің!
Өткен өмірім –
өткелім!
Өзіңе айтар
өкпе-назым
көп менің...

1977 жыл

* * *

Ақысы бардай
сабалап жаңбыр
 мамырды,
жөңкілді бұлттар,
ерсіл де қарсыл
 ағылды...

...Тағы да, міне,
тып-тыныш тұрған дүние
астан да кестен
аяқ астынан
 қағынды!

Жармасып дауыл,
емендер киген
 сеңсеңді
жұлқылап жатыр!
Қарағай басы
 теңселді...

Менің де мына
әйнектен төнген
 қара бұлт
көтертер емес
 еңсемді!..

* * *

Сарғайған
ақ қайыңның жапырағы
жанымды
менің мұңға
батырады...

Көрдің бе-ей!
Өші бардай, өршелене,
бәз біреу
ысқырып,
жел шақырады...

Шақырады!
Қара бұлт
қайың жаққа,
күнжың қағып,
япырмау, әлденеден
құр қап бара жатқандай,
асығады...

Асығады!
...Не болды!
Қазір жерге
алтын жапырақ
сау етіп шашылады!!!

Шашылады! –
Ақ қайың
ашынады!
Өзін-өзі
төмпештеп тас төбеден,
додаланып,
долданып
басылады...

Басылады! –
Сүйретіп шыбын жанын,
қара түннің
мойнына асылады...

Ал, қара түн
ұшымен пердесінің
ақ қайыңның
көз жасын

жасырады...
Жасырады!!!

1983 жыл

АҚҚУЛЫ КӨЛГЕ БАРДЫҢ БА?!

Шыққалы көктем,
аққулы көлге
бардың ба, жаным?

Бардың ба?!

Бөлектеу жүзсе
керек бір аққу,
ойқастап сенің

алдыңда.

Үркітіп алмай,
абайлап соның
қасына жақын

барғайсың...

Оң қанатына
хат байлап едім,
еппенен шешіп алғайсың...

Бұл сорлы бастың
қаншама бейнет
шеккенін

өзің үшін де

ұғарсың сонан!.. —

Жан сырым менің —

жалғыз парақтың ішінде!

Оқырсың хатты,..
әр сөзден менің
мұң шалған кейпім
көрінер.

Шараға сыймай,
көзімнің жасы
бұршақтап келіп
төгілер!..

Бүктей сап хатты,
сен маған қарай
ұшарсың сонда!
Ұшарсың!!!

Арайлап атқан
аппақ таңымның
аппақ нұры боп
құшарсың!!!

Тәңірдің көзі
қиятын болса,
о, маған ондай
бақытты,
дүниеде, сірә,
болмас-ты ешкім
дәл мына мендей
бақытты!
О, жоқ, жаным!

Тосыннан соқса,
қуаныш толқын,
жарылып кетіп
жүрегім,
мен бейбақ, тағы,
өзіңді бітпес
әуреге салып жүрерім!.. —

Келмей-ақ та ғой!
Ермей-ақ та ғой
хаттағы менің
 сөзіме!
Жетеді сезсең
махаббатымның
шексіз екенін
 өзіңе!!!

1985 жыл, Алматы

* * *

Әнге құмар едім-ау, бала жастан,
салмағыма, сәніме қарамастан.
О, құдірет! Қандай жан назымды ұрлап,
арманымды аулаққа
ала қашқан?!

Келер күннің шарпыған белестерін,
жаны – жалын, кеудесі от емес пе ем?!
...Дария – өмір!
Сен айтшы қайығымның
қайда,
қалай қалдырғам
мен ескегін?!

...Ой – жолдасым, серігім – елес менің!
Күмбірлеген кеудем де
емес тегін!..
Жолға шықсам ба екен-ау!..
«Мұратына
іздегендер жетеді», – деп есітемін»..

1977 жыл

Базарында асыр сап балалықтың,
бақытымның бағасын

шала да ұқтым.

Тауға-тасқа соққылап жазған басты
досқа күлкі,

дұшпанға таба қыппын...

Қақым да жоқ өкпе айтар өткендерге,
өткендерге —

қым-қиғаш өткелдерге.

«Адасқанның алды — жөн!»

Үлесім бар

келер күнде,

келесі көктемдерде!

Жалыным бар бойымда,

жігерім бар!

Жүрегім бар —

темірдей тірегім бар!

Мынау айдай әлемді әсем әнмен
тербетермін деген де

тілегім бар!

Мендік үміт биікке ұшқандарда!

Басымды ие қоймаспын

дұшпандарға!

Иманымды жалау қып жетем бір күн
шын бақытты

армансыз құшқандарға!

1977 жыл

* * *

Сүйегіне дақ тастап намысымның,
мен алдыңда,
көрдің бе,
тағы сындым!
Бұлақ едім, бурадай, буырқанған...
Сап тыйылдым!
Сап-салқын ішкі дүнием!
Бағдарынан да айырылдым
ағысымның!

Бөкендейін адасқан айдалада,
жаутаң - жаутаң
қараймын айналама...

...Қабағынан қар жауған қап-қара бұлт
менің ғана төбемде
айнала ма?!

Үміт шіркін ұқсайды
үзілерге...
У-запыран жүректе түзілер де!!!
...Ұзап кетіп баратқан көлеңкеңнің
екі көзім соңынан
сүзілер ме, Жаным!?

1985 жыл

СЕН МАҒАН ҚАРАЙЛАМА!

Сен
мені
сүймейсің ғой,
 күнім?!

Тек қана
ойланбай айт!!!
О бастан жауабыңды
даярлап
 қойғандай айт!!!

Қарама көңіліме,
«Құзынан құлайды-ау», — деп!
«Өкпе айтып өміріне,
бұл сорлың,
 жылайды-ау», — деп!

Қарама!
Жауар күндей,
түнеріп
 қас-қабағым,
әжіммен маңдайымды
айғыздап
 жатса-дағың!..

Қара аспан төңкеріліп,
төбемнен төнсін,
 мейлі!

Шаңырақ шайқатылып,
шырағдан сөнсін,
 мейлі!

Қарама!
Шерге толып,
шерменде
 көкірегің,
жүрегің әлдекімді
 жоқтаса...
Өтінемін?! –

Тарта бер!!!
Саған кімнің
бергелін қалай баға,
қайтесің,
 алды-артыңа
алаң боп қарайлама!
 Қарайлама!!!

...Құлдырап, құрақ ұшып,
жолыңды
 бөгер бұлақ!
Асқар тау аласарып,
алдыңа
 шөгер құлап!

Тынысы тіршіліктің
біржола
 тынар, бәлкім!

Қара орман
шашын жайып,
қорлана
жылар, бәлкім!

Ерке жел
еңіреп кеп, оралар етегіңе!..
Сен бірақ
ере көрме
ешкімнің жетегіне!

Айқай сап ар-ұятың,
қарамай
басы-көзге,
төпер де,
жалғыз ауыз
келтірмей
қарсы сөзге!

Намысың атып тұрып,
жармасар
бұрымыңа!
Сүйретер ақылды ашу
іліп ап
құрығына!

...Басыңа батпан ойды
артатын
түндер туар!..
Өзіңді өзің сотқа
тартатын
күндер туар!..

Дос-жаран кетісер де,
жаныңды
ғұмыры ұқпай!..

Тек...
сонда...
аман қалсын
жүрегің жұдырықтай!
Жаным!!!

1977 жыл

* * *

Ие-е!
Солай де, жаным!
Бізге де
қоштасар уақыт
жетті де!
Басымыздағы бақ құсын
үркітіп дауыл
кетті де!..

Кетті де дауыл ойрандап,
тіршілігіміздің
аспанын!
Оралды дей бер қайтадан
көңілге – нала,
басқа – мұң!..

Қайтерміз енді!
Қайқаң да қағып,
тағдырдың
арқада жүгін артармыз.
Артармыз-дағы,
«Қош!» – десіп,
жөн-жөнімізге тартармыз!..

Жетегіне алып,
 сүм жалған
бізді әлі талай сүйретер!
Амалың менен айлаңның
алуан жолын
 үйретер!..

О, асықпа жаным, сен бірақ!
Мен – сені,
ал,
 сен мені іздеп,
сабылар сағат
 алда-дүр!
Жолымыз тосып, қарақшы
қайғымыз біздің алда жүр!

Қалбалаң қағып,
 оның да,
түсерміз бір күн торына!
О!
Сорыма біткен жансың – Сен!!!
Мен
 сенің біткем сорыңа!!!

1981 жыл

АРЫМА ХАТ

Сен мені алып кет, жаным,
ақыл-еркімнің сұйылған
шағында,

думан-жиыннан!

Музыкаға да қарама
құйындата кеп

құйылған!

Есерлерден де, езден де
жолымды тосып,

қиылған!

Алып кет, жаным, алып кет,
қас-қағым сәтке қалдырма,
дүрбелең мынау

жиыннан!!!

Сен мені
алып кет, жаным,
перілер менен

жындардан!

Айрылған сыннан-сындардан
малғұн мынау

мұндардан!

Лауазымдының алдында
құржалаң қаққан
 құлдардан!
Мен қандай опа таппақпын
шұбырып жүрген
 мына бір
сілекейі аққан сұмдардан?!

Сен мені алып кет, жаным!
Қарайлай көрме,
құлашым жазып,
шалқып бір кеткен
 шағыма!

Сайраным менің
өйтіп те көрген
адыра қалсын,
 адыра!!!

1983 жыл

* * *

Жамылып түнді,
бесігін ойдың
 тербетем...
Байқасам,..
 бақыт
қолым жетпейтұғын
 жерде екен!..
Сабыр ет, көңілім! —
Баянсыз мынау жалғанда
еңіреп жүрген
бейбағың жалғыз
 мен бе екем?!

* * *

Мен де бір! —
Меңіреу далада
мертіккен марал,
 сен де бір!
Сенде жүр
менің қасіретім!
Қасіретің сенің
 менде жүр!
Басыңнан ұшқан бақытың —
бақытым, бәлкім, менің де!..
О, күрсіне көрмеш!..
 Демімнің
дерті жүр екен деміңде!..

* * *

Мінез бар менде
ешкімге бас ұрмайтын!
Арға тисе,
бастан сөз асырмайтын!
Лап тұтансам,
қаулаған қалың өртпін,
көл төңкерсең де үстіме,
басылмайтын!

* * *

О! Сабыр! Сабыр!
Сабаңа түс, көңілім!
Асығыстық істеріңнің
түбі шикі
көбінің!
Айналаңа алақтамай,
аяғыңды аңдап бас!
Жетегінде келе жатқан
менің
бүтін өмірім!
Сабыр!
Сабыр!
Сабаңа түс, көңілім!!!

1981 жыл

ҚЫЗДАР-АЙ

Бірің — апа,
бірің — сіңлі,
бірің — құрбы,
 қыздар-ай!

Қызуыңмен
әңгіменің
көрігінің
 қызғаны-ай!

Қанша жүрек
кеуделерде
лапылдайды
 от болып! —

Арктика
тас емес қой, —
ерімесін
 мұз қалай?!!

Мұзды мұхит —
Арктика
ерісінші!
 Ерісін!!!

Жан жылуы —
қан тамыры, —
араласын
 ел ішін!!!

Дейді: «Жұмақ —
аналардың
табанының
астында!»

Олай болса,
тіршіліктің
бізбіз жалғар
желісін!

Бас құрасып
сіз бен біз,
қолға алмасақ,
қыздар-ау,
бұл дүниенің
кім айырмақ
оңы менен
терісін?!

«Алдыңғы арба
қайдан жүрсе,
соңғы арба да —
сол жолда!»

деген сөздің
төркінінде
терең сыр бар,
тегі, шын!

«Берекенің
басы — бірлік,
өзді-өзі
келісім!» —

Ал, онсыз
кім еңбектің
көре алмақшы
жемісін?!

Бізбіз — үлгі! —

Кейінгі ұрпақ
соңымыздан
ілесіп,
төңіректі
түрткілеген
жамандықтан
жерісін!!!
Қозғап қара
тарихың
әрісі мен
берісін, –
қыздан мақтан
кім бар екен
Қазақ деген
ел үшін?!
Әлия – Мәншүк
қан майданда
Басын тікті
Жер үшін!!!
«Пай-пай, шіркін!
Бұл халықтың
қыздарын-ай!» –
дер үшін!!!

КӨКШЕТАУ

Бір кездер менің
арманым едің ...
Арманым едің,
 Көкшетау!
Барасың ба енді
сағынышыма айналып?!

Дәл қазір мынау
айлы бір түнде,
Оқжетпес шыңның басына
қанатын жайып ақша бұлт
қонақтап жатыр
 жәй барып?!
Үркерің жүр ме,
 үйіріліп,
жаныңнан ұзап шыға алмай,
көбелегіңе айналып?!
Тамашанды тауыса алмай,
айналып басы кәусарға-ай,
дөңгелейді ме түнгі аспан,
Темірқазығыңа
 байланып?!

Арманым едің!
Арманым едің,
 Көкшетау!
Барасың ба енді
сағынышыма айналып?!

Айтқандай, әлі,..
желкемді күндер,..
бұрала билеп ақ қайың,
қарағайлы орман
 шулай ма?!
Ақысы кеткен жандайын,
жартасқа соғып маңдайын,
Шортанды көлің
 тулай ма?!

Шортанды көлің тулай ма?!
Төсінде жүзген
 қу қайда?!
Ару боп еліп ақ таңда,
ақ маржан шатып аспанға,
ақша бір бетін
 жумай ма?!
Ақша бір бетін жумай ма?!
Толқынды толқын
 қумай ма?!

ҚАЗАҚТЫҢ КӨШІ

*Нешеме ондаған өізді қосақтай жегіп, ырдуан арба
үстіне Ақ Ордасын өңгере, жапан дүзде үдере көшіп келе
жатқан Шыңғыс хан жұртының суреттегі көрінісінен
туған көңіл толқыны*

Көзге ілікпес
жалғыз түп,
қарасынға
Тұранымның
далиған
даласында! —

Қасиетіңнен
айналдым
Шыңғыс жұрты —
жалғыз Тарлан
жер мен көк
арасында!

Жалпақ әлем —
сананың
шарасында, —
Ақ Ордаңды
арбаңа
артып алып,

батыс жаққа
бет бұрып
барасың ба?!

«Тарихында
еш елдің
мұндай амал
болмад», — десем,
сөзіме
нанасың ба?!
Қарап тұрып,
қалайша
таң қалмассың
керуен тартып
шұбалған
жарасымға?!

Таңдай қағып
қараймын
ғажабыңа!
Үйін жығып,
қалмай-ақ
азабына,
тұтасымен
арбаға
таңа салған
айлалыда
кім жеткен
қазағыма?!

Сол арбаның
үстінде, —
керек десең,
Хан-сарайың,
Сауда-кент —
базарың да!

Иен далада
жалпақ жұрт
 көшіп барад, —
көрер күні —
бір Алла
 назарында!!!

Қаншама өгіз —
қосақта, —
 митыңдатып, —
Ордам көшіп
барады
 типыңдатып.
Көшкеннен соң,
дәл солай
 көшу керек, —
ағып-тамып
нағылад,
 қиқымдатып, —
жалғыз-жарым
көлікпен
 шипыңдатып!!!

Құдай жазған
таңдайда
 нәсібіне —
қара ежелгі
халқымның
 кәсібіне!
«Жалқау ел», — деп,
бұдан соң
 дәлелдеп көрш! —
Жеңсең, тіктім
басымды!
 Бәсім — міне!!!

ӨМІРДЕН ӨТТІ ЖАҚСЫ АДАМ

*Алаштың асыл азаматы Алтынбек Сәрсенбайұлын
анасының жоқтауы*

Қырық күн —
Алтынбекті көрмегелі!
Қырық күн —
өзекті өксік кернегелі!
Қырық күн —
қамалымды жауға алдырып,
намысты кеудемдегі
жерлегелі!

Қырық күн —
ұлдан хабар алмағалы!
Қырық күн —
ол да ат ізін салмағалы!
Қырық күн —
ботасы өлген саулы інгендей,
аңырап, ана жүрек
зарлағалы!

Қырық күн —
азайтқалы ақылымды!
Қазандай,
баста сұрақ сапырылды!

Қазасын арысымның көтере алмай,
қоғадай, бойда қуат
жапырылды!

Көңіл - күй күл - талқан боп күймедегі,
қырық күн —
ел - жұртым зар илегелі!
Қырық күн —
бор кеміктей уатылып,
санамды шарасыздық
билегелі!

Тыя алмай мұң мен зарды ағытылған,
қырық күн —
адасқалы бағытымнан!
Қапияда көз жазып бүкіл қазақ
бүктетіліп әзер жүр,
сағы сынған!

Жалп етіп шырағданым шағбанымнан,
жаңылдым
бара жатқан бағдарымнан!
Қырық күн —
жалынғалы алтынымның
жанына иман бер деп Жаббарымнан!

Қалтылдап тоқсандағы қарияңның
қырық күн —
кешкеніне дария мұң!
Қырық күн —
шайқалғалы шаңырағы
айрандай ұйып отқан жанұяның!

Қырық күн —
қатар жүзген айдындағы
қос аққу сыңарынан айрылғалы!

Қырық күн –
самғап ұшқан қос балапан
қанаты топшысынан қайрылғалы!

Шағылған, тасқа шауып, тауы мына
айтамын не деп басу бауырына!
Ия, Аллах!
«Алтынбек!» – деп, аһылаған
бір өзің дем бере гөр қауымына!

Қақ жарып қара түнді,
жарқылдаған
Алтынбек – алдаспаным, алтын балам!
Қырық күн –
аза тұтқан ел-жұртыңның
құлағында даусың тұр саңқылдаған!

2006 жыл, наурыз

ИМАНЫМ – ҰЖДАНЫМ

Бір ғана Алла – әр мүмін
ақылында!
Бағыт-бағдар –
Құранның «Нақылында!»
Ал, «Нақылым» –
тақтайдай өмір жолы! –

Бір жүз дағы жиырма сегіз аят –
мына фәни дүниеде,
соны адамның
санасына сіңірмек ақырындап!!!

Жан кепілі – Құрани «Насырменен!» –
Шын мұсылман, ендеше,
жасыр неден?!

Хақ-Тәңірім бұйрығы нұсқаулы түр
сүресінде Құранның «Ғасыр» деген!
Көтерілген төбемде Иман-Туым –
ол да – Құдай шешімі, –
жасылменен!!!

Өрнектеулі аяты төсемінде
кәлимадай алтын сөз – асылменен! –
«Лә илләһә ил Аллах!
Мұхаммадан – Расул Аллах!!!»

Жан тәсілім бүгінгі қысылған күн –
Хақ Тағалам

мүмкіндік ұсынған күн!
Арашалап пәктігін ғұсыл жанның,
Туын көтер
ғалами мұсылманның!!!

Ақіретте Аллаға берер жауап –
«Әлһәмдулилаһи мұсылманмын!
Әлһәмдулилаһи
мұсылманмын!!!»

АУҒАН БАУЫРЛАРҒА

Жасымаңдар!

О! Ауғандық бауырлар!

Жасымаңдар!!!

Біз сендермен біргеміз!

Әлмиссахтан

Құдай қосқан

ажырамас іргеміз!

Біз екеуміз жаралғанбыз

бір қап пенен бір саптан!

Біз иленген топырақ – бір!

Дін-діліміз –

бір негіз!

Біз ақиқат жолындамыз!

Сол ақиқат жолында,

қажет десек, қол ұстасып,

көрге

бірге кіргеміз!!!

Өрде де – бір!

Төрде де – бір!

Тас төбеде – Хақ Тәңір!

«Аллаһу акбарлап!» – жауға аттанып,

қолға қару ілгеміз!!!

Жігер бергей,
 қуат бергей
 өздеріңе бір Алла!
 Біз сендермен біргеміз!!!

Біздің кеуде –
 «Иман» атты
 саф бұлақтың қайнары!
 Ар-ұжданның
 бойымызда
 бұзылмаған қаймағы!
 Жап-жасыл түс, –
 мәңгі жастық –
 дін исламым Байрағы!
 Міне, біздің
 өлмейтұғын
 мүмін-ғұмыр айғағы!!!
 «Құдайды – бір!
 Құранды – шын!» –
 деп білеміз, әлһәмдулилләһи!
 Осы болмақ
 екеуімізде
 қос жүректің байламы!!!
 Тілек те – бір!
 Жүрек те – бір!
 Ортақ – біздің жанымыз!
 Шәһид кетсек,
 жиһад жолы, –
 ол да – біздің бағымыз!!!
 Лә илләһә ил Алла!
 Мұһаммадан –
 расул Алла!!!

* * *

О, менің
Пұштындарым!
 Пұштындарым!
Шатырлаған от шашып
 ұшқындарым!
Қара түнді қақ жарып найзағайдай,
алқымына тықтыңдар
 Буштың жанын!
Лапылдаған намысым! –
 Иман Туым!!!
Гималайдың басынан сені көріп,
мен де, міне, етекте
 құштым жалын!!!
О, менің
Пұштындарым!
Пұштындарым!!!

О, менің
Тәліптерім!
 Тәліптерім!
«Хас батырым
сенсің!» – деп,
 дәріптедім!

Маңдайына қондырып жатыр тарих
қарсы атылған Тажалға

«Аллаһу акбарлап!»
сенің «Тәліп» атыңның әріптерін!!!

О, менің
Тәліптерім!
Тәліптерім!!!

Ұл өсірдің секілді Омарларың!
Алтын құрсақ — ауған жұрт!

Жоқ арманың!!!

Басын имей

дұшпанға,
тіп-тік қалпы,
қаншама Емен, әнеки, жерге сінді?!
Гибрат мектеп емес пе

кейінгіге,
жер қойнында шоқ жұлдыз — олар-дағың?!!
Талай жүрек орнына жатыр түсіп,
бұл дүниеде

көргенде Омар барын!!!
О, менің
Омарларым!
Омарларым!!!

2001 жыл

ӘЛЕМДІК ЖАҢДАРМҒА

Сен!!!

Жаһанды жұтып, жалмаған

үмітсізденсің Алладан!!!

Қан қақсатып халықты,

қарғыстан басқаны алмаған

саяси сайқал! – Жәлеп!!!

Нәлет саған!!!

Нәлет!!!

Ей!

АҚШ-тың құзғыны!!!

Деп тепсініп:

«Құқ – соныкі, күш – кімде!» –

Шеңгелінді салып жатсың мүскінге!

«Көп асқанға бір тосқан бар Тәңірден!» –

Мен байқасам, сендік тағдыр бүгінгі

отыз миллион

«Үндіс» атты ұлыстың

қалтылдайды

моласының үстінде!!!

Бас сүйектен үйіп өлік қырманын! –

Әлем алды

масқараны қылғаның!!!

Өткен - өтсін! —

Делік оған: «Салауат!»

Бар қылмысты жұртқа аударып бүгінгі,
тағы басты келіп тұр ма
шырмағың?

Қайда жүрсе, салып жүрер іріткі

Сайқал Қатын —

сенсің, көті — күлікті!

Қапқаздағы ылаң — анау! Мен — мынау!

Берекеміз кетіп жатыр, баса алмай,

Балқандағы сен бастаған бүлікті!

Әр әрекет, әрбір ісің

күдікті, —

кім көріпті дәл өзіңдей жүлікті?!

Сиқыр сөзбен

елдің есін тандырып,

айтқаныңды екі еттірмей, Заң қылып! —

Әбден соған дәніккенсің сен найсап:

көрінгенді көздеп атып,

құлқынды

судай аққан қызыл қанмен қандырып!!!

Жауыздықтан басқа түк жоқ санаңда!

Кім жұғыспақ

сендей арсыз харамға?!

Дүниені

олай-бұлай ұйтқытып,

тап қылдың ба адамзатты, ақыры,

нақ осындай

зар қақтырған заманға?!

Әдейі арнап баскесерден топ құрып,

ойран салдың, бірді-бірге соқтырып! —

Қайран Бағдат!!! –
Ертегілер әлемі!!!
Оның-дағы еңіреттің ел-жұртын,
қала, дала –
тұтасымен жоқ қылып!!!

Кіл қарақшы ат жалында алмасып,
бір-біріңмен жең ұшынан жалғасып,
мұсылманға қылмайтынды қылдыңдар, –
аузында – Алла,
қолда – Құран, –
хас батыр
Саддам сынды Қолбасшысын дарға асып!!!

Салпаң-салпаң, қолда – сұңғы, сойылың!
Тағы нең бар?! –
Қылыш, қанжар, дойығың!
Саған шешен
жатырында-ақ дарытқан, –
«Кісі өлтіру» – ата кәсіп ойының!!!

Жүрегің – мұз! Бауырың – сыз!
Қаңсытып,
өлік сақтар «Крематорий» – қойының!!!
Қанды қырғын жүріп жатқан – Әлемдік
сахнада
сен жасаған
қойылым!!!

Шапқа түртіп елтеңі мен селтеңін,
Сендер – елдің
сорға жығар Ертеңін!
О, Пәлекет!!!
Қоса құры заңыңмен!!! –

Қатындарың қатындарға үйленіп,
«Еркектері» қатын қылған
«еркегін!!!»

Сен албасты!

Ібілістен – тұқымың!
Қара жерді басуға жоқ құқығың!!!
Сендейлерден азаймайды қатарым! –
Бес-ақ тиын бағалары бұтының!!!

Ашыққаннан – жаман болмақ Құныққан!!! –
Жалмауызсың!

Аш нәпсісін ұлытқан!!!
Қаншама елдің обалы жүр мойныңда
тұздай қырып, тұқымдарын
құрытқан?!
«Кісі өлтірген өледі, – деуші еді, – кісіден!» –
Сірә! Сен де
құтылмассың
құрықтан!!!
Илләһи әмин!!!

11.09.2001.

2001-2014 жылдар

АЛЛАҒА АМАНАТ

Әдеп пен салтымыз,
имани қалпымыз
бұзылмай, қарыштап
алға асты халқымыз!

Қол создық күнге біз!
Сөгілмес іргеміз!
Ақиқат жолында
баршамен біргеміз!

Атажұрт — айбарым!
Төбемде — байрағым!
Тартады тарихым
тереңнен қайнарын!

«Тәңіри Тұраным!» —
ежелгі Ұраным!
Апарар алға — біз,
Бабалар мұрадын!

Тірілді тіліміз!
Оралды дініміз!
«Бағытым, бағдарым —
Құран!» — деп біліңіз!

Ардағым — ар ғана!
Түстік бір арнаға!
Келер күн тағдыры —
аманат Аллаға!!!

ТӨРТІНШІ БӨЛІМ

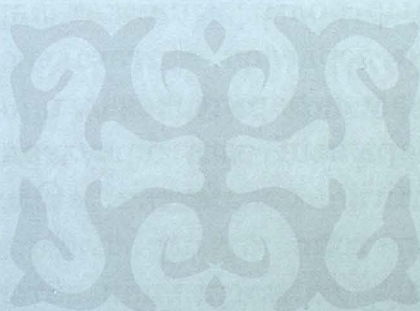
Өлең - сөздің патшасы

Қайран жұртым!

Азаматың түгел ме?

Ілгері бас, ерлеріңе сүйен де!

Елдің қамын ойлайтұғын ұл таппай,
елдің өзі айналмайды ұлы елге!

ҚАДЫР ӘЛЕМІНЕН БІР ҮЗІК СЫР

Өзінің бүкіл саналы ғұмырын туған халқына арнап, перзенттік адал махаббат, ыстық ықыласымен оның ар-намысын поэзия көгінде Ту қылып көтеріп өткен дарабоз ақын Қадыр Мырза Әли шығармалары – халқымыздың келешегі үшін қаншама ғасырлық өлшеммен қызмет етерліктей, теңдесі жоқ құндылық.

Қадыр поэзиясының ерекшелігі – тіл шұрайы, жазылу шеберлігі деген шарттылықтарды былай қойғанда, тақырып ауқымының кеңдігі мен талғамының биіктігінде, – айтар ой-өрімдерінің салмақтылығы мен саналылығында, – философиялық тұжырым өресінің биіктігінде. Жылт етпе жеңіл сезімдерге өлең құрастырып, әншейін ұйқас қуалап, көңілге желік ұялату – Қадыр болмысына жат нәрсе. Ол нені жазса да, алдын ала зерттеп, зерделеп, қозғағалы отырған мәселесінің бас-аяғын түгендеп алып барып жазады.

Қадыр туындыларының өзге біреулердің өңдеуіне, қайта жасауына көнбейтіндігі – сондықтан. «Өлең – сөздің патшасы, сөз сарасы, – теп-тегіс, жұмыр келсін айналасы», – деген Абай өсиеті осы Қадыр өлеңдері үшін айтылғандай болады да тұрады бізге.

Біздің бұл пікірімізді растауға Қадыр поэзиясын тұтастай алып зерттеп, болмыс-бітімін ашып, оның шығармаларының

түр-сипатына, мазмұндық тұтастығына, сұлу да әсем симфониялық үндестікте құрылған композициялық талғамына қайран қалып, оны, яғни, Қадыр Мырза Әлиді қазақ әдебиетіне келген ерекше бір тосын құбылыс деп таныған филология ғылымдарының докторы, профессор, академик Зейнолла Қабдоловтың төмендегідей пікірлерінің өзі жеткілікті болар дейміз:

Асылы, адам әдебиетке сұлу қыздың қос бұрымындай қатар өрілген екі мақсатпен келеді: бірі – өзінен бұрын ешкім айтпағанды айту; екіншісі – ешкімге ұқсамай, тек қана өзінше айту. Осы екі мақсат орындалған жағдайда ғана шын мәніндегі әдеби туынды бар деп біліңіз. Яғни, шығармашылықтағы негізгі принцип: мазмұн жағынан – жаңалық ашу, пішін жағынан – өнер табу.

Ендеше, мүбәда қазақ поэзиясына ХХ ғасырдың орта тұсынан өте бере келіп, соңғы отыз жылда өзіне ғана тән өзгеше мазмұн, өзіне ғана тән өзгеше пішін тапқан шын мәніндегі шынайы талант, екеу болса – бірі, біреу болса – сол біреудің өзі осы Қадыр Мырза Әли.

«Бабамыздың шоқ басқан табанымен, –
 бірдей екен жақсысы жаманымен:
 бір жаманы – тынымсыз көше берген, –
 бір жақсысы – қимаған даланы кең;
 бір жаманы – жел сөзге ерген екен, –
 бір жақсысы – тілге ерік берген екен;
 бір жаманы – кетпенге орашолақ, –
 бір жақсысы – найзагер, мерген екен;
 бір жаманы – кешігіп әліппе ашқан, –
 бір жақсысы – күйлері көбік шашқан;
 бір жаманы – қыздарын малға сатып, –
 бір жақсысы – сүйгенін алып қашқан;
 бір жаманы – шаруасын мандытпаған, –
 бір жақсысы – құлықпен жанды ұтпаған;

бір жаманы — үйленіп жеңгесіне, —
бір жақсысы — жесірін қаңғытпаған;
тату-тәтті көршілер шыр бұзбаған,
бірге тоңып суықта, бір мұздаған,
бір жаманы — сонда да үй салмаған, —
бір жақсысы — абақты тұрғызбаған».

Ғажайып өлшемдер! Сырттай қарап тұрсаңыз, — бір-бірімен ғұмырда бастары тоғыспайтын қарама-қайшы параллельдер. Сол параллельдер бойында, қақ жарылып, бөлек-бөлек көгенделген жақсылы-жаманды екі түрлі қазақы мінез-құлықтар. Әрине, сөз жоқ, мінез-құлықтың жаманы жиренішті болмақ. Демек, одан жерінуің керек. Ал, жерінейін десең, алқам-салқам жаратыла салған қайран қазекемнің әлгі мінез-құлқының төркінінде баладай ашық «аңғалдық», «ақ көңілділік», «сенгіштік», «шарасыздық» секілді, иманнан әрі ұзап кете қоймайтын игілік ұшқындары жатады. Ендеше, оны осынысы үшін кінәлауға бола ма? «...Қалың мал төлеуге дәулеті жетпеген соң, сүйген қызын алып қашыпты...», — деп жазалаймыз ба? Әлде, «бауырынан айырылып, оның артында жетім қалған балаларын жат босағасында тентіретпес үшін, жеңгесіне үйленіпті», — деп жазалаймыз ба?! «Тынымсыз көшіп-қонып, салтанатты сарай салдыра алмады, соның ішінде шалқасынан түсіп жата алмады» деп пе?! Бәлкім, түрме салу дегеннің не екенін білмей өткендігі үшін шығар?! Жоқ, әлде, есеп білмей, ұтылып, әркімге бір алданғаны үшін бе?! Жоқ, әрине!!!

Ендеше, қазақ деген халқымыздың бойынан Қадыр ақынның қаламымен шұқылап жүріп тапқан жаман мінез-құлқымыз осы ғана болса, онда бұл қазақтың «жаман» дегенінің өзі жақсыға бергісіз болғаны ғой. Ал, кемшілік кімде жоқ?! Қадыр көтеріп отырған идеяның төркіні — осы!

Қадырдың азаматтығы сол — ол бұл тақырыпты сонау 1960 жылдардың орта шенінде-ақ, яғни, осыдан аттай жар-

ты ғасыр бұрын, анықтаңқырап айтқанда, түкірігі жерге түспей ысқырынып тұрған кеңес билігінің орыс ұлтынан басқаны мадақтата бермейтін жымысқы саясаты тұсында қозғаған. Сөйтіп, «Қазақ!» деген халық «мінез-құлқында еш кесірлігі жоқ, ата-баба салтын берік тұтынған, қулық-сұмдық дегеніңіздің не екенін де білмейтін мәрт те еркін жаратылыс», — деп, ақындық тілмен қорғаныс қамалын соғып берген. Пай-пай, шіркін! Поэзиядағы тақырыптық салмақ, азаматтық үн, пайым мен парасат дегеніңіз осындай-ақ болсын!

Қазақ әдебиеті көшбасшыларының бірі, академик жазушы, Социалистік Еңбек Ері Ғабит Мүсірепов Қадыр ақынды өзімен бірге сапарларға ала шығып, барған жерде шыңға біткен шынардай шаншылып тұрып, мінберлерден өлең оқыған оған қайта-қайта қолқа салып, осы өлеңді оқытуы — еріккендіктен емес шығар, сірә. Ал, енді, сұңғыла сыншы Зейнолла Қабдолов ағамыз: «Япырмау! Расында да, ұлан-байтақ далада ғасырлар бойы ғұмыр кешкен тұтас бір қазақ деген халықтың бір алуан мінез-құлқы осындай-ақ еді ғой», — деп тамсанса, бірі — атақты жазушы, бірі — атақты сыншы, — ағалы да інілі қос буынды Қадыр ақынның сол кездің өзінде-ақ әбден мойында-тып үлгергені емес пе...

«Адалдықтың ақ жолына бұрғандай,
Алаңдаған кісіні,
Ардың Елін қарауылдап тұрғандай,
Ақындардың мүсіні.

Құлазыған шөлмен бірдей гүл өңір,
Құмар бұлбұл қонбаса.
Қайтер еді, қайтер еді бұл өмір,
Жырдың бағы болмаса?!

Осы бақтың арасынан өзіне
Орын іздеп өлеңім,

О заманның, бұ заманның сөзіне
Ой жүгіртіп келемін.

Бирунидің, Науаидің, Пушкиннің
бағытымен келемін.
Бірақ ізін қайталамай ешкімнің,
бой жетпекші өлеңім.

Ұлылық пен даналықтың дастаны,
бізден үміт күтеді.
Қайдан бірақ жырдың бағы басталып,
қай арада бітеді?!

Ақындардың көбі көзден жас тамып,
арманымен қоштасқан...
Жырдың бағы сұлулықтан басталып,
мәңгілікке ұштасқан!

Иә! Бұл өлең жолдарын оқып отырып ел үшін, жер үшін қалың дұшпанымен найзаласып өткен қазақ халқының бұрынғы тарихын былай қойғанда, ел ішіне іріткі салып, ақынның өз сөзімен айтар болсақ, «бір қошқарды бір қошқарға қарсы қойған» сонау отаршылдық заманның жымсықы саясатының небір құйтырқы әрекеттерінен ел-жұртымыздың қаншалықты зардап шеккенін өлең сөзбенен сығымдап, тарының қауызына сыйып кетердей етіп жеткізген Қадырдан басқа кім бар екен?!» — демеске лажымыз жоқ.

Тауысып барлық амалды,
күрсініп дала дем алды.
Мақалдың көбі сотталды,
эпостың көбі қамалды.

Күресіп
өлген хандармен,
хандарға жақын жандармен.

Қалдық та бардық бір ғана
қара қасқа атты Қамбармен.

Сақалын сипап шалдарым,
колхозға берді малдарын.
Қалжыңсыз және күлкісіз
қанша жыл жүрді Алдарым?!

Ақтарып көне көрінді,
аруақтан ұрпақ жерінді.
Алыпқа тұсау салынды,
халыққа сөгіс берілді.

Көз алдымызда, апырмай,
тарихым болды тақырдай!
Сүмпиіп қалды фольклор,
сүзектен тұрған пақырдай.

Мұқағали Мақатаев, өзі дүниеден өткеннен кейінгі жарық көрген «Қош, махаббат» атты кітабында Қадыр Мырза Әли жайлы былай депті: «Тапқыр, аз сөйлеп, көп аңғарту, оқушысын өзінше ойлауға мәжбүрлеу, ашуын артқа тастаған суыққанды сарказм, өмірдің күнгеі мен теріскейіне ашық көзбен жасқанбай, жалтармай үңілу, елге, жерге, халық қанымен жаралған өнер мен дәстүрге тойымсыз құмарлық — міне, Қадыр поэзиясының дені осылар. Оның поэзиясы — тұтас, бүтін... Ол — найзағайлы ақын! Қалай да бір жалт беріп, тіліп өтпей, тыншымайды Қадыр».

Пай-пай, шіркін! Осыдан артық қандай баға берілуі мүмкін?! Өсер елдің баласы бірін-бірі тек осылай дәріптесе керекті!!!

Иә! Қадыр поэзиясын пір тұтқан жыр сүйер қауым, енді бір сәт ақын қаламынан өрілген мына бір жолдарға назарыңызды аударыңызшы:

«Күншілдер өледі,
көңілін от қарып;
батырлар өледі,
борышын атқарып;
бұзықтар өледі,
пышаққа құлшынып;
сұлулар өледі,
құшақта тұншығып;
арғымақ өледі,
артында шаң қалып;
ақындар өледі,
бәріне таң қалып!»

«Ғажап!!! Не деген ғажап параллельдер! Не деген сұлу да сәнді салыстырулар! Мынандай поэтикалық фигураларды асқан шебер ақыннан басқа кім жасай алады! Эпифора!!! Эпифора болғанда да, әсем құйылыс, мөп-мөлдір сезім, ақиқат пен шындыққа құрылған, кең де шалқар тынысты ғажайып эпифора!!!». Міне, кәнігі маман, сұңғыла сыншы Зейнолла Қабдоловтың берген бағасы!!! Еріксіз қостайсыз!!!

Қадыр ақынның бұл өлеңіндегі оқырманын тәнті етер тағы бір шеберлігі – құйындай үйірілген небір сиқырлы сезімдер мен қорғасын салмақты философиялық ойларды бар болғаны мосының үш бұтындай ғана үш шумаққа көтертіп қойғаны. Бар болғаны – үш-ақ шумаққа!!! «Ғажап!» – демей көріңізші! Тағы да – Ғажап!!!

ҚАДЫР ЭССЕСІ

Құдай берген бойдағы дарынды поэзия жолында қотара жұмсап, соған бүкіл ғұмырын сарп еткен Қадыр ақынның, идеялық салмақтылығы жағынан бір-бір романға арқау боларлықтай қат-қабат күрделі оқиғаларға құрылған, ал, көркемдігіне келсек, адам жанын баурап алар сиқырыңызға бергісіз, жібектей есілген биязы тілді «Иірім» атты эссесін оқығанда, оның әдебиетіміздің проза саласына сараңдық жасағанына өкінгендей болдық.

Не жасыратыны бар, егер Қадыр ағамыз осы бір жанрда ықыластана жүріп жұмыс істегенде, оның қаламынан небір-небір салмақты шығармалардың дүниеге келері, сөйтіп, әдеби қазынамыздың керегесін бұдан да гөрі кеңейтіңкіреп кетері даусыз еді.

«Қайда жүрсем де, қайда отырсам да, көңілім жазу үстінде болды... Сондай сәттерде, дүниенің бәрін талақ етіп, адам баласы тұрмайтын иесіз аралдардың біріне, тіпті болмағанда, түпкірдегі қазақ ауылдарының біріне көшіп-ақ кеткің келеді. Қайтерсің! Бұл – арман ғана ғой», – деп, бір сәт налыстық танытқан Қадыр ақынның өзі де, кім білсін, осы өкінішті арқалап өтті ме өмірде... Мүмкін. Ол да мүмкін!

Қалай дегенде де, молынан пішіліп, кеңінен жаратылған тума талант әдебиет өнерінің осы бір күрделі жанрында бауырын жазып шаба алмай, арманда кеткен секілді көрінеді де тұрады бізге.

Алайда, көңілге медет тұтар бір нәрсе бар, ол – Қадыр ақынға кезінде сабақ беріп, ұстаздық еткен Мұхтар Омарханұлы Әуезовтен бастап, әдебиет керуеніне кейін келіп қосылып, талай-талай шұрайлы шығармалар берген қаламгерлер легінің образдарын олардың өздерінің мінез-құлық, кескін-кейіп, іс-әрекеттері арқылы сомдап берген бұл Эссе – сонау XX ғасырдың орта шенінен бермен қарайғы әдеби ортаның жанды шежіресіне бергісіз аса құнды дүние. Бұл – мазмұндық

жағынан алғанда. Ал, тілдік шеберлігіне келсек, ащы айтылсын, тәтті айтылсын, көңілге дық, жүрекке жара салмайтындай етіп, үлкен тәрбиелік, интеллектуалдық деңгейде сыпайы да психологиялық өлшемде ақтарыла жазылған сезімге толы сыршыл дүние.

Автор: «Біз бәріміз де адамбыз, бәріміз де пендеміз! Менің міндетім – пайғамбардың, немесе, періштенің бейнесін жасау емес, кәдімгі өзіміздей, бірде – кісі, бірде – пенде, яғни, мына мың құбылған тіршіліктің өкілдерін еске алу», – дейді.

Дейді де, қылқалам шеберінің сырлы бояуына бергісіз, небір керемет суреттемелермен небір керемет тұлғаларды образдап береді де отырады. Қоғамдық орта, тұрмыс-тіршілік кезең-кезеңімен көз алдыңыздан, бейне, Қыз Жібектің көшіндей, тізбектеліп өтеді де жатады, өтеді де жатады. Сіз, оқырман ретінде, Қадыр Мырза Әлидің Эссесінен басқа дүниенің барын ұмытасыз. Шым-шытырық оқиғаның ішінен шыға алмайсыз, тіпті, шыққыңыз да келмейді. Кімнің кім екенін, ненің не екенін білуге ынтығасыз. Жылайтын жерде жылайсыз, күлетін жерде күлесіз. Автор нендей күйді басынан кешірсе, сіз де сол күйді санаңыздан өткересіз.

Міне, Қадыр ақынның Эссесіндегі жазушылық сиқыр осындай. Мұны шеберлік демей, не дейміз.

Ендеше, Қадыр Мырза Әли шығармалары қазақ әдебиетінің поэзия жанрына өзгелерден шоқтығы биік бөлек бір құбылыс есебінде қалай енсе, проза жанрының эсселік саласына да солай енді деп есептеңіз.

СӨЙТП, ҚАДЫР ЭССЕСІ БІЗГЕ НЕ БЕРДІ?

Не жасыратыны бар, қайсыбір естелік авторының өз қара басынан аспай, әрі кетсе, төңіректегілерді түртпектеп, жұртты әбден мезі қылады. Ал, Қадекең естелігі, тіпті, нені айтайын десе де, әңгімесін халқының тарихына, оның басынан өткерген небір күрделі жағдайларына қарай ниеттеп, сол кездегі ию-қию оқиғаларды өзінің кейіпкерлерімен куәландыра отырып, әп-әзір қалпында, сахналық қойылымдай етіп, көз алдыңызға тарта салады. Га-жан! Енді, соның бір парасына назар аударалық.

1950-жылдардың аяғы. Қазақстан Жазушылар одағында ашық партия жиналысы жүріп жатыр. Сталин тақтан кетіп, оның тоталитаризмінің бұғауы сәл-пәл босаңсыған кез. Залда ашына сөз сөйлеушілер. Сонау 30-жылдарда жазықсыз сотталып, айдауда болып қайтқан қаламгерлер. Сондай-ақ, сол жылдардың құрбандары — Ілияс Жансүгіров, Бейімбет Майлин тәрізді аяулыларымыздың қамкөңіл жесірлері. Ортаға Ілиястың жары Фатима жеңгеміз шығады. Ол Мұхамеджан Қаратаевты жерден алып, жерге салып жатады. Ақын ұсталып кеткеннен кейін, Мұхамеджан Қаратаевтың оның үйіне басып кіріп, Ілиястың кейбір қолжазбаларын жыртып, туалетке ағызып жібергенін, айы-күні жетіп отырған өзін үйінен қуып шығып, баласын мұздың үстінде босанып, оның кіндігін Бейімбеттің үйіндегі жеңгейіміздің кескенін ашық жариялайды.

Енді бір сәт. Хамза Есенжанов ағамыз мінберге шығады: «Ол кезде куәгерлік үшін сотқа үш-ақ адам шақырылатын. «Хамза Есенжанов ұлтшыл ма?» — деген сұраққа Қажым Жұмалиев пен оралдық казак-орыс: «Жоқ, ұлтшыл емес!» — деп жауап берді. Ал, Дихан Әбілевтің олай деуге дәрмені жетпеді», — дейді. Дихан ағамыз: «Сені қаралауға мәжбүр болдым, Хамза. Әйтпесе, мені айдап алып кететін еді. Қалай десең, олай де, болар іс болды ғой», — деп ақталғансиды.

Міне, эсседегі сол бір кезеңдердің удай ащы көріністері. Қадыр ақынның өз сөзімен айтсақ: «Шындықтың аты шындық! Оны ұмытуға да, бұрмалауға да болмайды!». Бұл – Тағдыр! Өмір мектебі!

«Өмір мектебі» демекші, Қадыр Мырза Әли Сәбеңді, кәдімгі Сәбит Мұқановты бойлай аса бір ілтифатты сезіммен еске алып отырады. Ол: «Кейбір адамдармен ұзақ уақыт бірге жүрдім, тіптен, бірге қызмет істедім, бірақ, есімде ештеңе қалмапты. Ал, Сәбеңмен бар болғаны он шақты рет кездестім, бәрі-бәрі көкірегімде сайрап тұр», – дейді.

Одан әрі: «Сәбең мен түгіл, менің әкемнің өзінен бірер жыл үлкен адам. Бірақ, ол ешкімнің жасын сұрамайтын. Оған мән де бермейтін. Табиғатынан демократ, табиғатынан көпшіл, алды кең жаратылған қазақ еді. Кездескен жерде қолтығыңнан ұстап, іліп әкете беретін... Жас кезімде мен өте ұялшақ, именшек болдым. Сәбеңнің бұл қасиетін жақсы көре тұра, пайдалана алмадым», – дейді ағынан жарыла. Әрі, Сәбең мен өзінің ішкі болмыстарын аша түскен Қадыр ақын.

Ал, Қадыр ақын Сәбит Мұқановтың азаматтық позициясы туралы не айтады десек, Сәбең, қазаққа қырғидай тиген Голощекинді «Өмір мектебінің» үшінші кітабы – «Есею жылдарында» біріншілердің біріншісі болып жазған екен. Оны айтасыз, ол ана тіліміздің басына төнген қауіп-қатерді алғашқылардың бірі боп сезініп, Қазақстан Оқу министрінің бірінші орынбасары шовинист Щербаковпен айқасқан екен. Алматы қаласындағы бірінші қазақ балалар бақшасын аштырып, қазақ мектептеріндегі қазақ тілі сағаттарының қысқартылуына қарсы тұрған екен.

Мінеки, менмендікпен көкіректерін соққан сол бір кезгі шовинистердің мысын біздің Сәбең ағамыз осылай басқанға ұқсайды.

Қадыр Мырза Әли, кейіннен, бірінің қолтығында – баласы, бірінің қолтығында – немересі, ел-жұртқа үгіт-насихат айтып, қазіргі Қонаев көшесінің бойындағы №12 қазақ орта мектебін

ашуға халқымыздың қайраткер ақыны Әбу Сәрсенбаевпен иық-таса жүріп, бірге әрекет жасасыпты. «Әбекеңнің туа біткен «мамандығы» — біреуге жақсылық жасау еді», — дейді Қадыр ақын, Зейнолла Шүкіров, Жүмекен Нәжімеденов, Сайын Мұратбеков, Қанипа Бұғыбаева секілді қаншама талантты қыз-жігіттерді жетектеп әкеліп әдебиетке қосқан Әбу ағамыздың Құдай берген ізгілікті істерін тебірене еске алып.

«Ақынды әзілге ілдік пе,
ақтарып салса нақ шынын.
Өмірде сені білдік те,
не екенін білдік жақсының!

Жыр үшін емес, бұл, тіпті,
жүректер, Әбе, мекенің.
Өлеңде сені білдік те,
не екенін білдік Әкенің!

Әдемі шақта — гүл шақта
келеміз біз тек оңалмай.
Өзіңдей ақын болсақ та,
өзіңдей адам бола алмай!

Әбеке, орның бөлек қой!
Бөлек қой орның әманда!
Құдайдай адам керек қой,
Құдайсыз мына заманда!» —

деп, толқи отырып жазған осы бір төрт шумақ өлең Әбу-абыздың ішкі жандүниесі мен оның өн бойындағы адамдық қасиетін таразылап беріп-ақ тұрған секілді!

Қазақ әдебиеті әлеміне өлең-жырларының от-жалынымен лапылдай енген Қасым Аманжолов атты арқалы ақынды «Мен қазақпын!» дегендердің естімегені жоқ шығар?!

«Бермесен, бермей-ақ қой баспананды,
сонда да тастамаймын астанамды.
Өлеңнің қызуымен жылытамын
жарымды, бесіктегі жас баламды!» —

деп өлең жазған ақындарын бағалап, олардың қаламынан туған шығармаларды ұлттық құндылық деп білмейтін мына тоңмойын қоғамға қолды бір-ақ сермеп, сол мінезді ақын Қасым Аманжолов өзінің жан досы, яғни, соғыстың сұрапыл күндерінің бірінде: «Беріл! Берілсең, жаның қалады!» — деген неміс фашистерінің сөзіне елең етпей, ақырғы демі қалғанша шайқасып барып, жау қолынан қаза тапқан Абдолла Жұмағалиев атты ақын жігіт жайлы ғажап дастан жазған еді.

Қадыр ол жөнінде: «Ешбір ақынға мұндай поэтикалық ескерткіш қойылған емес. Орнатыла да қоймас. «Абдолла» — теңдесі жоқ көркем туынды», — деп, баға берген екен. Абдолланың ерлігін жырға қосып, оны батыр ретінде қайта тірілткен Қасым болса, оның артында қалған өлеңдерін жинақтап, екі бірдей кітабын бастырып, ақын ретінде жарыққа шығарған иманды болғыр біздің Әбу ағамыз екенін осы Қадыр естелігінен оқыдық.

Иә! Айналаға ажал шашып, дүние біткеннің апшысын қуырған сұм соғыс! Сені ойлап тапқандар Құдайдың бетін қалай көрер екен!!!

Несін айтасыз! Аждаһадай ысқырынған алапат соғыс кімді зар қақсатпады?! Сол соғыстың кесірінен, артында қазасын азалар бір тұяғы қалмай, қаншама шаңырақтың түтіні өшті!

Өмірімді ойлаймын күнімен де,
Өмірімді ойлаймын түнімен де! —
Мен жалғызбын — жоқ жалғыз аға менде,
Мен жалғызбын — жоқ жалғыз іні менде!

Өмір неге тарылды тарылмасқа?!
 (Балаң басқа, әрине, жарың басқа).
 Мен жалғызбын — жоқ жалғыз апа менде,
 Мен жалғызбын — жоқ менде қарындас та!

Кінәлі емес бұл үшін, тегінде, Ана.
 Көкіректегі шерім бұл менің ғана!
 Ағасы жоқ адамда жеңге де жоқ, —
 Менде іні жоқ, — жоқ содан келін бала!

Жалғыз Ана — сол маған сүйеу ғана.
 Ол да болса қайғыға тиеулі ана!
 Апасы жоқ адамда жезде де жоқ,
 Қарындас жоқ, жоқ содан күйеу бала.

Өмірдің бір қызығы туысқан ғой,
 Осылайша мазалар тоғысқанда ой.
 Соның бәрі, о, достар, Әке жоқтан,
 Әке жоғы — кешегі соғыстан ғой!

Тууын Қаратөбеде тусам да, балдәурен балалық шағым ата-бабам мекені — Жымпитыда өтті. Сонда есейдім. Сонда бірінші рет мектеп есігін аштым. Сонда орта мектепті бітіріп, жоғары оқу орнына сол жерден аттандым.

Екінші Дүниежүзілік соғыстың басталуы менің мектепке баруыммен қатар келді.

Бір ғажабы — сол әлемдік соғыс басталар алдында, неге екенін қайдам, үлкендердің «Қой!» дегеніне қарамай, ақ-қызыл боп, атысып-шабысып, өршелене кеп соғыс ойнайтынбыз. «Ырымға жаман!» — десе, болмайтынбыз.

Ақыры, не керек, сол ырымшыл қариялардың айтқаны келді, — қанды қырғын басталды да кетті.

Ауылдар ғана емес, аудан орталығының өзі қаңырап қалды. Қатарлары кетіп жатқанда, кеңсе күзетіп, үйде отыруға

арланған азаматтар да, өз беттерімен, сұранып, майданға аттанды.

Кеңес халқының психологиясы мүлдем бөлек еді ғой. Әсіресе, ауыл қазақтарының адалдығы, тазалығы, имандылығы таң қалдыратындай еді. Бүгінгілерге оны түсіну қайда!..

... Соғыс басталысымен біздің ауылды босқындар басып кетті. Азып-тозған Украинаның қойшылары алдарындағы отарларына ие бола алмай, кез келген ой-шұқырда құлап жатты.

«Бүлінгеннен бүлдіргі алма!» – деген халықтық қағидамен тәрбиеленген менің жұртым, талықсығандарын қолтықтарынан демейтін. Өздері аш-жалаңаш отырса да, әлгілердің тышқақ лағына тиіспей, аулаларына кіріп кеткендерінің өзін айдап апарып, қосып қайтатұғын.

«Бұрындары ән салып, күй тартып, қыз ұзатып, келін түсіріп, ырғалып-жырғалып жатушы едік», – дейтін, ауыл-ауылдың түпкір-түкпірінде қамсыз жатқан қазақ жұрты, әуелі – Алаш арпалысы, одан кейін – колхоздастыру, конфискация, аштық апаттары, репрессия лаңы, енді, міне – соғыс, әйтеуір, не керек, есеңгіреп қалды. Қаңыраған қыстау. Даласы – данасыз, елі – ерлерсіз азынаған ауыл.

Соғыстың басталғанына бір жылға толар-толмас уақыт ішінде қасіретке толы қара қағаздар қардай жауды. Күйеулерінен хат күтіп, поштабайды көргенде құстай ұшатын келіншектер, ендігі жерде, одан қашқақтайтынды шығарды. Оны айтасыз, екі-үш адам басын қосып, үйіне қарай келе жатса, мыналар жайсыз хабар жеткізе ме деп зәрелері қалмайтын.

Жарық жоқ, ерте жатамыз. Әжем марқұм мені қанатының астына алып, бауырына басып: «О, Құдайым! Бергеніңе шүкір!» – дейді күңіреніп. Сөйткен шүкіршілікті әжемнің жалғыз ұлы мен күйеубаласын, соғыс, жалмап алған. Ал, шалынан хабар жоқ.

Сол есіме түскен мен: «Несіне шүкір дейсіз, әже?» – деймін. Ол: «Неге шүкір демейін, қалқам. Бұдан да жаман болуы

мүмкін ғой!» — дейді. Мен, әжем айтқан «бұдан да жаман болуы мүмкін» күнді көзіме елестете алмай, шаршап барып ұйқыға кетем...

Неге екенін, сол күндер менің есімнен әлі күнге дейін кетпейді. Қайсыбір кезде, көңілім өсіп, кеудеме кішкене желік кіре бастаса: «Аяз би, әліңді біл, құмырсқа, жолыңды біл! — деп, өзімді-өзім сабама түсіре қоям. Заман-ай десеңізші!

Эрнест Хемингуэй айтқан екен: «Нағыз ақын, нағыз жазушы жетімдерден шығады», — деп. Осы бір сөз менің көңіліме біртүрлі жұбаныш енгізгендей болады...

Көп оқыдым. Көп еңбек еттім. Көп жаздым, көп аудардым. Әдебиетте мен қалам тартпаған жанр жоқ. Соның қай-қайсысында да абыройсыз болмадым. Жанкешті еңбектің арқасында біраз табысқа жеттім.

Иә, мен өз тіршілігімді шығармашылықтың қызығына байлап қойып, өмір сүрген адаммын. Мен де, менің отбасым да бір шоқжұлдыз — Үркердей сол Темірқазықты айналып ғұмыр кештік. Өз басым дүниенің тірегі — татулық деп білем. Кең мағынасында да, тар мағынасында да менің түсінігім — осы.

Адамдар бар
 әумесер, —
 адамдар бар
 елірме, —
 ал оларға бола сен
 өкпелеме
 Өмірге!

Түгі де жоқ жасқанар,
 түрленте бер
 өңірді!
 Саған қарап басқалар
 сүйер болсын
 Өмірді!

* * *

Көңіл ғой — үлкен қомағай!
Күнің жоқ, көңіл толмаса!
Таласып өту оп-оңай,
Жарасып өту болмаса!

Түк емес сұлу тұлғаң мен
торсиған мынау тоқ күйің!
Адам боп оңай туғанмен,
адам боп қалу көп қиын!

* * *

Кім мықты бұл дүниеде?

Адам мықты!

Сонымен — қалам құтты, далам құтты!
Сол ғана алатұғын нысанаға
сұрқия зұлымдықты, жамандықты!

Кім мықты бұл дүниеде?

Адам мықты!

Сақи жер жаңалықты содан күтті!
Сырлы өмір! Қанша жұмбақ болғаныңмен,
сені, тек, адам дейтін данаң ұқты!

Жатса да «өсек» атты төбет үріп,
жолдаспен сырласады ол күле отырып.
Апырмай! Бір ғажабы — қайғырмайды-ау,
түбі бір өлетінін біле тұрып.

Кім мықты бұл дүниеде?

Адам мықты!

Сол ғана қастерлейтін адалдықты!

Сол ғана озық ойдың қолыменен
сығатын кеңірдектен надандықты!

Қадыр ақын бір сөзінде: «Адамдардың миллионнан бірі ғана өзгермей, өз қалпын сақтап қалуы мүмкін. Сондықтан да адамды бір жақты бағалау, бір жақты суреттеу шындықпен жанаспайтын нәрсе», — депті. Біз де осы пікірге тоқтадық.

Қоғам деген үлкен көрік бар. Оның көмейіне түссе, небір құрыш болаттарыңды илеп жібереді. Бәлкім, сондай жағдайлардың тезіне тап болды ма, Мұхамеджан Қаратаев жөнінде жұрт әртүрлі әңгімелердің басын шалып жатады. Оны біз осы Қадыр ағамыздың эссесінде баяндалған репрессия құрбаны Ілияс Жансүгіровтің тағдырына тікелей қатысты сәттерден де аңғардық. Алайда, қазақта «Адасқанның айыбы жоқ, қайтып үйірін тапқан соң» деген аталы сөз бар. Сол айтқандай, Мұхамеджан ағамыз бірде жақсыатты, бірде жаманатты бола жүріп, кейіндері, «Ештен де кеш жақсы» дегендей, халықтың игілігіне біраз шаруалар тындырыпты. Соның бірін Қадыр Мырза Әли аса бір ырзашылық көңілмен атап өтеді.

Елуінші жылдары «Жазушы» баспасын Мұхамеджан Қаратаев басқарып тұрған кезеңде кітап басып шығару бұрынсоңды болмаған қарқын алды. Алдымен, Мұхтар Әуезов пен Сәбит Мұқановтың алты томдықтары, Ғабит Мүсіреповтің үш томдығы, Ғабиден Мұстафин, Тайыр Жароков, Әбділдә Тәжібаев, Сабыр Шәріповтердің екі томдықтары, басқа да ақын-жазушылардың өмірде шықпаған бір-бір томдықтары жарық көрді. Одан әріде Ілияс Жансүгіров, Бейімбет Майлиндердің томдықтары 40-45 мың данамен басылды. Қысқасы, қазақ қарық болды да қалды.

Ең басты айтатын мәселе — сол кездегі кітап шығарып, оны таратуда Қазақстан Ресейден басқа республикаларды алдына салмайтын. Осыған байланысты кітапханалардың саны өсті, оқырман көбейді, қазақ кітапты іздеп жүріп оқитын дәрежеге жетті.

Қазақстан үшін бұл — шын дәуірлеу кезеңі еді. Бұл орайда академик Мұхамеджан Қаратаевтың сіңірген еңбегі орасан зор болды.

Көңіл ғой — үлкен қомағай!
Күнің жоқ, көңіл толмаса!
Таласып өту оп-оңай,
Жарасып өту болмаса!

Түк емес сұлу тұлғаң мен
торсиған мынау тоқ күйің!
Адам боп оңай туғанмен,
адам боп өлу көп қиын!

Арғы-бергі тарихқа көз жіберсеңіз, қазақ тағдыры, қашанда, қалтылдап қыл үстінде тұрады. Халқымыздың бағы мен соры — ұлан-байтақ кең дала, оның қойны-қонышындағы көрінгеннің көзінің құртына айналған қазына-байлық. Атысу да шабысу, айтысу да тартысу. Әртүрлі құйтұрқы әрекеттермен халықты іштей ірітіп, оның ұлттық бет-бедерін адам танымас-тай етіп өзгерту, бүлдіру.

Міне, осындай ішкі-сыртқы зұлматтардың салмағынан белі бүгіліп барып жазылған, үміті үзіліп барып жалғанған қазақ халқын өзгелермен терезесі тең мықты мемлекеттердің қатарына қоссақ, іргелі ел етсек деген перзенттік ұлы мақсат не бір марғасқаларымыздың ұйқысын қашырып, мазасын алғаны ақиқат. Ал, мұндайда ақын қайтіп жайбарақат қалар?!
Ол:

«Туған жердің тылсым сырын ұғып көр! —
Туған елдің үдесінен шығып көр!
Қарап тұрып мынау биік Тауларға,
қалай төмен боламыз, ей,
Жігіттер?!»

Туған жердің тылсым сырын ұғып көр! —
 Тұма бұлақ дариядан үміткер!
 Қарап тұрып мынау түпсіз Тереңге,
 қалай тайыз боламыз, ей,
 Жігіттер?!

Туған жердің тылсым сырын ұғып көр! —
 Шыңға өрмелеп құз басына шығып көр!
 Қарап тұрып мынау байтақ Далаға,
 қалай кіші боламыз, ей,
 Жігіттер?!» —

деп ұрандатса, онысы:

«Еділдің бойы — ен тоғай, —
 ел қондырсам деп едім.
 Жағалай жатқан сол елге
 мал толтырсам деп едім!» —

деген Махамбет арманының заңды жалғасы болмақ-ты!

Міне, қазақ тарихының ең бір күрделі кезеңдерінде басшылық қызметтерде жүріп, көрегендікпен іс қылған, халқымыздың асыл да ардақты азаматы Ілияс Омаровтарды елең еткізген Қадыр қаламынан туған осындай рухтағы жырлары еді.

Сол себепті де Ілияс Омаров өзі республикалық Жоспарлау комитеті төрағасының орынбасарлығы лауазымында жүріп, үлкен басын кішірейтіп, Қадыр ақынды арнайы үйіне шақырып, қонақ қылып, ұзақ сырласқан, ақ жол тілеп, батасын берген екен.

Сөзіміз құрғақ болмасын, бұдан әрі қарай Ілияс ағамыздың мына бір сөздеріне құлақ түрелік.

«Айналайын Қадыр!

Жасымыз бар, жасамысымыз бар, – өнер адамымыз бар, шаруа адамымыз бар – бәріміздің илеп жатқанымыз бір тері. Жүректе – бір махаббат, көңілде – бір арман. Қолымыздан келгенінше халқымызға қызмет етуіміз керек. Өйткені, түрлі-түрлі себептерге байланысты біздің қазақ өңге туысқандармен салыстырғанда, біраз қалыс қалған сияқтымыз.

Елді алдыңғы қатарлы өркениетті мемлекетке айналдыру – кез келген саналы қазақтың парызы. Сенің «Дала дидарыңды» оқып отырып, мен өзіңді тап осылай ойлайтын азамат деп ұқтым... Өмірде де, өлеңде де жолың болсын, айнама!

Өзің алашордашылар отанынан болдың ғой. Шыдай тұр. Заман ақырын болса да, өзгеріп келеді. Аз ғана қалды. Алашорда азаматтарына да басқаша қарайтын уақыт болады, әлі... Біздің бойымыз тұнған дерт. Сол дерт, шыққанда, қай кезде шығып бітпек?! Жаңа қазақ, ұлтын сүйген ұлы қазақ қашан қалыптасып болмақ?! Қалай дегенде де, ерте ме, кеш пе, халқының қамын ойлайтын ақылды азамат шықпай қоймайды».

Бойдағы Құдай берген жазушылық қасиет – дарын ғана. Ал, сол дарынды әрі қарай дамытып, ұштап, талмай жұмыс істеген адам, яғни жазуды кәсіпке айналдырған адам – шын жазушы – сол. Бұл орайда, оза шауып, Қадыр Мырза Әлидің алдына түсетін қаламгер аз болар, сірә.

Ол: «Елу жыл үзбей жазып келемін. Бейне, мәңгілік двигатель секілді жұмыс істеппін. Бір күн, бір апта, бірер ай қағаз-қаламнан қол үзген кездерім болған шығар, ал, енді, он екі ай, яғни, бір жыл жазбай кеткен кезім болған емес», – дейді. Бұл – жазушылықты еңбек деп бағалаған, оны шын сүйген адамның сөзі. Бұл орайда да ол – кімге де болса, үлгі-өнеге.

Әсіресе, Құдай Тағала тас төбесінен ұрып, «Жаз!» — деп бұйырғанда ғана, жаны қысылғаннан қолына қалам алатын біз секілді дәйексіздер мен делқұлылар үшін! Жазушының басты парызы «Айту!» болса, сол киелі ұғымды, өзге емес, тек, шын кәсіби жазушылар ғана көтеріп жүре алады. Бұл ретте Қадырға халықтың өкпесі жоқ деп есептейміз.

Қадыр ақын әдебиет әлеміне өзімен бірге еніп, сол әлемде жұптарын жазбай, үркердей боп бірге жүрген қаламдас достары жөнінде көп толғанады. Әсіресе, өмірден ертерек озып, іздеусіз жатқан Жүмекен Нәжімеденов, Жайсаңбек Молдағалиев, Сайымжан Еркебаевтарды қатты уайымдайды. «Өлдің, Мамай! Қор болдың!» — деп күрсінеді. Күрсінеді де, кезінде дүниені дүркіретіп өткен Мамай батырдың тағдырын Жүмекендер қайталап, бейне бір ертегілік кейіпкерлердей, көмескіленіп, тылсымға сіңіп, біртін-біртін жоғалып бара жатқандай үрейленеді.

«Өлерсің! Өлгеніңнен кейін, жерлер! Қырқынды берер, жылынды берер! Содан соң ұмытыла бастарсың! Қайтсін, әйел, бала-шағаң шырылдап бағар! Ақыр аяғы олар да тынар», — деп таусылады. Таусыла отырып: «Әр жазушының өзіне лайықты орны бар. Туған әдебиетіне қосқан үлесі бар. Қай-қайсысына да лайықты құрмет көрсетілуі тиіс. Елдің елдігі содан танылса керек... «Елім!», «Жерім!» деп, ішкен асын жерге қойып, тек сол ұлы мақсатпен өткен ер азаматтарды ең алдымен жұрты, одан кейін мемлекеті іздеуі керек!» — деп, артындағыларға аманат айтып, арыз қалдырғандай болады.

Иә! Артында бұйра-бұйра шаң созылтып, қазақтың кең даласының төсінде көсіле шапқан арғымақтайын-ақ, бұрқырата өлең жазып, соңында будақ-будақ жыр қалдырған Қадыр ақын да өтті дүниеден!

Алайда, көңілге медет тұтар бір нәрсе бар: Қадыр шығармалары — қай замандық қоғамға болмасын, баға жетпес қорек. Ол егіп кеткен мәуелі ағаштың жемісін теріп, қызығын

көерер күн әлі алда! Қадыр жырларының рухын бойына сіңірген ұрпақ қандай соққының астында жүрмесін, азбайды! Ол, қандай қиыншылық кезікпесін, қалай да жеңіп шығады! Қадырдың, Қадыр поэзиясының мықтылығы — міне, осынысында!

2014 жыл

БЕСІНШІ БӨЛІМ

Біз бетке лерде ұсталмадық

*Көз жүгіртсек Тарихқа, тегінде, біз
ғұмыр бойы майданның шебіндеміз.*

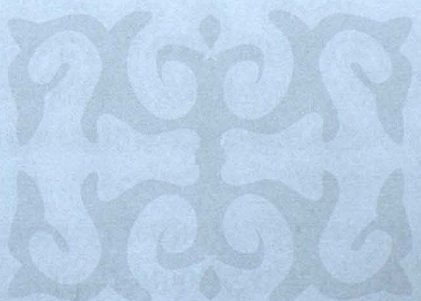
*Ақиқаттың жолында ұмтылдың ба, —
жарты қадам кейінге шегінбеңіз!*

Шегінбеңіз!

Біз Майдан шебіндеміз!

Шегінбеңіз!

Шегінбеңіз!

ТІЛ ЖӘНЕ САЯСАТ

Біздің облысымызда «Қазақ тілі» қоғамының шаңырақ көтергеніне, міне, жылға жуық уақыт өткен екен. Сырт қарағанда, бұл аз уақыт емес. Алайда, «Қазақ тілі» қоғамын құрмақ тұрғай, қазақ халқының жер бетінде бар екендігін мойындаудан бас тарта бастаған біздің Орал өңірі жағдайында, жоғарыдағы айтқан бір жылдық мерзім «Қазақ тілі» қоғамына 30 000-дай мүше тартып, жер-жерде бастауыш ұйымдарын құрып қана үлгеретіндей, болымсыз дүние болып шықты. Дәлдеп айтсақ, «тіл төңкерісіндегі» бұл кезең күрмеуімізге де жетпей қалды.

«Жетпеді» деп өкінбес те ме едік, егер былтырғы жылы Қазақ КСР «Тіл туралы» заңының қабылданған күнінен бастап, сол заңды жүзеге асыру бағытында алынып жатқан түрлі қаулы-қарарлар мен құжаттарды «Мынау менің ұлтымның игілігі үшін» — деп, көпшілік болып жұмыла көтерісіп кетіп жатсақ. Өкініштісі сол, — біздегі ахуал олай болмай тұр, — құлақ бекітулі, қаннен-қаперсіз, қалың ұйқының құшағында тас бүркеніп жатырмыз. Ал, мұндайда «Ел!» — деп, «Жер!» — деп аттандаған бірлі-жарымды айғайшының қолынан келер не бар?!

Иә, жасыратын ештеңесі жоқ, Тіл заңы күшіне енген тамыз айының 1-ші жұлдызындағы барша республика жұртшылығының ұлы дүбіріне айналған қуанышты күн — ол да елең еткізбеді ғой біздің аймақты. Осындайда, әй, әттең, бойыңа бар

қаһарыңды жиып: «Ей, жалпы жұртшылықтың жан-дүниесіне қозғау тастап, санасын оятуға үкімет міндеттеген бүгінгі Орал идеологиялық майданның ресми «сарбаздары», қайдасыздар?! Қане, айта қойыңыздаршы! Сіздер жұмыс күнделіктеріңіздің бетіне, атап өту шаралары былай тұрсын, осы бір ТАРИХИ мезетті, ең болмаса, қаперлеріңізге алып, халыққа қарата бір ауыз жылы лебіз арнау жөнінде жарты белгі соқтыңыздар ма екен?! Ал, енді, үкімет тарапынан қаулымен бекітіліп, арнайы заңдастырылған қазан айының 22-ші жұлдызындағы Тіл мерекесі ше?! Оған қандай үлес қостыңыздар?!» — деп, айғай салғың-ақ келеді. Алайда, онымыздың да «Баяғы жар-тас — бір жартас!» болмасына кім кепіл?!

Халқының алдына шығып: «Бауырлар! Жақсылықтарыңыз ұзағынан болғайға!» жарамаған басшылық алдағы күндерде қазақ тілін дамытуға байланысты істі шұғыл қолға алып, бірден жүргізіп кете қояды деу қиындау. Амал не, бізге қандай таңдау қалды. Алыса жүріп, жұлыса жүріп, осы басшылықпен қапталдаса жұмыс істеуімізге тура келеді бізге.

Жаратылыстағы мына бір әділетсіздікке қараңыз: атақ, даңқ, билік — бәрі-бәрі — осы «тақта» отырғандардың қолында. Ал, осынау дәреженің барлығын бұлар халықтың ұйқысын күзеткеннен басқа нендей нәрсеге пайдаланып отыр? Қайран қаласың! Әрине, малдың күндізгі баққанынан гөрі, оның түнгі күзеті оңайырақ болмақ. Алайда, қойға қасқыр шаппай ма?.. «Қойын алдырып, қорасын сосын барып бекітетін күзетші» неменеге керек?!

Иә, басшы ағайындар! Ендігі сөзді өздеріңізге қарата айтсақ, сол қойға қасқырдың шапқаны емес пе? Өскемен мен Оралда Қазақ КСР «Тіл туралы» заңының аяқасты тапталынып, аты аталған қалалар үшін «ресми тіл — орыс тілі деп есептелінсін» деген басбұзар қаулылардың шығарылып отырғандығы. Оны аз десеңіз, жер-жерде «Возрождение» атты халықтық майдан құрылып, оның ұйытқытушысы — осы Орал жеріндегі казактар болып отыр. Республика көлеміндегі «Жамбыл. Шым-

кент, Қызылорда, Жезқазған облыстарындағы территориялардан басқаның барлығы тұтастай, немесе, жартылай кезінде Россиядан зорлықпенен тартып алынған орыстың жері» деген қауесетті халық ішінде жаппай таратып, ұлт араздығын қолдан қоздырып жүрген соларды тәртіпке шақырып, соларға тыйым салудың орнына, «анау жерде ананы, мынау жерде мынаны айттымен» «Қазақ тілі» қоғамының басқан ізін аңдисыздар.

Ал, шын мәнінде, мәртебелі идеология қызметкерлері, Сіздер, біздіңше, осындай қиыншылықтарға қарамай, сана майданындағы атқарып жатқан азды-көпті істері үшін, қайта, «Қазақ тілі» қоғамына рахметтеріңізді жаудырып, алғыстарыңызды айтуға мүдделісіздер ме деймін. Есептеп қарасаңыз — облыстық «Қазақ тілі» қоғамы өз басын құрап үлгермей жатып, Ақсай қаласындағы аштық жариялаған азамат Зұлқарнай Тәпешевтің тағдырына ара түсіп, оны абыроймен қорғап шықты. Одан әрі қарайғы ақпарда біз сіздердің естеріңізге мынаны және саламыз: тамыз айының ішінде Алматы қаласында өткен республикалық «Қазақ тілі» қоғамының пленумында Орал өңірінде құрылып жатқан «Комитет возрождения» туралы тұңғыш болып мәселе көтеріп, халықты оның «Декларациясымен» таныстырып, келешекте одан туар зардапты талдап тұрып жеткізген де осы «Қазақ тілі» қоғамы болатын. Сәтіне қарай, біздің бұл әрекетіміз Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінен қолдау тапты. Нәтижесінде, Қазақ КСР Ғылым Академиясы жанынан құрамында ірі-ірі ғалымдары бар комиссиялық топ құрылды. Ол, өздеріңіздің қатысуларыңызбен, Орал өңірінде, кейін, республика көлемінде айтулы шаралар атқарды.

Ал, олай болса, қыркүйек айының 4-ші жұлдызындағы «Орал қаласы үшін ресми тіл — орыс тілі» деп қаулы шығарған қалалық Совет пен «Возрождение» атты халықтық майданның үстінен жоғары орындарға хабарлама айтып, шағым тастағаны үшін ғана, «Қазақ тілі» қоғамының соңына түсу қандай саясатқа жатады? Тағы айтарымыз, егер де үстіміздегі күндері

өткізіліп жатқан Қазақ КСР Жоғарғы Советінің екінші сессиясында Қазақстан президенті Н.Назарбаев жолдастан бастап, қатардағы депутаттарға дейін Водолазовтардың бұзақылық әрекеттерін ашықтан-ашық айыптап, беттеріне салық қылып, соғып жатса, онда да облыстық «Қазақ тілі» қоғамы атқарған істердің үлесі жатыр деп есептерсіздер.

Біз: «Ұлт араздығын қоздырып, ел ішіне іріткі салушыларды жауапқа жүгіндірер ЗАҢ шықты!» — деп, төбеміз көкке жетердей қуанып жүр едік! Ендігі жерде сол заңымыз өз мойнымызға бұғалық болып түскелі тұрмаса, нағылсын?.. Қайтеміз?! Бас — біреу! Ол — Алланикі! Алла Тағалам оны ажалға алдыра ма, тажалға алдыра ма, өзі біледі! Тек, арызымыз болса — айта алмай, — қарызымыз болса — қайтара алмай, арманда кеткеннен сақтасын Құдайым!!!

Иә, сонымен, «Қазақ тілі» қоғамы дегеніміздің өзі не болды?! Жоғарыда аты аталған істердің бәріне «Қазақ тілі» қоғамы неге араласады? Бұл мәселелердің оған қатыстығы қанша?! Жауап мынау: «Қазақ тілі» қоғамы тілдің қайдан шығып, қайдан қоятынын тәптіштеп зерттеп отыратын «Тіл ғылымы» институты, яки университеті емес. Сондай-ақ, ол әрбір атқарар ісіне жоғарыдан ұрықсат сұрап, нұсқау күтер «Мәдениет» немесе «Оқу-ағарту ісі жөніндегі» басқарма да бола алмайды. «Қазақ тілі» қоғамы уақыттың айдауы, заманның байлауымен, халықтық мұрат-мүдде, арман-тілек, яғни бір сөзбен айтқанда, ұлттық рухани қажеттіліктен туған ТАРИХИ ҚҰБЫЛЫС, ҰЛЫ МАЙДАН! Оның формасы мен структурасының жоқтығы да осыдан. Қазақ тілінің талқыға түскен бүгінгі тағдыры ойдағыдай шешілген күні «Қазақ тілі» қоғамының атқарар қызметі де аяқталуға тиіс. Ал, оған дейінгі аралықта ол қанды шеңгелдің құрсауында қансырап жатқан қазақ тілін аждаһа ажал аузынан аман алып қалу үшін, қай амал, қай айла, қандай әдіс-тәсілмен күресемін десе де — ерікті! Оның ең басты жауы — мәңгүрттік! Ал, мәңгүрттікпен күрес — саяси күрес. Сондықтан да «Қазақ тілі» қоғамын «Сен

саясатқа араласпа!» – деп, сирақтан соға беруге қақтарыңыз жоқ! Қазақ КСР «Тіл туралы» заңының өзі саясаттың жемісі! Саясатта ісі жоқ, бас көтерер күші жоқ, сұқ саусақтың сілтеген жағына қарай мәңгіріп тарта беретін меңіреу қоғам кімге қажет?! Әрине, ешкімге!!!

*Айсұлу Қадырбаева,
Орал облыстық
«Қазақ тілі» қоғамының төрайымы.
1990 жыл, қараша.*

*Сол жақтан бірінші – Орал Сәулебай, «Аттанайық Ақжайыққа!»
штабының бастығы, екінші – Айсұлу Қадырбаева,
үшінші – Нұрлыбай Сейсенбаев*

(Жерілікті басылымдардың біріне әзірленген сұхбаттан үзінді.
 Материалды бізге табыс еткен журналист Ғани қажы) –
 Нұрлыбай Сисенбай.
 «1991, қыркүйек – «Орал оқиғасы» кітабынан.
 2001 жыл

БІЗ БЕТКЕ ПЕРДЕ ҰСТАМАДЫҚ!!!

Иә, ол 1991 жылдың қыркүйек айы еді. Оралдың қазағы мен казағы айқасып, бір-біріне қарсы кетіскені рас. Алайда, қарапайым халық үшін, күнделікті өмірдегі тыныс-тіршіліктен басқаның қажеттігі жоқ-ты. Ал, соған қарамай, ахуалдың аса шиеленісті жағдайға жеткені, әрине, сыртқы айтақтың мықтылығынан болды. Осыған ілескен жекелеген пысықайлар Кеңес үкіметі заңдастырған «Жер декретін» көктей өтіп, бұрынғы патшалық Ресей ізімен, Жайық өңірін бөліп әкетуге, сөйтіп, өз сөздерімен айтқанда, «Казак автономиясын» құруға біраз әрекеттенді.

Және оған әзірлікті олар ерте бастады. Ерте бастағаны сол, өздерінің сенімді-сенімді деген өкілдерін, мәселе көтерілместен неше жыл бұрын, саты-сатысымен өкіметтің басқару органдарының шешуші орындарына шегедей сіңіріп қадап тастады. Мысалға айтсақ, «демократия» дегенді желеу етіп, өмірде «тәртіп» дегеннің иісі мұрнына жақындамаған «ерікті журналист» В.Водолазов секілділерден бастап, Орал қалалық партия комитетінің екінші хатшысы болып Ю.Баев, облыстық партия комитетінің екінші хатшысы, кейін, казактар дауының қызып жатқан кезінде, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің депутаттығына өткен В.Сидоровалар – осының айғағы. Олардың әрқайсысы саласы бойынша, жалпы облыс көлемімен есепте-

генде, қаншама жерде қаншама тұтқаны қаншама жандайшап-тарына ұстатып қойды. Және бұл саясатты олар республика көлемінде, шотқа қаққандай етіп есептеп, рет-ретімен шебер жүргізіп отырды. Әйтпесе, еш жерде аты-заты белгісіз П.Своик Ақтөбе асып, Оралға қайдан тап бола қалды? Келгеніне бір жыл болмай жатып, ол Орал жұртшылығы атынан Жоғарғы Кеңестің депутаттығына сайланды. Қай еңбек, қай маңдай терімен?! Ал, жергілікті басшылық болса, жергілікті халқының еткен еңбек, төккен терінде шаруасы жоқ, кімді қай жерге көтеру, кімді қай кеңеске «халық қалаулысы» етіп тықпалауда солардың шылауында жүрді. Мінекей, осы әрекеттердің бәрі, тіпті, казактарды кінәлаған күннің өзінде, оралдық қарапайым казак-орыстардың бастарынан шығып жатқан ақыл ма еді? Әрине, жоқ! Бұл, әлгінде ғана айтқан, Одақтың іргесі сөгітіліп, шаңырағы шайқатыла бастаған мынадай аласапыран кезеңде Қазақстан территориясының бір шалғайына шеңгелді салып, жырып әкеткісі келген Ресей сепаратистерінің жоспары-тұғын. Қалың нөкерін мұздай қаруландырып, Қазақстан жеріне сілекейін шұбырта екпіндей жеткен генерал Мартынов, шетелде шіреніп жатып, Қазақстанның Ресеймен шектес шеткі аймақтарын картаға сызып, Ресейге қарай «ытқытып жатқан» жазушы Солженицын – бәрі-бәрі – сол жоспарды жүзеге асырушылар-тұғын.

1990 жылы ел ішінде Волков, Баев, Водолазовтар аяқтай жүріп таратқан «Атырау, Маңғыстау, Орал, Ақтөбе, Қостанай, Торғай, Жезқазған, Көкшетау, Петропавл, Павлодар, Алматы, Талдықорған, Семей, Өскемен облыстарының бәрі – орыстың атақонысы есебінде Ресей құрамына кіруі керек», – деген Орал казак-орыстарының Манифесі – ол да көктен түспеген нәрсе еді. Ол – сол кездегі Кеңестер Одағының бас хатшысы М.Горбачевтың аузынан сан қайталанған Қазақстанды бұтарлап бөліп әкетуге саятын саясаттың жаңғырығы болатын. Сонда, ойлап қараңыз, қазақ халқының үлесіне қалатыны – Қызылорда, Шымкент, Жамбыл облыстары ғана екен.

Жергілікті ресми органдардағы халық жанашырларының көмегімен қолымызға тиген бұл құжатты республика жұртшылығына жеткізуді облыстық «Азат» қозғалысы мен «Қазақ тілі» қоғамы маған жүктеді. Мен оны «Қазақстан тәуелсіздігін талап ету» мақсатымен ресми түрде арнайы ұйымдастырылған Алматы қаласындағы он төрт күндік үлкен митингіде халыққа ашық жария еттім (1990 жыл, қазан, 10-25 күндері). Әрине, жоғарыдағыдай мазмұндағы «Манифесттің» көшірмесі көкірегінде иманы бар қай-қай азаматты да бей-жай қалдырмады. Көтерілген мәселені дұрыс деп тауып, қолдап сөйлеген азаматтар әлгі құжатты табан астында көбейтіп, таратып әкетіп жатты. Осы орайда, мені «Облыстық «Қазақ тілі» қоғамының төрағасы саясат қуып, мұнда нағып жүр?» — деп қыспақтамай, жер тұтастығынсыз ұлт тұтастығы, ұлт тұтастығынсыз тіл тұтастығы болмайтындығын түсініп, қолдау көрсеткен Республикалық «Қазақ тілі» қоғамының президенті Ә.Қайдаров пен вице-президенті Ө.Айтбаев секілді азаматтарға жұртшылықтың атынан зор ризашылығымды білдірем. Ол кезде біз бастаған бұл күресті Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің хатшысы Өзбекәлі Жәнібеков те теріс көрмеді. Ал, Мырзатай Жолдасбеков біз тарапымыздан қойылған талап-тілектерді мұқият зерттеп, ахуалды жоғарғы жаққа дұрыс жеткізуде — істің өз ішімізде шиеленісіп кетпеуіне септігін мықтап тигізді.

Сонымен, қазан айында болып өткен сол жолғы митингінің шешімі бойынша, оған қатысқан бір топ азаматты Қазақстан Жоғарғы Кеңесі Президиумы төрағасының орынбасары С.Әбділдин қабылдады. Мен Жайық жағдайының жәй-күйі жазылған ресми құжатты сол кісінің қолына тапсырдым. 1991 жылғы қыркүйек оқиғасы алдындағы казак пен қазақ арасындағы екіжақты тартыс осылай жалпыхалықтық ашық сипатқа көшті. Орайы келгенде айта кетейін, ағымдағы осы мәселемен мен бұл кісіде, қыркүйек оқиғасы басталғанға дейін, төрт рет болдым. Мәселені асықпай тыңдап, зерттей сөйлеседі екен. Кезекті қабылдауы 19 тамыз күнгі «ГКЧП»-дан кейін болды.

Әрине, маған маза бермейтіні Оралдағы межелі күннің жақындап қалғаны. Өздеріне нешеме рет келгенім, алайда, біз қойып отырған мәселе әлі шешімін таппай жатқандығы, жоғарғы жақтан қолдау, бақылау болмаса, істің, сөз жоқ, насырға шайып кету қаупінің бар екендігі түгел-түгел айтылды. Ол кісі сәл ойланып отырды да: «Ал, қарындасым, ендеше, осы тойды мүлдем болдырмасақ қайтеді?» — деді кесімді дауыспен.

Шынымды айтсам, мен ол кісіден мұндай жауапты күткенім жоқ еді. Біздегі қол жеткізсек деген басты мақсат — той болды деген күннің өзінде, сол тойды өткізуге байланысты Облыстық Кеңес шығарған солақай шешімнің күшін жойғызуды. Өйткені, ол шешім патшалық өкімет құлап, кеңестік өкімет келгеннен кейін, Ленин декретімен Қазақстанға қайтарылған қазақтың жерін Орал облыстық Кеңесінің шешімімен Ресейге қайтадан қайтарып берумен тепе-тең түсіп тұрды. Ондай жағдайда, Орал казактарының құрғалы жүрген автономиясы Орал облыстық Кеңесі заңдастырып берген табанының астындағы жерімен қоса, күндердің күнінде Ресей құрамынан бірақ шығар еді. Кеңес төрағасы Есқалиев мұндай қауіпті қадамға не себептен барды, ол біз үшін беймәлім. Бірақ, байқағаным — С.Әбділдин бұдан бейхабар. Бейхабар болмаса, әлінде айтқанындай, тойды болдырмау жөнінде әңгіме де болмас еді. Мен қуанғанымды жасыра алмай: «Ағасы, біз үшін бұдан артық бақыт болмас еді!» — дедім.

Ол кісі С.Тоқпақбаевты, С.Қасымовты, М.Әуезовті шақыртып, бесеуміз отырып, қайта кеңестік. Анықталғаны — біздің кейінгі арыздарымыз С.Қасымовтың тартпасында қозғалыссыз жатып қалған екен. Оның олай болуына себепкер — осы казактарға қатысты тапсырмамен Оралға арнайы барып қайтқан М.Әуезовтің теріс ақпараты болып шықты. Іссапары «ГКЧП»-мен түспа-түс келген М.Әуезовті Н.Есқалиев «Бәрі дұрыс, өзіміз реттеймізбен» арқадан қағып шығарып салған. Серікболсын ағамыз, бөтен адам отыр демеді, Мұрат бауырымызға қатты шүйлікті.

Өкінішке қарай, көрігі қызып тұрған Орал жағдайын тоқтату мүмкін болмағанға ұқсайды. Алайда, сақтық жағдай қаралғаны даусыз. Айталық, Алматыдан арнайы келген генерал Исабаев Әбдіқайым Нұрқайұлының, Орал қаласындағы казактардың тойы белгіленген 15 қыркүйек күні таңертең казактар жиналып, салтанат құрардың алдында шіркеуде жасалғалы жатқан арандатушылықтың бетін қайтарып, шиеленісті жағдайды дер кезінде тізгіндегені одан арғы ахуалдың дұрыс арнада болуына, сөз жоқ, септігін тигізді. Ал, генералдардың жоғарғы жақтың келісімінсіз қай жерде де, ауа жайылып, бекер жүрмейтіні белгілі. Сондай-ақ, республикалық «Қазақ тілі» қоғамының заңгері полковник Р.Балмақаевтың Орал оқиғасына байланысты ірілі-ұсақты істердің баршасына дерлік кеңесшілік етіп, бағыт-бағдар беріп отыруы Орал жағдайының әр облыста жүргізіліп жатқан «Қазақ тілі» қоғамының көшпелі пленумдарының бірде-бірінің назарынан тысқары қалмауына тікелей ықпал етті. Жер тағдыры мен Тіл тағдырының баршаға ортақ екендігін паш еткен осы күрес екпіні қазақ жерін Оралдағыдай жолмен бөлшектеудің арнасын бұзды деуге болады. Демек, сол жылдары республикалық «Қазақ тілі» қоғамы өзін нағыз күрескерлік деңгейге көтерді. Осы оқиғаны басынан аяғына дейін қадағалап, нағыз шиеленісті тұстарда қолтығымыздан демеп, қолдау көрсеткен бірден-бір басылым — «Егеменді Қазақстан» газеті. Бұл екі ортаға дәнекерлік еткен «елшіміз» Қазақстан Елшілігінің белді қызметкері Сайлау Батыршаұлы. Әйтеуір, кімнің қолында қандай мүмкіншілік бар, соның барлығы ортаға салынды.

Сөз жоқ, «Орал казак әскерінің Патшалық Ресейге қызмет еткенінің 400 жылдық мерейтойы» деп басталған құйтырқы әрекеттің бетін қайтару, қанша қауқарлы болсын, қанша сұңғыла болсын, бір кісінің қолынан келе қоятын іс емес-ті. Құдайдың қарасқанда, дәл сол жолы бүткіл Қазақстан халқы қаһарына мықтап мінді! Ниет те кіршіксіз болатын! Қазақстанның түкпір-түкпірінен келген әрбір азамат

бір кісідей жұмылып күш қылды! Және онысы үшін ешкім ешкімнен ақы-пұл дәметпеді! «Орал – сенікі, Орал – менікі» деген пиғыл ешкімде болмады!!! Өйткені, артымызда жалпақ Қазақстан жатқан-ды! Қатердің, жеме-жемге келгенде, сол Қазақстанымыздың басына төнгенін қай күрескер де жақсы түсінді! Екінші дүниежүзілік соғыстағы «Шегінерге жер жоқ! Артымызда – Москва!» деген жандауысты біз де сол жолы бастан өткердік!!! Сондықтан, айтар алғысымыз – Халыққа! Халыққа! Тағы да Халыққа!!!

Қайсыбір кезде, күреске түспек тұрғай, оның көлеңкесіне де жақындап көрмеген кейбір «саяси шолушылар» біз бір Орал оқиғасын ақ жаулықпен тұншықтыра салғандай лепіріседі. Ниет дұрыс болар. Алайда, жан алып, жан беріскен ол жолғы күрес ондай өлшемге сыя қоймайтын еді. Мұздай қаруланып, зәрін төге келген қаһарлы топтың алдына бір емес, миллион жаулық таста, шұлғау құрлы көрмей, таптап өтер еді!

Әрине, сөз жоқ! Халықтың көңілі қабарып, нағыз бір ширыққан шағында, жиылған жұрттың аптығын басып, көңілді сабаға түсіруде, әуелі, үш күн бойы үздіксіз оқылып тұрған Құранның, сосын, топ алдына жайылған Ақ жаулықтың септігі мықтап тиді! Бірақ, ол ата жолын ұстана білген өзіміздің көргенді қазақтарымыз үшін еді. Яғни, солардың қызды-қызды сәттерде артықшылыққа барып қалмауы үшін! Қолында үш жасар немересі, оралдықтарға қалқан боламын деп, жүрегін қолына алып жеткен Ақ Қадишаның Ақ жаулығы мен сол жерде тұрған жеңіл машинаның төбесін жапыра, қарғып мініп, «Аллаһу акбарлаған!» облыстық имам Зиолланың жан дауысы тоғанынан ағытылған топан судай лап қойған қалың топты ірікпегенде, халықтың қаһарынан үріккен мартыновшылардың жиылып, сауық құрып жатқан «Зенит» зауытының Мәдениет сарайынан қашып шығуға мұршалары болмас еді!.. Одан арғы жағдай түсінікті, әрине.

Қайтеміз, амал жоқ, екі елдің ортасында от тұтанып кетпес үшін, кеудемізді кернеген кекті эзер тежей жүріп, намысымызды

таптай келген казактарды, «Кзаки, вон!» «Кзаки вон!» — деп, оларға қарсы атылған қазағымыздың қолынан өзіміз құтқаруға мүдделі болдық. Былай қарасаңыз, парадокс!

«Біз Оралдың тамырын босатып қойдық, тек, суырып алатыны ғана қалды», — деп, ресейліктерді желіктіріп әкеліп, жер жастандыра жаздаған атаман Качалин осы оқиғадан кейін, олардың алдында — бір, өзі дүниеге келіп, өсіп-өніп, ұрпағын жайған Оралының алдында — екі өліп, күйініштен, табандап жатып екі ай ішіпті деп естідім. Оқиға болғанға дейін айтқанына көндіре алмай, ата қаздай қоқиланып біткен баласын, әкесі де, оқиғадан кейін әбден жер-жебіріне жетіп, біраз жерге апарыпты дейді.

Міне, сөйтіп, 1991 жылдың 15 қыркүйегі қазақ халқының тарихына осылай енген-ді. Дүние біткен астан-кестені шығып жатқан бүгінгідей күнді көріп отырып, «соғыс» деген аты өшкірдің Орал өңіріне туралап келіп, Алланың әмірімен, оны айналып өтіп кеткеніне әлі күнге дейін мың шүкірлік етеміз.

Біздер, Орал оқиғасына қатысушылар, бұл қауіпті сезбедік емес, сездік! Бірақ, бізге басқаша таңдау қалмады! Жанды шүберекке түйдік те, «Тәуекел!» етіп, осы майданға кірдік. Елге деген, жерге деген махаббат бізді осыған мәжбүр етті. «Шаһид кетсек, соның өзі халыққа неше есе серпіліс береді» деп шын сендік. Дәл осы сезім Орал оқиғасына қатысқан әрбір азаматтың көкірегінде болды. Мен бұған имандай сенем. Біз бетке перде ұстамадық, ашық күрестік. Осыған тоқтағандар біздің қасымызда қалды, тоқтамағандарды біз қыстамадық!

Бірі бірінен озып, бір-бірінің алдына шықпай, ортақ жарғымен, мақсатты түрде бірегей қимылдау — үлкен тәрбиенің жемісі еді!!! Сол тәрбие бізде болды! Бізді Оралдың қатерлі оқиғасы мен биліктің құйындай үйірген ішкі-сыртқы саясатының иірімінен аман алып шыққан да — сол! Ол болмаса, біздің Қазақстанның түкпір-түкпірінен адам жиып, неше мыңдаған халықты көтеріп әкету жауапкершілігін мойнымызға алуға тәуекеліміз жетпес еді.

Үй-күй, дүние біткеннің бәрінен баз кешіп, күрестің басынан аяғына дейін бар ынта-жігерін осы мақсатқа ғана жұмсаған Аманжол Зинуллин, Орынбай Жәкібаев, Нұрлыбай Сисембаев, Әспен Әбуталипов, Алтай Зинуллин, Өтегенов Дәрібек, Сүлейменов Сайлау, Төлежанов Құсым, Тұрсын Жолманов, Төлебай Сатқұлиев, Балмолдин Мұңайдар, Агила Керейқызы, Бәтима Бүркітова секілді азаматтардың соңында қаншама жүздеген жастар жүрді. Ал, жастарының жетпіске таянғанына қарамай, күрескерлердің жел жағында — пана, ық жағында — сая болған қайран Мәтжан Тілеужанов пен Қуаныш Сүлейменов ағаларымыздың еңбектерін біз екі дүниеде ақтай алмайтын шығармыз. Ал, нағыз шешуші кезеңде Қазақстанның түкпір-түкпірінен сау ете түскен Орал Сәулебаевтың басқаруындағы «Аттанайық Жайыққа!» штабы құрамындағы Шоқай ата, Амантай Асылбеков, Жасарал Қуанышәлин, Хадиша Кәрібаева, Нұрзипа Жармұханбетова, Бикеш Дұрманова, Дәурен Сатыбалдиев, Көшкімбай Ахметов, Айтқали Италиев, Сейілхан Мұстафин, Сұлтанбек Тәшкенбаев, Серік Ерғалиев, Кәрімхан Кикенбаев, Бақытжан Әділев, Мұқтархан Атаханов, Құлмахан Маханов, Мақсот Қалиев, Жайлау Әлиев, Абдолла Бақбергенов, Қалиолла Матжан және басқа азаматтардың сапында да нешеме жүздеген белсенділер болды. Мінекей, осындай тас-түйін құрамның айбыны, жан-жақтан сатырлап құйылып жатқан казактарды көріп, имене бастаған халықтың рухын дүр көтерді. Елдің санасында «Өлеміз-тірілеміз» деген есеп болған жоқ, тек, «Жеңеміз!» деген ғана сенім болды! Құдай жазып, сол тілек орындалып, біз жеңіске жеттік! Және бұл жеңіс жай жеңіс емес еді! Бұл жеңіс — Қазақстан тәуелсіздігін 86 жылғы Желтоқсаннан кейін тағы да біртабан жақындатқан соған жалғасты жеңіс еді!!!

Мен 1985 жылы Қазақ радиосының Орал облыстық меншікті тілшісі болып жұмысқа келдім. Әрине, бұған дейінгі тіршілігім де жаман емес еді. Отырған жерім — арман қала Алматы, жұмысым — Қазақ радиосы әдебиет бөлімінің

редакторлығы. Ондай жерде екі қолды жылы суға малып, өле-өлгенше отыра берем деуге болады. Жасаған хабарларымды эфирден бұрқыратып беріп жатам. Нобайы өз даусыммен өтеді. Әсіресе, өзімнің төл бағдарламам «Жазушы — баспа — оқырман» атты хабарым абыройымды көкке көтерген кез. Қойылған мәселе — «Жазушы кітапты жазады, баспа оны басып шығарады, оқырман қайда?!». Жағдайды індетіп, зерттей келе, Қазақстан көлемінде қазақ балабақшаларының жоқтың қасы екендігі, ал, қазақ мектептерінің біртіндеп жабылып жатқандығы, мұндай ахуалда келешекте қазақ тілінің өрісінің тарылатындығы, тарылмақ тұрғай, жоғалатындығы анықталды. Мен осы хабарым арқылы дабылды қақтым да отырдым! «Тілсіз ұлт — тұл!» деген сөзді естіген есті халық шу ете түсті. Ұлтшыл атанып, өмір бойы құдалауда болған Ісләм Жарылғапов, жарғақ құлағы жастыққа тимей, Алматыдағы барды-жоқты мектептерге, қаппен тезек тергендей етіп, ерінбей-жалықпай бала жинайтын Шона Смаханұлы ағаларымыз байланысқа шығып, мені қатарларына тартып әкетті. Ортамызда Қазақстанның халық әртісі, атақты биші Шара Жиенқұлова апайымыз бар, Алматының іші-сыртын қалдырмай араладық. Сол сапарлардың үстіндегі Шона ағамыздың: «Айсұлу, ендігі жерде Алматы төңірегіне біз де жетеміз. Жассыңдар, елді көтеріңдер!» деген бір ауыз сөзі маған бұйрықтай естілді. Аға тілегін Құдай Тағала қабыл етті ме, көп ұзамай мен Орал облысы бойынша Қазақ радиосының меншікті тілшілігіне бекітілдім. «Бекітілдім», — деймін-ау, оның өзі үлкен айқас туғызды. Радионың саяси бөлімін басқаратын Мулин, соңғы хабарлар редакциясының жетекшісі Солдатенко дегендер: «Ол жақтың ұлттық құрамына қарай, онда орыстілді адам баруы керек», — деп, менің алдыма көлденең түсіп жатып алды. Республикалық Телерадио комитетінің төрағасы Камал Сейтжанұлы Смайылов болатын. Жұмысым жағы бар, басқа да тексерістерден мүдірмей өткем. Камал ағамыз екі оттың ортасында қатты қиналды. Қайыра

берілген тапсырмадан тағы да ілдірмей өткеннен кейін, Камал ағамыз күш алып, менің тілшілік жұмысымды бекітті. Сөйтіп, бір жағы журналистік қызметім, екінші жағы ақындығым бар, мен де, Шона ағамның салып берген ізімен, сатырлатып жүріп, облысымның бүкіл ауыл-аймағын қалдырмай араладым. Сонда Орал жұртшылығының аузында «Мұстаһим Біләлұлы Ықсанов келгелі (Алла Тағала марқұмның жатқан жерін жарық, жанын жаннатта қылғай!) қаладағы қазақ саны 11 пайыздан 21 пайызға дейін өсті, басшылықта қазақ кадрлары көбейе бастады» деген сөз жүретін. Міне, осы өсімнің өзі бұқара көкірегіндегі намыс сезімін арттырды, сөз жоқ. Әйтеуір, қалай дегенде де, 1991 жылғы қыркүйектегі дұшпандық әрекеттердің бетін қайырған қаһарлы қазақ аспаннан түскен жоқ! Сондықтан, жоғарыда айтылған Жеңіс — ұлтымыздың ондаған жылдарғы еңбегінің жемісі! Оны әрқайсымыздың жекелеген еңбегімізге шағып, арзандатудың керегі жоқ!

Дүние біткеннің билігін уысында ұстап, «былқыған байлықтан басы айналған» орыс империясының «қойдай момақан» деп есептеген қазақ халқынан беті қайтқан арманды тұсы 1986 жылғы желтоқсан еді. Қайталап айтайын, Орал оқиғасы — соның заңды жалғасы десек, еш қателеспейміз. Ал, тарихи-тағылымдық жағынан үлгі тұтарлықтай болды.

Жер дауы! Бұл — қай ғасырлардан да қазақ үшін бірінші кезекте келе жатқан нәрсе. Айтулы оқиғалардың екеуінің де түйіні, айналып келгенде, осы мәселеге келіп тірелген-ді. Қызыл ала қырғын сала келген 1986 жыл, әуелі, Колбинді басшылыққа әкеліп, сосын біртіндеп сөгітіп әкетпекші болған Қазақстанның Батыс өңірі, яғни, газды, мұнайлы Орал — Атырау алқабы Мәскеу басшыларының өзегіндегі өрт-ті. Ендеше, 86-да болсын, 91-де болсын, әйтеуір, сол атақоныс жарықшақтанудан аман-есен қалды. Жалғыз батыс өңірі ғана емес, Ресеймен шекаралас отырған басқа облыстардың да басында бар қауіп бұлты бір шама сейілді. Алайда, біз, бұл мәселеде қашанда қырағы отыруға тиіспіз!!! Бұл — менің өзімнен кейінгі ұрпаққа айтар аналық өсиетім!!!

ҚАҢТӨГІССІЗ ЖЕТКЕН ЖЕҢІС

Жалынды сөздің иесі

«Айсұлу – 1990 жылдардың басында әйгілі Орал оқиғалары кезінде көзге түскен саясаткер қыз. Ол кезде Айсұлу Орал облыстық «Қазақ тілі» қоғамының төрайымы болатын. 1990 жылдың 14 қазанында Алматы қаласында өткен митингіде Орал казак-орыстарының автономия құру қаупі туралы ең алғаш дабыл қағып, басшылық орындарға арыз айтып, содан тура бір жыл кейін, қыркүйектің 15-і күні болып өткен қазақтар мен казактар текетіресінің алдын алуға зор үлес қосты. Бұдан соң «Азат» қозғалысында бірге жұмыс істедік. Сайлау науқаны кезінде Аралға келіп, қолғабыс етуін сұрағанымда, көп ойланбай, келісімін берді. Бір жеті Арал ауданының теңіз беті мен құм жағын аралап, орасан зор жұмыс істеді. Айсұлу барған жерлер түгел маған дауыс берді. Оның жалынды сөзі мен отты өлеңдері Арал халқын түгел баурап алды. Сайлаудың екінші кезінде Айсұлу Ақтөбеден екінші рет келіп, бұл жолы Қармақшы ауданын аралады. Ең соңында, 24 қазан күні Арал аудандық сайлау комиссиясында байқаушылық жасап, барлық заңсыздықты өз көзімен көрді».

Батырхан Дәрімбет

1991 жыл. Қазан айындағы 14 күндік митинг

Қайраткер ақын

Орал оқиғасы — саяси һәм тарихи маңыздылығы жағынан алып қарағанда, жеме-жемге келгенде, елі мен жерін, ұлттық намысы мен халқының мүддесін қорғауға қай уақытта да дайын ҚАЗАҚ деген халықтың бар екенін барша әлемге паш еткен Қазақстан тарихындағы 1986 жылғы Желтоқсан оқиғасымен бара-бар аса бір елеулі оқиға. Екеуінің де туындауының себеп-салдары бірдей. Ол біріншіден, бұрынғы Кеңес империясының біздің елімізге қатысты жүргізген отаршылдық саясатына қарсы жалпыхалықтық көтеріліс, екіншіден, жер мәселесі (1986 жылы — бүркемелі, 1991 жылы — ашық түрде), яғни территориялық тұтастықты сақтап қалу.

Осы орайда, нақты тарихи оқиғалар шеңберінде айтарлықтай еңбек сіңірген жеке тұлғаларды атап өтуіміз керек. Менің пікірімше, Орал оқиғасына қатысты ең алдымен ауызға алуға лайықты тұлғалардың бірі, тіпті, бірегейі деуге де болатын замандасымыз — Айсұлу Қадырбаева.

Қазақ радиосының Орал облысындағы меншікті тілшілігі кезінде де, кейін, Орал облыстық «Қазақ тілі» қоғамының төрайымы және «Азат» қозғалысы басқармасының белсенді мүшесі кезінде де, қоғам өміріндегі пісуі жеткен ең өзекті проблемаларды көтеріп, дабыл қағып жүрген ол, 1990 жылы Орал казактарының қауіпті сипат ала бастаған сепаратистік-автономистік іс-әрекеттері тұсында да қарап қала алмады. Қауіптің алдын алу мақсатымен, осы күреске белсене араласқан жергілікті азаматтармен иықтаса жүріп, бұл мәселені республикамыздың ең жоғары басшылық орындары — үкімет пен парламенттің, сондай-ақ, қоғамдық ұйымдар мен қалың жұртшылықтың алдына қоюда, облыс басшыларының түрлі қысымы мен қудалауына қарамастан, көп жұмыс атқарды.

Алайда, өкіметтің шешімді шараларға дайын емес екендігі салдарынан, негізгі салмақ қоғамдық ұйымдарға салынды. Соның нәтижесінде, Қазақстанның азаматтық «Азат» қозғалысы жанынан «Орал казак әскерінің патшалық Ре-

сейге қызмет етуінің 400 жылдық мерейтойы» деп аталатын империялық-арандатушылық шараны өткізуге қарсы «Аттанайық Ақжайыққа!» штабы құрылып, бүкіл республикамыздан 300-ден астам азаматтың Оралға жиналуына, мыңдаған жергілікті азаматтардың митингіге шығуына мүмкіндік туды. Нәтижесінде, 1991 жылдың 15 қыркүйегінде өткен бейбіт наразылық акциясының қантөгіссіз жеңіске жетіп, еліміздің мұнай мен газға бай батыс өңірін Ресейге қосып алу жөніндегі Кремль жоспарының іске аспай қалғаны баршаға аян.

Айсұлу Алматыда қазан айының 15-сі күні 11 күндік саяси аштықта отырды. Оны Орал қаласында 8 күн құрғақ аштықпен Мұңайдар Балмолда, Қайрат Ибатов деген азаматтар қолдады. Нәтижесінде, Орал оқиғасына саяси және заңдық баға беру жөніндегі президенттік комиссия құрылып, ол үлкен жұмыс атқарды және көлемді анықтама түзіп, оны баспасөзде жариялады. Қорыта айтқанда, «Барып қайт, балам, ауылға» өлеңі Айсұлуды бүкіл елімізге ақын ретінде танытқан оның поэтикалық «паспорты» болса, Орал оқиғасы — оны қоғам қайраткері ретінде жұртшылыққа кеңінен мойындатқан саяси «паспорты» болды деуге, меніңше, толық негіз бар...

Жасарал Қуанышәлі

Ашынғаннан аштыққа бардық

«Халқымның қаһарман қыздарының бірі де бірегейі, ақын Айсұлу апама Алла-Тағала қашан да жар болсын! Ата Тарихымызда аты бар ару ана Айсұлу апамды қолдап, бір кездері азамат, ер атанғаныма Құдайға мың да бір шүкір деймін. Ер Махамбеттің: «Атақты ермен бірге өлсе, жігіттің болмас арманы!..» деген жорық жырының бір ауыз сөзі сол кезгі, яғни, тоқсан бірінші жылғы біз барған жанқиярлыққа да қаратып айтуға болар баға деп ұқтым».

Мұңайдар

Мінезді саясаткер

Өз басым Айсұлудың «Барып қайт, балам, ауылға» деген өлеңін керемет дүние деп білем. Егер Айсұлу бір ғана осы өлеңді жазған болса да, бәрібір ол қазақтың тарихи төрінен орын алар мықты ақын болар еді. Ал, Айсұлудың саяси қайратерлігі – халқымызға оны екінші қырынан және кеңінен танымал еткен ерекше бір құбылыс-ты. Менің бұл сөзімнің айғағы – Айсұлудың 1991 жылғы Орал оқиғасы кезіндегі қазақ қыздарының батырлығын еске салар қимыл-әрекеті екендігі даусыз. Ендеше, Айсұлу қылған бұл істің де тарих бетінен ерекше орын алары хақ

Айсұлудың мінезі ақындықтан да гөрі саясаткерлікке жақын. Әрине, менің бұл пікірім ақындықты оған қимағандықтан емес, керісінше, қоғамдық-саяси жұмыстардың оның мінезіне орасан зор әсер еткендігін, ширатқанын айтайын дегенім. Ақын жаны әсершіл келеді, ал, саясаткерлерде тосыннан соғар қауіп пен қатер баршылық. Оған бас байлау, немесе, төтеп беру кез келген адамның қолынан келе бермейтін шаруа. Ендеше, оның, қай нәрсені болмасын, барынша ұстамдылықпен, салмақтылықпен, байыптылықпен шешуге тырысатындығы – жоғарыда айтқанымдай, ақындықтан гөрі, небір қиындықтарды кеше жүріп қалыптасқан мінезіндегі саясаткерлік қасиеттен. Ал, енді, «Оны саясатқа алып келген қандай күш?» дейік. Ол, әрине, сөз жоқ, оның шын ақындық болмысы. Айсұлу бойындағы, бірі – туа, ал, бірі келе қалыптасқан осы екі қасиет оның толыққанды азаматтық бейнесін сомдап шықты. Демек, адам өміріндегі ең қымбат нәрсе уақыт деп біліп, оны ғұмырға шағып қарағанда, оны біздің Айсұлу босқа өткізбеген екен. Бұл – кімге де болса үлгі.

Сазат Жүсіп

ҚЫРАН ҚЫЗ

(Айсұлу ханымға)

Шайқалып басыңдағы дария бақ,
жауды саған биліктен бар қиянат!
Кетті езіліп бауыр ет, естігенде,
жатқаныңды сен аштық жариялап!

Дөп басқан ел тынысын, дәуір демін,
мен сені партиялас бауыр дедім.
Көтерген Ту ғып көкке ар-намысты,
қыз да болсаң, жігіттей жауынгерім!

Ең батыл жүрсің қойып талаптарды.
Ісіңе ел сүйсініп, ғажап қалды!
Келесің сен күрестің көш басында,
«Оятам, — деп, — қалғыған қазақтарды!»

Шешенімсің!

Тілі өткір қылыштан да!

Жігерімсің!

Болмысың құрыштан ба?!

Дәл өзіңдей қыз-жігіт мыңдап туса,
Қазақстан айналар Гүлстанға!!!

Бұлтылдауын заманның бұлғындайын!
Құзырыңнан табылсам, — тұрмын дайын!
Жүрегің жолбарыстың жүрегіндей,
тұлғаң кіші болғанмен, түйғындайын!

Бер бұйрықты! —

Мен несін таңданайын!

Тас түйіліп, күреске қамданайын!
Көл қорыған қызғыш құс сендей болар, —
жан толқытқан даусыңнан айналайын!

Құйтақандай құнтиған қаршыға қыз —
ағып тұрған ақында жаршы нағыз!
Ұлы мұрат ұлт үшін арқалаған
біз, түбі, арамдардан аршыламыз!

Сатқындар! Садаға кет Айсұлудан!
Айсұлу артық бүгін қай сұлудан!
Қыран қыз жүр шақырып жолды нұсқап,
құтылар қорлық пенен жаншылудан!!!

Ерлікпен ер қызынды қорға, қазақ!
Өзгеге ез атанып болма мазақ!
Айырып ой-санаңнан, сені бүгін
жүрген көп түсіре алмай орға, қазақ!

Қорғасын жүк арқаңда батпан, қазақ!
Тағдырың — шыт-шытырман! Сақтан, қазақ!
«Аттандап!» жауға шабар батыр қыз — бұл!
Мақтансаң,

Айсұлумен мақтан, қазақ!!!

Жұмаш Сомжүрек

18.10.1991 жыл

«Қазақия» республикалық ұлттық-патриоттық, қоғамдық-саяси газетінің жауапты қызметкері Өмірзақ Ақжігіттің Айсұлу Қадырбаевамен жүргізіген сұхбаты

– Айсұлу апай! Редакциямызға қош келдіңіз. Өзіңізді жазған өлеңдеріңіз арқылы, әртүрлі атқарған азаматтық істеріңіз арқылы жақсы білеміз. Басқаны былай қойғанда, қазақтың белді актерлерінің бірі Тұңғышбай Жаманқұловтың орындауындағы сіздің сөзіңізге жазылған «Барып қайт, балам, ауылға» атты қазағымыздың салт-дәстүрінің иманындай болып кеткен әннің өзі отыз жылдың үстінде өнер сахнасынан бір түспей, халқымыздың рухын көтерумен келеді. Сол үшін де сізге риза. Оның үстіне, ел басына қиыншылық туып, Қазақстанның батыс өңірі дауға түскен сонау 1991 жылғы қыркүйек оқиғасы үстінде өзіңіздің өжеттігіңізбен, алғырлығыңызбен жұртшылық құрметіне бөленіп, сенімінен шыққан едіңіз. Өзіңізге деген осындай ілтифатымызды білдіре отырып, сізге бір ауыз сұрақ қойғымыз келеді. Соңғы кездері көпшіліктің аузынан «Халықтың рухы жоғалып барады» деген сөз жиі естіледі. Осыған байланысты өзіңіз біраз жыл қызмет атқарып, ұлттық бетбұрыс майданын бірге қыздырысқан сіз туған өңір – Батыс Қазақстандағы ахуал жөнінде не айтасыз?

– Төрткүл дүниені от шарпып, айналамыздың астан-кестені шығып жатқан мынандай заманда, елдің тыныштығы мен халықтың амандығынан қымбат ешнәрсе жоқ. Бұл тұрғыдан алғанда Орал өңірі, Құдайға шүкір, татулығы жарасып, бір үйдің баласындай, ымыралы жағдайда өмір сүріп отыр екен. Осы келісімде Орал қаласының біраз жерін аралап, аракідік әртүрлі мәдени шараларға қатысып, ағайын-жұрт ахуалымен біршама танысқандай болдым. Бұқара қабағы ашыңқы сезілді. Қанша дегенмен, туған топырақ сағындырады, аңсайсың. «Ел

қадірін елден шеткерек жүрген біледі» демей ме, сол айтқандай, жырақта жүргенмен, құлағымыз осы жаққа түрүлі отырамыз. Қалай дегенде де, тілекшіміз елге.

Қысқа ғана сапармен Қаратөбеме барып қайттым, өз туған ауданыма. Біраз уақыттан бері соға алмай жүргем, үлкен-үлкен өзгерістер бар екен. Зыңғыраған тас жол, газ, су, — мұның бәрі кешегі күндер үшін арман болатын. Сапарымыз тұспа-тұс келіп, Қазақстанның халық әншісі Сұлушаш Нұрмағамбетованың өнерін Қалдығайты ауылындағы қала үлгісінде салынған зәулім сарайда тамашалаудың сәті түсті. Аудан орталығындағы бүгінгі жетістіктер, ертеңгі жоба, сол жердің төл перзенті есебінде мені қатты толқытты.

Аудан басшысынан ең соңғы көріп, тілдескенім марқұм Амангелді Әділев деген азамат еді. Бізден, әрі кетсе, екі-үш жас кішілігі болар, жүзінде иманы төгіліп тұрған ғажап бір келісті кісі. Бар ынта-жігерін халықтық іске салған аса бір еңбекқор адам дейтін. Ауданды жеті-сегіз жыл басқарған Арман Өтеғұлов деген әкім жігітті де ел жақсы айтты. Жуанның жіңішкеріп, жіңішкенің үзілуіне таялған мынандай заманда бұқара жағдайын ойлай келген азамат болса, оны неге елі шет көрсін.

Құдайға мың шүкір, менің Қаратөбемнің талайына тағы да бір келісті әкім жазылыпты. Өзі самбо деген күрес түрінің үш дүркін әлемдік дәрежедегі чемпионы екен. Көпшілігіміздің түсінігімізде спортшы дегеніңіз мінезі шұғыл, сөйлер сөзге ебедейсіздеу көрінеді ғой. Ілкі естігенде менің де көңілімде осындай бір түйткілдің болғаны рас. Көрісіп, сөйлесе келе, ол райдан қайттым. Оның үстіне, алғашқы кездесуіміз өте бір сәтті жағдайда болды. Орал қаласында едім. Орталық кітапхана басшысы Рая деген қыз бала телефон соғып: «Апа, бізде Қаратөбе күндері өтіп жатыр еді. Келе аласыз ба?» — деді. Бардым. Үлкен зал. Керемет қазақы үй тігілген. Сахнасында жезтаңдай әнші атақты Мұхит Мералыұлының өмірінен музыкалық қойылым қойылды. Шараны Облыстық Мәдениет

басқармасының бастығы Дәулеткерей Құсайынов деген азаматымыз ашты. Сөздері шегедей мығым, шешен сөйлейтін жігіт екен. Істелген істен де гөрі, істелер істі қадаңқырап айтып, алдағы күннің жоспарын сызып бергендей етіп, сөзін нық аяқтады. «Барып қайт, балам, ауылғаның» сазын жазған талантты композитор марқұм Темірәлі Бақтыгереевті қойысуға келгенде атүсті танысқанымыз болмаса, араласпаған адамым еді, сөйлеу өнерін көріп, Ақ Жайық өңірі мәдениетінің бағы ашылған екен деп, іштей толқулы отырдым. Әлбетте, мұндай мәдени шараларға аудан басшылары келе бермейтін-ді. Қуанышқа қарай, мен аудан басшысымен осы жерде ұшырастым. Сахналық қойылымның әр әрекет, әр қимылын бағып, үстіне түсіп кетердей боп отырған қасымдағы жас жігітті, ілкіде, әрі кетсе — ауданның мәдени бөлімінің басшысы шығар деп, іштей ғана сүйсініп қойып отырғам. Шара соңында амандаса кеп таныстым, қасымдағы өнер жанкүйері сол ауданның әкімі Асхат Шаһаров деген азамат болып шықты.

Көп ұзамай, Қаратөбеме барып, жұртшылықпен кездесіп, ауданның ішкі-сыртқы жағдайларынан хабардар бола келе, әкім баланың үлкен жүкті иығына арта келген мықты азамат екеніне көзім жеткендей болды. Ендігі жерде Құдайым сол сенімімізден айырмағай. «Бала» дегенде де, тастай отыз жеті жаста екен, нағыз орда бұзар шақ. Қаратөбе қазыналы өлке. Жерінің асты — телегей теңіз тұщы су. Егіндігөл деген жерде көзі бітеулі демесе, керемет бұлақ бар. Халық тұрмысына байланысты шаруашылықтан өзге, жүзеге асырсақ деген жоспарлардың ішінде әлгі байлықтарды ел игілігіне асыру мақсаты жатыр екен. Іске сәт дейміз, әрине!

Мен сонау 1985 жылдан бастап нобайы оншақты жыл, әуелі Қазақ радиосының Орал облысындағы меншікті тілшілігі, кейін Республикалық «Қазақ тілі» қоғамының облыстық бөлімінің басшысы қызметінде осы Батыс Қазақстан өңірде он жылға тарта қызмет еттім. Ол кездегі ахуал мүлдем бөлек еді. Қалада қазақша балабақша атымен болмады. Қазақ мектебі

дегенде, ауылдың таңдаулы балаларын 5-сыныптан оқытатын, 1923 жылы қазақтың майталман азаматы, классик ақын Сәкен Сейфуллин тағдырын қауіп пен қатерге тіге жүріп, ашып беріп кеткен жалғыз №11 мектеп. Орыс балабақшасы қазақ балаларын, әйтеуір бір сылтау тауып, қабылдамайды. Қалалық оқу бөлімінің бастығы Раиса Селезнева деген апамыз болатын, үстінен арыз борайды да жатады, бірақ, былқ етпейді.

Әлі есімде, осы кісінің мәселесі бойынша мен радиодан 7-ақ минуттық бір хабар жасадым. Оны Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық комитетінің хатшысы Өзбекәлі Жәнібеков естиді. Естіген бойда сол кездегі облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы Н.Есқалиевке телефон соғады. Бар болғаны сол. Сол күні төтенше шақырылған бюрода мәселе қаралып, Селезнева орнынан алынды.

Ондай қиыншылықтар, Аллаға шүкір, бүгінгі күнде жоқ көрінеді. Қайта қазақ мектептері мен балабақшалары кеңінен ашылып, оларға басқа ұлт өкілдерінің балалары бара бастапты. Осы барысымда жоғарыда айтып өткен Сәкен Сейфуллин атындағы №11 мектепте кездесуде болдым. Сонау 1987 жылы 18 баланы әзер дегенде жинап алып барып, 1-сыныпты зордың күшімен әзер ашқан мектебіміз қазір республикамыздың ең озық үлгідегі Қазақ мектеп-гимназиясына айналыпты. Және бұрынғы интернаттық жүйесін де жоғалтпай, қатар алып келе жатыр екен. Екі жүздің үстінде бала осында жатып оқиды дейді. Ал, қаладан келетін балалармен қосып есептегенде, жеті жүздей бала мектепте тамақтанады екен. Оқу-тәрбие жұмыстары өте жоғары деңгейде. Оны балалардың үлкен-кішіге деген ілтифатының өзі-ақ көрсетіп тұр.

Әрине, мектептің осындай дәрежелі деңгейге көтерілуі осы мектептің Ерсайын Сапарұлы басшылық етіп отырған мұғалімдер ұжымының арқасы деп білем. Ол кісі білімді ұстаз, білікті басшы ғана емес, күрескер адам-ды.

Бізді ұлтшыл атандырып, көпшілікке жеккөрінішті қылуға тырысып баққан сол кезгі биліктегілердің ығына жығылып, біз-

ден сырт айналған талайлар болды. Алапес ауруын көргендей, «Азат келе жатыр» деп, студенттерге сабақ беріп жатқан аудиторияларының есігін тарс бекіткен жаны тәттілерді де байқағанбыз. Ал, Есахаңа «Қазаққа қатысты еді», — десе жеткілікті, қай іс, қай шаруаға болмасын, қолұшын беруге даяр тұратын-ды. Жалғыз бұл кісінің ғана емес, басшылық қызметтің тұтқасы қолында отырып, одан айрылып қаламынау деп жасқанбай, ашықтан-ашық, тіл, жер, мемлекеттілік мәселелеріне байланысты біз араласқан іске оң көзімен қарап, ықылас танытқан, тіпті, басымыз шырғалаңға түскенде, жан-тәнін салып, бізді қорғаған, еңбектері ерін ұшымен айта салуға келмейтін біраз азаматтар бар-ды. Құдай сәтін салса, олардың да аттары хатталар сәт туар.

Қалай дегенде де, сол бір күндері басымызға қара бұлтты үйіре келген қауіпті кезең артта қалды. Соған шүкіршілік! Ендігі жерде, от пен судың ортасына қатар түсіп, жақсылық-жамандығы аралас бүкіл жауапкершілік мойнына ілінген жергілікті басшылықты да сөге беруге болмас. Олардың ортасында да уақыттың бейбіт шақтарында жарғақ құлақтары жастыққа тимей, ел үшін қызмет қылғандар бар. Дәл сол Орал оқиғасының үстінде дүние төңкеріле қалсын деген жоқ олар да. Олардың да басты мақсаты — ширығып келген жағдайдан аман-есен өту, жер тұтастығын сақтау еді. Екі жақтың айырмашылығы — біздің жанайқайымыз ашық, олардың жанайқайы іште тұншығып жатты. Билік басында болу дегеннің қасіреті де осы ғой деймін. Алайда, қай басшының қасында да, ар-иманы таза, құйтұрқысыз мықты кеңесшілер болса, сол — арман. Оған Нәжімеден Есқалиев ағамыз тапшы көрінді.

Осы мектептің директорлығына басқа емес, осы кісіні тағайындағандары жоғарғы жақтың бір біліп істеген шаруасы болды. Ерсайын Сапаров аталмыш жұмысқа дер кезінде келді. Ол кісі басқарып отырған бұл мектеп әуелден де Құдай қарасқан мектеп. Талай рет жабылып қала жаздап, қалт-құлт тәуелсіз күнге ілікті. Бүгін өзі сол тәуелсіздіктің жарқыраған айнасы бо-

лып отыр. Жоғарыда атап өткен 1987 жылы ата-аналарының жетегінде мектепке баса-көктеп кірген 18 баланы қолынан жетектеп апарып, еш жасақталмаған, қаражаты қаралмаған жағдайда, пионерлер бөлмесіне кіргізіп отырғызған мектептің сол кезгі директоры, оқу-ағарту ісіне еңбегі әбден сіңген кәнігі ұстаз Мәриям Мамаева мен оған сырттай ықпал етіп, сол 18 баланың әрі қарай оқып кетуінің жағдайын үйлестірген Облыстық оқу бөлімінің бастығы Ұлықпан Есеевтердің тіршілік-әрекеттері, оралдық ахуал өлшемімен алғанда, үлкен қайраткерлік еді.

Әрине, бес жыл өтер, он жыл өтер, – әйтеуір, бір қазақ мектебінің ашылары даусыз. Алайда, кейінгі жылдарға қалдырмай, ұмтылған бойда, бір сынып та болса, соны штурммен басып алудың халыққа тастаған серпілісі есепсіз болды. «Күресуге болады» деген сенім пайда болды. Перзенттерінің келешектегі қазақы келбеті үшін күреске шыққан ата-аналар Жеңістің дәмін татты. Мектепке де абырой жамалды.

Міне, осындай игілікті істердің қазіргі таңғы нәтижесі – бұл мектептен оқып бітірген жасөспірім кез келген жоғары оқу орнына мүдiрместен өтеді екен. Республика бойынша білім деңгейі өте жоғары. Мектеп қабырғасын біраз кеңейткен, соның өзінде мектепке бала сыймайтын көрінеді. Қолөнер, ұлттық оркестр, тіпті, мектептің ішкі өз жеке телестудиясына дейін бар. Ал, енді, арғы-бергі тарихында талай-талай шиеленісті жағдайларды басынан өткере жүріп, әупіріммен қабырғасын бекіткен осы қазақ мектебінде басқа ұлт өкілдерінің балалары, соның ішінде, орыс балалары білім-тәрбие алғанды былай қойып, бір кездері қазақ ұлттық оркестріне қосылып, күмбірлетіп күй тартып отырады дегенді ойлаппыз ба?! Ұлт пен ұлттың жарастығы, өзара сыйластық – біздің қол жеткізе алмай жүргеніміз осы емес пе еді?! Және бұл қоғам келешегі үшін ғажап үлгі ғой!!!

Несін жасырам, араға біраз жылдар салып барып көрген бұл өзгерістер мен үшін тосын болды. Қазақ: «Қуанған мен

қорыққан бірдей» демей ме, мен көзімнің жасын тоқтата алмадым. Аралас ұлттық құрамда ойналған Құрманғазының «Адай» күйі мені басынан аяғына дейін егілтті.

Туған жерге көңіл қашан да алаңдаулы жүреді. Бір күні облыстың қазіргі басшысы Нұрлан Ноғаевпен болып жатқан теле-сұхбатты көрдім. Мені тәнті еткені – істеліп жатқан игілікті істердің баяны үстінде қасындағы журналист жігітті орап отырған оның ой ұшқырлығы мен тіл шешендігі болды. Сөйтсем, Батыс Қазақстан облысы бүкіл іс-қағаздарын қазақ тіліне көшіріп алған алғашқылардың бірі екен. Енді, бұған қайтіп қуанбайсыз! Мұндай жағдайда әңгіме барысында өзіңізде алаңдаушылық білдірген ұлттық рух енді төмендей қоймас дейміз, иншааллаһ!

– Айсұлу апай жұртшылыққа аты мәлім 1991 жылғы Орал қаласында болып өткен «Орал оқиғасының» саяси бағасын беріп, оның тарихымыздан алар орнын белгілеу жөнінде кезекті басылым беттерінде оқтын-оқтын әңгіме қозғалып, бірлі-жарым азаматтардың авторлығымен кітаптар да жарық көріп жатыр екен. Соның ішінде осы жетіспейді-ау дейтіндей не мәселе бар?

– Иә, бұл бағытта сол оқиғаның тікелей басы-қасында жүрген Нұрлыбай Сисембаев пен марқұм Орынбай Жәкібаев секілді азаматтар біраз еңбектенді. Жазылған еңбектердің қай-қайсысы да ақиқатқа құрылған биік талғам, тастай берік саяси тұжырымымен қымбат.

«Игіліктің ерте-кеші жоқ», – деген, Құдай өмір берсе менің де бұл жағдайға байланысты жазарым жеткілікті.

Ең басты қаперге алынатыны – «Орал оқиғасының» саяси бағасы беріліп, оның тарихи орны белгіленсін десек, қай-қайсымыз да бұған терең философиялық өлшеммен қарауымыз керек. Бұл бірлі-жарым адамның қатысуымен біткен шаруа емес, бұған жалпы халық атсалысты. Ал, көпшілік бар жерде, істі ұйымдастыру, алып жүру және жағдайдан халықтың басын тауға-тасқа соқтырмай аман алып шығу онайлыққа

түспейді. Біз сол қиыншылықты көрдік. Алайда, алға қойған мақсатымыздың айқындығы, пейіліміздің тазалығы, ауызбіршілігіміздің мықтылығы бізді осы қиыншылықтан алып шықты. Біздің бірде-біреуімізде бір тиындық жеке бас есебі болған жоқ. Бізде біріміз-біріміздің алдымызды кесіп өтпейтіндей, біріміз-бірімізсіз аяғымызды қия баспайтындай, белгісіз адамдармен бейсауат байланысқа түспейтіндей, ауа жайылып сөйлемейтіндей, бет-бетімізбен шешім қабылдамайтындай, әскериге бергісіз, ішкі тәртіп мықты болды. Қадымымыздың шалыс басылмауының басты себебі – осы.

Бар шаруасын, айналысып жүрген ғылымымен қоса, жиып тастап, көпшіліктің қалауымен, Азаматтық «Азат» қозғалысын басқаруды қолға алып, тек осы мәселемен ғана айналысқан, Батыс Қазақстан Ауылшаруашылық институтының білгір маманы, ғалым Аманжол Зинуллин бойдағы бар күш-қуатын мұнда да салды. Оның жары жез таңдай әнші Марғұбаға дейін, бізбен бірге қолтықтасып жүріп, Ақжайық өңірінің талай жерін аралап шыққан. Ортамызда Жандарбек деген ғажап суретшіміз бар-ды. Әл-Фарабиден бастап, не бір ғұламалардың бейнесін бастарындағы сәлделерімен қатырып тұрып салып беретін. Біз, «Қазақ тілі» қоғамы мен азаттықтар, онымен 1-ші Май мерекесінің парадына да қосылғанбыз. Төңірегіміздегі жігіттер де қоғамымыздағы саяси ахуалдың тынысын қалт жібермей, қадағалап, мәселе қып көтеріп, ортаға салып отыратын кілең сауатты азаматтардан болды. Баршамыз жабылып жүріп, әуелі, «Қазақ тілі» қоғамын, одан кейін «Азат» қозғалысын құрдық. Халықта «Азат» дегеніміз – «Қазақ тілі» дегеніміз, – «Қазақ тілі» дегеніміз – «Азат» дегеніміз» дейтін ұғым қалыптасты. Екі ұйымның басқару органдарына дейін ортақ еді. Осы екі ұйымның ел ішіндегі жаршысындай боп, жастары жетпіске таянғанына қарамай ғылым докторы, профессор Мәтжан Тілеужанов ағамыз бен атақты мұнайшы Қуаныш Сүлейменов ағамыз жүрді. Біз өткізген шаралардың қай-қайсысы да санаға төңкеріс ала келетін.

Қазақстан халқының тұтастығы мен ұлт күрескерлерінің бірлігін тастай қып ұйымдастыра білген Қазақстанның азаматтық «Азат» қозғалысы мен оның арнаулы басылымы «Азат» газетінің тынымсыз еңбегінің нәтижесінде, Оралдағы саяси ахуал тұтастай қазақ елінің жан жарасына айналды. Әр азамат «Батыс Қазақстан өңірін казактар автономиялағалы жатыр» дегенді етінен ет кесіп алып жатқандай сезінді. Бұл орайда, біз сол жауапкершілікті мойындарына тікелей алған марқұм бауырларымыз Михаил Есенәлиев, Сәбетқазы Ақатаев, Батырхан Дәрімбеттердің еңбегін еш ұмытпаймыз. Отанға деген осындай шынайы сүйіспеншілік болмаса, мұндай істер қолға алынбас та еді. Соны бізге Құдай бұйыртты!!! Қазақстанның түкпір-түкпірінен Оралға қаншама жүздеген азаматтар келді. Олардың әр қайсысы әбден сыннан өтіп, шыңдалған мықтылар еді. Қауіп пен қатерін үйіре келген сол бір күндері ақиқат жолынан еш қайсысының табаны тайған емес! Республика басшылығының назарын аударту үшін, қып-қызыл тартыс үстінде, әрбір талапты шұғыл түрде тиісті орындарға жеткізіп отыруда Жасарал Құанышәлиннің жазу ыждағаттығы бізге өлшеусіз көмек болды. Азаматтарға Орал жұртшылығының рахметтен басқа айтары жоқ!

Не жасыратыны бар, бұл оқиғаға біз де екіжақты қысыммен кірдік, бір жағымыздан — казактар, екінші жағымыздан — жергілікті билік. Әлбетте, дәл біздің жағдай биліктің де басында жоқ емес еді. Айырмашылығымыз — биліктің мінез-құлық, әс-әрекеті бір бөлек, біздің мінез-құлық, іс-әрекетіміз бір бөлек. Дей тұрғанмен, Құдайдан басқа қорғаушысы жоқ біз үшін ол жолғы күрес, күрделілігін былай қойғанда, бейне бір, пышақтың жүзінде тұрғандай, қауіп-қатерлі жағдайда өтті. Оқиға басталғанға дейін де төбемізден тоқпақ айырмаған билік, жағдай олай-бұлай болып кетсе, бізді аямайтын-ақ еді. Олар қашанда отты біреудің қолымен көсеп үйренгендер ғой, қолдары күйіп бара жатса, бізді көсеу ретінде отқа тастай салатын еді. Біз осыны біле тұра, басқа амал қалмаған соң, бұл іске белді

бекем бұғанбыз. Сондықтан да, айтулы оқиғадан кейін, мені – сыртымнан, Аманжол бастаған жігіттерді сотқа шақырып соттап жатқанда, мәселенің оңынан шешілгеніне қуанып, төбеміз көкке екі елі жетпей жүрген біз биліктің онысын шыбынның шаққанындай да көрген жоқпыз. Нәжімеден ағамыз, одан кейін де, жоғарыда айтып кеткенімдей, әртүрлі айла-шарғымен, қыр соңымнан қалмай, тура тоғыз ай бойы қудалаған. Бауырымдағы балаларымды «Шын берсе, өлтірмес!» деп, бір Аллаға аманат еттім де, мен де қорғанып бақтым. Аллаға шүкір, онда да маған қорғаушылар табылды. Республикалық «Қазақ тілі» қоғамының басшылары Әбдуәлі Қайдаров, Өмірзақ Айтбаев ағаларымыз, Шерхан Мұртаза ағамыздың «Егеменді Қазақстан», Батырхан Дәрімбеттің «Азат» газеттері, тағы да басқа әртүрлі басылым, теле-радиоторабы, Рысбек Сәрсенбаев, Жасарал Қуанышәлі секілді жеке-леген журналистер, Асылбек ағамыздың «Аттаны», «Аттанайық Жайыққа!» штабының басшысы Орал Сәулебай – қай-қайсысы да, маған қарсы бағытталған бүкіл қимыл-әрекетті бағып отырды. Мен өзіме көрсетілген ол қамқорлықтарды айтып ауызбен жеткізе алмаспын, сірә. Ақыр аяғында, ресми заң орындарының қолдауы мен Үлкен үйден Оралбай Әбдікәрімов ағамыздың тікелей араласуы арқылы, мен жергілікті биліктің «тырнағынан құтылдым».

Ал, одан кейінгі мен басқарып отырған «Қазақ тілі» қоғамы төңірегіндегі маған байланысты тіміскілік әрекеттер, тіпті, бухгалтериямды тұтасымен көтертіп алып кетіп, мені қаржылық жағынан шырмағылары келген жоспарлы жұмыстары оларға еш жеміс әкелмеді. Өйткені, тексеру барысында, Қоғамға бергенім бар да, алған сыңар тиыным жоқ боп шықты. Мені тексере келген орыс әйелі еді, басында осқырыныңқырап келген ол, істі жүргізе келе, қабағы жазылып, жайдарылана бастады. Ол мені шақырып, әлденелерді сұрайтын, мен оған жауап беретіндей жағдайға жеттік. Бір күні: «Сіз қобалжымаңыз, бухгалтеріңіздің салақтығы болмаса, жұмы-

сыңыз таза», – деді. Жылы қоштастық. Кейінірек естідім, әлгі келіншек «Қадырбаеваның жағдайын біз қалағандай етіп бер» деген жоғарының тапсырмасына көнбей, біздегі есепті аяқтағаннан кейін, босатылып, басқа жұмысқа кетіпті. Бір қызығы – біз үшін, орыстың казагымен күрес көппен бірге бұрқ-сарқ етіп тез өте шықты да, ал, қазақтың «казагымен» күрес ішектей созылып ұзаққа кетті. Осы уақыттың ішінде жергілікті билік, ойдағыны-қырдағыны жиып, түү Алматыдан арнайы жақтас адам алдырып, мені «Қазақ тілі» қоғамының төрағалығынан тайдыру үшін, бір емес, төрт дүркін жиналыс ашқан екен. Қара халықтың қысымыменен, ол жиналыстар төрт дүркін қайта таратылған. Сөйтіп, әуелі сепаратистерден Оралды қорғап, одан соң, аппаратистерден өзімізді қорғап, бызы-қиқы жыл жарымдай уақытты өткізіппіз.

Қазір ортаға қаншама жылдар түсті. Әрнәрсені өз орнына қойып, елеп-екшеуге, саралауға, сараптауға толық мүмкіншілік бар. Басқа ұсақ-түйекті ысырып қойғанда, мемлекеттілігіміздің баяндылығы жолында саяси да тарихи маңызы бар жалпыхалықтық мұндай оқиғалардың қоғамда елеусіз, ескерусіз қалуы мүмкін емес, әрине. Ерте ме, кеш пе, әйтеуір, түбі бір бағасын алар. Ол баға біз үшін де емес, ел үшін, мемлекет үшін, келер ұрпақ үшін, соларды рухтандыру үшін керек. Ол, енді, Алла бұйыртып жатса, алдағы күндердің еншісінде.

Иә, сөйтіп, бүкіл Қазақстан халқының, қала берді, тұтас батыс өңірі жұртшылығының тағдырына тікелей қатысты, елдігіміздің ар-ұжданының айғағы – бұл оқиға да ширек ғасырды артқа тастап, тарих қойнауына біртін-біртін сіңіп бара жатыр. Қарап отырсақ, ол жылы туған бала биыл жиырма үш жасқа толады екен. Уақытқа шаққанға бұл біраз жыл, әрине... Оның үстіне, кешегі «Бәріміз – біріміз үшін, біріміз – бәріміз үшін» деген көпшіл заман көзімізден бұлбұл ұшып, бұрындары, мұрынға иісі мұхиттың арғы жағынан талып жететін, апарар жері беймәлімдеу, жекешіл қоғамға бет бұрдық. Дегенмен де, бұрын-соңды жүріп көрмеген соқпағымен өз тауқыметі

өз иығында, алды-артына қарауға мұршасы жоқ, қу тіршілік жетегінде дедектеп келе жатқан бүгінгі қоғам, қаншама қиыншылықтарды бастарынан өткеріп жатса да, «Кеудені ыза мен кек кернеп», қазақтың ұлтарақтай жері мен Жайық үшін жандасқан сонау бір сұрапыл күндерді ұмыта қоймаған секілді. Бір сөзбен айтқанда, «Қыркүйек оқиғасы» іздеусіз емес. Жоғарыда айтқанымыздай, шығарылып жатқан кітаптар бар, мерзімді баспасөз беттерінде де біраз материалдар жарияланды, Қазақ энциклопедиясында да сол кезде болып өткен маңызды оқиғалар ретінде қысқаша мағлұмат берілді, тіпті, бәрін былай қойғанда, халықтың жады бар, әйтеуір, қалай десек те, ол еліміздің тәуелсіздігі мен мемлекеттілігі жолындағы салмақты да салиқалы күрестерінің озық бір үлгісіндей боп, тарихымызда орнығады. Және мұның негізін сол жағдайдан кейін Орал оқиғасының саяси бағасын беруді талап етуге байланысты арнайы құрылып, жұмыс істеген президенттік комиссияның ресми анықтамасы қалап кетті деуге болады.

– Айсұлу апай! Біздің билік жүйесінің тәжірибесінде, қандай маңызды мәселе болмасын, ол шұғыл қолға алынып, оған байланысты шаралардың жүзеге аса қоюы қиындау еді. Бұған қалай қол жеткіздіңіздер?

– Қыркүйектің 15-і күні өткізілуге тиісті болып, шешімі бекітілген «Орал казак-әскери күшінің патшалық Ресейге қызмет етуінің 400 жылдық мерекесі» сәтсіздікке ұшырап, оған керісінше, оны болдырмау жөніндегі қарсылық АҚЦИЯ-СЫ сәтті өтті деген күннің өзінде, сол шараға бүкіл республика көлемінен кеп қатысқан азаматтардың үстінен жаппай іс қозғалатындай қауіп туды. Осындай салқындылықты байқағаннан кейін, амал жоқ, Қазақстанның азаматтық «Азат» қозғалысының қолдауымен, билік құлақ асатындай, шұғыл «Аштық» шарасына көшу керек деп шештік, аштыққа мен жататын болдым. Осы мәселеден құлақтандыруды азаматтық парызымыз деп есептеп, біз, Аманжол Зинуллин екеуміз, Орал жағдайы ауызға ілінгеннен, от шығып кетпей, осы істің дү-

рыс шешілуіне шыр-пыр боп жоғарғы жақ пен екі арада жүгіріп жүрген Мырзатай Жолдасбеков ағамызға кірдік. Ол кісі иссапармен шет елге барып-қайтқалы жатыр екен, біздің мәселені естісімен: «Айналайындар-ау, мына іс реттелді ғой, ондай нәрсе болса, ол да реттелер. Арада он-ақ күн, менің барып келгенімше шыдаңдаршы» деп — бір, «Ойбай-ау, Аманжол-ау, азаматтар отырып, мына қызды қалай аштыққа жібереміз» деп — екі, әбден күйіп-пісті. Сөйтіп, ол кісі біздің сөзінен аттап кетпейтінімізге сенген күйде сапарға жүріп кетті. Біз, ағамыз айтқан он күннің ішінде қай жағдайдың қалай шешілетініне сеніміміз болыңқырамай, қазан айының 15-і күні «Аштық» акциясын жарияладық та жібердік. Акцияны менің мойныма алғаным — біріншіден, әйел адаммын, қазақ, қашан да, қызын сыйлаған, — екіншіден, шара Алматыда өтпек, бұл өңір мені тым-тәуір біледі, әрі, өз ортам — жазушыларым бар. Қысқасы, не керек, аталмыш оқиғаны тексеріп, оған баға беру жөнінде Президент жанынан комиссия құрылуын талап еткен, «Аштық» акциясы басталды.

Әлі есімде, Орал оқиғасының алдында мен республикалық радиодан Батыс Қазақстан азаттықтарының атынан жергілікті биліктің сол жағыдайға байланысты салғырттығын әшкерелеген Ашық хат оқыдым. Соны естіген қазақтың абыз ақыны марқұм Әбу Сәрсенбаев ағамыз, жаны байыз таппай, Жазушылар одағына келіп: «Әй, жігіттер! Не қарап отырсыңдар? Айсұлудың даусы радиодан қатқыл шығып жатыр ғой. Анау батыста не болып жатыр?» — деп, Одақ басшыларының дегбірін алып біраз жүріпті деп естідік. Сол кезден бастап бұл мәселеге байланысты құлақтары түрік отырған жазушылар қауымы біздің «Аштық» акциямызға үлкен қолдау көрсетті.

Бір күні «Айсұлуды біз қолдамасақ, кім қолдайды!» — деп, қасына жамбылдық Мейрамгүл деген сіңлісін ілестіріп, акцияның бесінші күні менің қасыма келіп аштыққа қосылған баяғы батыр қыз жамбылдық Ақ Хадишам бар — үшеуіміз киіз үйдің ішінде отырғанбыз. Бір кезде, қаумалаған халық-

ты қақ жарып, Фариза апамыз кіріп келді. Келе салып: «Айналайын-ау, мынауың не? Өлесің ғой! Кім құлақ асады деп жатырсың сөзіңе? Тоқтат аштықты!» — деп, күйіп-пісті. Мен: «Апа, мынауыңыз тап-таза арандату! Жаныңыз қатты ашыса, келіңіз де, жатыңыз біздің қасымызға!» — деп қойып қалдым. Марқұм апам сол шырылдаған күйінде, Композиторлар одағында съезд болып жатыр екен, соған барып, қаптап отырған қалың жұрттың алдында мені қолдау керектігі жөнінде қатты сөйлепті.

Акцияға 11 күн толғанда, ҚР Жоғарғы Кеңесінің төрағасы Е.Асанбаевтың басшылығымен жүргізілген жиналыс Президент жанынан, құрамында 9 адамы бар комиссия құрылатынын шешті. Құрамы бекітілді. С.Абдрахманов — ҚР Президентінің кеңесшісі, Б.Ашитов — ҚР Бас прокуратурасының жауапты қызметкері, Р.Балмақаев — ҚР Ішкі істер министрлігінің бөлім бастығы, Е.Валиханов — ҚР Ғылым академиясының Ш.Уәлиханов атындағы тарих және этнология институтының ғылыми қызметкері, Б.Дәрімбетов — «Азат» газетінің Бас редакторы, Ж.Қуанышәлин — Қазақстанның «Азат» азаматтық қозғалысы төрағасының 1-орынбасары, А.Княгинин — ҚР Жоғарғы Кеңесінің депутаты, Р.Сәрсенбаев — «Егемен Қазақстан» газетінің бөлім меңгерушісі, А.Столповский — «Советы Казахстана» газетінің бөлім меңгерушісі. Комиссия осы Орал қаласында 10 күн жұмыс істеп, нәтижесінде, комиссияның 6 мүшесі Орал оқиғасына қатысқан қарсылық тобының әрекетін қолдап, қол қойды. Ол жөнінде жазылған Қорытынды сараптама басылым бетінде жарияланды. Келешектегі үлкен жұмыстардың бастамасы — осы болмақ. Және осы акцияның нәтижесі бойынша қойылған бірден-бір басты талап — «Қыркүйек оқиғасына» жер-жерден келіп қатысқандардың үстінен іс қозғалу қаупі жойылды. Бұқара үшін бұл да үлкен жеңіс еді. Ал, егер, біз бұған байланысты талапты кейінге қалдырып, созып алсақ, кім біледі, жағдай осылай нәтижелі шешілер ме еді, шешілмес пе еді. Оның үстіне, президенттік сайлау

жақындап қалған еді сол кезде. Өкіметке онысыз да ширығып тұрған халықты одан әрі ширата берудің қандай пайдасы бар, ол жағы да ескерілген шығар. Қалай дегенде де, ол кезгі әрекет нәтижесіз болған жоқ.

Мұның бәрі қазір айтуға ғана жеңіл нәрсе, шын мәнінде, сол акцияның үстінде қаншалықты қиыншылықтар болды, оны бір сұхбаттың үстінде таратып айтып беру мүмкін болмас. Мен мұны Орал оқиғасына тарихи маңыз беру бағытында жасалған ресми шаралардың бірі ретінде ғана атап кетіп отырмын.

– Осындайда, халық тағдырына байланысты сіз айтып отырғандай жағдайларды «Оқиға» дейміз бе, жоқ әлде, «Көтеріліс» дейміз бе деген таластар туып жатады. Бұл тұрғыда не айтар едіңіз?

– Өмірде болып жатқан елеулі жағдайлардың бәрі – оқиға. «Оқиға» сөзінің ұғымдық ауқымы кең. Айталық, тіпті, қаншама миллиондаған адамның өмірін жұтқан 1941-1945 жылдар аралығындағы «Екінші дүниежүзілік соғыс» та – оқиға. Одан бергідегі, өзіміздің көз алдымызда өткен 1986 жылғы «Желтоқсан», 1991 жылғы «Қыркүйек», бәрі де – оқиға. Сөз жоқ, оқиғалардың атын белгілеу олардың ішкі сипаттарына байланысты болмақ. Бұл мәселеге байланысты, алдымызда ең басты төрт сұрақ бар. Олар: болып өткен оқиғалардың «Уақыты қайсы?», «Себеп-салдары қандай?», «Мақсаты не?», «Ұйымдастырушысы кім?». Зерттеу барысында, міндетті түрде, осы сұрақтардың басы ашылуы – шарт. Сұрақтарының басы ашылып, әлгі сұрақтарға толық жауап бере алған оқиға – көтеріліс! Ендеше, 1991 жылы қыркүйек айында болып өткен оқиғаның атын, меніңше, «Қыркүйек көтерілісі» деп атай беруге болады. Өйткені, ол сол оқиға болатын күнге әлгі сұрақтардың жауабын өзімен бірге толығымен ала келді. Тіпті, сол күні басын қылттып шығаруға батылдары бармаған, иә болмаса, саясаты көтермегендерді есепке қоспаған күннің өзінде, жақсы-жаманға жауап беруді толықтай мойындарына алып

шыққан қара халық — біздер бар едік. Шешімді түрде белгіленген бағдарлама, жоспар, мақсат, ұйымдастырушы, қатынасушы — бәрі-бәрі айқын-ды.

Және күрес жалпыхалықтық сипатта болды. Сол күнгі дауылдың ортасында қайда бара жатқанын үй ішіне бірі айтып, бірі айтпай, жандарын шүберекке түйіп, жалпақ Қазақстанның түкпір-түкпірінен неше жүздеп келген өкілдер жүрді. Басты құрамда — елін, жерін қорғауды парызым деп түсініп, осы жолда белді бекем бұған он мыңдаған табанды Орал жұртшылығы. «Жаман айтпай — жақсы жоқ», жағдай әлдеқалай боп кетсе, әлбетте, қай-қайсымыздың да тағдырымыз оңайға түспейтінді. Ондайда, не жасыратыны бар, «Орал казак әскерінің Патшалық Ресейге қызмет еткенінің 400 жылдығын» атап өтудің арты неге апарып соқтырарын біле тұра, оны өткізу туралы шешім қабылдап, сепаратистердің алдында бастарына күн тумай жатып тізе бүккен сол кезгі билік, сөз жоқ, бізді аямас еді. Бізді былай қойыңыз, ең бастысы — барша казактар қауымы өкілеттілігімен белгіленген сол шара жүзеге асып, казачество Декларациясы жарияланғанда, талас жоқ, Батыс Қазақстан облыстық Кеңесінің әлгі шешімімен, кезінде Ресей патшалығы иемденген жерлерді өзімізге қайтару жөніндегі Кеңестер Одағының басшысы Ленин қол қойған ДЕКРЕТТІҢ күші жойылып, сөз жоқ, біз патшалық Ресей тұсындағы «Жайықтың 40 шақырымға дейінгі арғы-бергі беті қазақ қоныстанбайтын аймақ» деп белгіленген — Орал өңірінің біраз жерлерінен, қойнауындағы бүкіл қазына-байлығымен қоса, біржола айырылар едік. Және бұл қауіп Ресеймен шекаралас облыстардың барлығының басында тұрды. Құдай сақтап, бұл қауіптердің беті қайтты. Міне, Оралдағы ол жолғы күрестің құндылығы және оның жалпыреспубликалық масштабты қамтуының сыры — осында. Алла Тағала алдағы күннің жақсылығын берсін!

— «Патшалық Ресейге қызмет еткен Орал казак-әскери күші» дегенді қайдан шығарған бұлар?

— Ойдан шығарған, әрине. Әйтпесе, 1917 жылы, Кеңес өкіметінің орнауына байланысты, Ресейдің өзінде, ал, кейін, 1919 жы-

лы Кеңес өкіметінің Қазақстанда орнауына байланысты, бізде патшалық Ресейдің бекінісі боп тұрған казак әскери күші түбірімен жойылды. Оның бергі жағында Кеңес өкіметі жетпіс жылдың үстінде өмір сүрді. Онда «казачествоның» көлеңкесі де болмаған. Ал, Одақ ыдырағанда, патшалық Ресей бұрынғы бодандықта болған елдерімен қоса, қайта қалпына келтірілсін деген заң екібастан жоқ. Біз дербес, өз алдына бөлек мемлекетпіз. Олар ондай мәселелерді бүгінгідей тәуелсіз Қазақстан жағдайында күн тәртібіне қоятындай болса, ол — заңға қайшы қылмыстық әрекет.

Сондықтан да, тігісінен сөгітіліп, қақырағалы тұрған кеңес өкіметінің қолымен «Орал казак әскерінің Патшалық Ресейге қызмет етуінің 400 жылдығы» дегенді ресмилендіріп, шешім шығартып алса, оның арғы жағында, кезінде олар отарлаған территорияны даулау ешқайда қашпайды. Міне, есеп осындай болды. Ал, енді, ондай даудың арты қып-қызыл от еді?!

Жалпы, Орал облыстық Кеңесінің «казачество» мәдени орталығының атынан жоғарыдағыдай атаумен шара өткізу жөнінде өтініш қабылдап, оны өзінің кезекті сессиясында талқылауы — миға сыймайтын нәрсе. Оның арғы жағында ол шараның аты қалай өзгерсе, олай өзгерсін, сол сессияда қабылданған шешім хаттамада қалмақ. Ал, хаттама тұрған жерде, орысшасындағы — «День дружбы народов Приуралья», қазақшасындағы — «Орал өңірі халықтарының достығы күні» деген атаулар біздің тәуелсіздігімізге қалқан бола алмайды. Мұның қауіптілігі — қой терісін жамылып, қораға енген қасқырмен тең. Біз, оралдықтар, осы шешімнің күшін жою үшін жанталастық. Ол шешім іс сәтті аяқталған күннің ертеңіне, яғни, қыркүйектің 17-сі күні облыстық Кеңестің төтенше шақырылған сессиясында Кеңес шешімімен өз күшін жойды.

Сөз соңында айтарым — Орал оқиғасы мен дәлелдеп жатуды қажет етпейтін, қазақтың қайтпас қайсарлығы мен қаһармандығын әлем жұртына паш еткен 1986 жылғы оқиға арасында рухтық байланыс бар десек, қателеспеспіз. Елімізде өмір сүріп отырған қай ұлт-ұлысқа да бейбіт өмір қымбат!

1991 жылдың қыркүйегіндегі атақты Орал оқиғасы жөнінде жазылып, қол қойылған және жарияланған Президенттік комиссияның анықтамасы казак сепаратизмі жөнінде дабыл қағып, сол оқиғаның барысында ел азаматтарымен иық тіресе бірге жүрген ақын Айсұлу Қадырбаеваға тікелей қатысты болғандықтан, оның толық мәтінін осы кітапқа аса маңызды тарихи құжат ретінде еш өзгеріссіз, яғни түпнұсқа тілі – орыс тілінде енгізуді мақұл көрдік.

Редакция

СПРАВКА

президентской комиссии по политической и правовой оценке сентябрьских событий в Уральской области

14 октября 1991 года председатель Уральского областного отделения общества «Қазақ тілі», сопредседатель облотделения ГДК «Азат» Айсұлу Қадырбаева объявила в г. Алматы политическую голодовку с требованиями:

1. Расследовать в качестве государственного преступления политического характера действия 15 сентября 1991 года провокаторской группы уральских казаков, поднявших на казахской земле флаг чужого государства, посягнувших на суверенитет республики, национальную честь и достоинство народа, территориальную целостность Казахстана и тем самым ясно проявивших свои шовинистические устремления, разжигая огонь национальной розни между казахами и русскими, привлечь к ответственности по закону людей, причастных к этому преступлению, и местных руководителей, допустивших их.

2. Прекратить преследования организаторов и участников мирных акций протеста против сепаратистских, шовинистических действий уральских казаков.

3. Создать для реализации этих требований независимую комиссию государственного уровня.

В столице Казахстана к голодовке присоединились жители г. Жамбыла Н. Нусипова и Х. Карибаева, в г. Уральске – Н. Баймолдин и К. Изатов. Требования А. Қадырбаевой получили широ-

кую поддержку общественности республики. Поэтому по поручению президента Казахстана Н.А.Назарбаева 25 октября 1991 года была образована комиссия из числа депутатов Верховного Совета Казахской ССР, ученых, работников правоохранительных органов, представителей прессы и Гражданского движения Казахстана «Азат» для изучения причин и условий, способствовавших сентябрьским событиям в Уральской области. В тот же день А.Кадырбаева и ее единомышленники прекратили политическую голодовку.

Президентская комиссия приступила к работе 31 октября 1991 года. Она всесторонне изучила многочисленные исторические первоисточники и исследования, документы Уральского городского и областного Советов, правоохранительных органов, материалы печати, радио и телевидения, а также фотоснимки, провела встречи с коллективами трудящихся предприятий и организаций, студенческой молодежью, представителями общественных организаций «Азат», «Қазақ тілі», Уральского историко-культурного казачьего общества, беседовала с руководителями города и области.

В результате проделанной работы комиссия выяснила следующие основные моменты.

1. ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ ПРОБЛЕМЫ

Вся подлинная история казачества на Урале свидетельствует о его значительной роли в служении интересам царизма, как проводника колониальной политики во всех сферах общественно-политической жизни народов Казахстана и Средней Азии. Не одним поколением исследователей сказано, что междуречье Волги и Урала, Нижнее Поволжье и Приуралье издревле были населены кочевыми племенами, а затем и народами. Междуречье Волги и Урала органически вошло в Великий пояс степей, таков общепризнанный научный взгляд. И предки казахов, а затем его отдельные рода и племена не завоевывали этот край, не вытесняли кого-либо, а жили там, в районе, где климатические и географические условия так приспособлены для ведения кочевого скотоводства. В эпоху бронзы здесь обитали сарматы, внесшие свой достойный вклад в развитие общечеловеческой культуры, а с первых веков нашей эры в результате сложных историко-этнических процессов междуречье Волги и Урала населяли гунны — носители монголоидного

антропологического типа и тюркских языков. В 11-15 веках этот район носил название «Дешт-и-Кипчак», а в русских летописях назывался «Подем половецким». После огромных миграционных процессов, детально изученных учеными различных стран от древности до наших дней, уже в 13-14 веках, при распаде Золотой Орды на улусы, на Урале остался созданный ее властителями город Сарайчик, через который проходили важные торговые пути. В 14-15 веках здесь образовывается Ногайская орда — один их компонентов будущего Казахского ханства. Историк времен Петра Первого В.Н.Татищев писал: «Ногай был величайший народ около Астрахани, заполняя всю степь меж гор Кавказских до Яика и по Волге до Суры» (В.Н.Татищев. История российская. М., 1969). Единые корни ногайцев и казахов неоспоримы, эпос ногайцев «Едиге» воспринимается казахами как свой кровный, и наоборот. Названия родов и племен, составлявших население ногайцев и казахов, звучат совершенно одинаково. Общими для двух народов являются и жырау (поэты) 14-17 вв. Асан-Кайгы, Доспамбет, Казтуган, Шалгииз и другие. В 17 веке в междуречье Волги и Урала прибыли калмыки, которых уже к началу 18 века вытеснили казаки, как форпост русских войск и русского движения на востоке, в степи между Волгой и Северным Кавказом. В инструкции, полученной Оренбургским губернатором И.Кирилловым в 1734 г. от императрицы Анны Иоановны, прямо указывалось на то, чтобы не допускать казахов на правый берег Урала. Тем самым умышленно прерывались пути их кочевания, которые сложились к тому времени в результате формирования единого Казахского ханства и его территории. И.Неплюев, заменивший И.Кириллова на посту губернатора, вообще приказал сжигать травы по левому берегу Урала на 20 верст от Уральской крепости до Каспийского моря с целью недопуска казахов к реке и на правую ее сторону. Так устанавливались «естественные» границы Уральского казачьего войска и такова в целом краткая историческая ретроспектива в жизни региона за последние 2 тысячи лет. Все эти данные приводятся для установления простой исторической истины — автохтонности казахов в Приуралье. К слову, все вышеприведенные факты взяты из источников и исследований, уже давно и широко вошедших в научный оборот (Полное собрание русских летописей, т.1., М.-Л., 1952. В.В.Бартольд. Двенадцать лекций из истории турецких наро-

дов. Соч., т.5. М., 1968. Федоров-Давыдов Г.А. Кочевники Восточной Европы под властью золото-ордынских ханов. М., 1966).

Несколько данных о казаках. Известный историк 14 века, видный чиновник царской администрации А.И.Левшин писал, что яицкие казаки происходят от донских, «от той части их, которая во второй половине 16 столетия прославилась грабежами по берегам Волги и Каспийского моря». (А.И.Левшин, Историческое и статистическое обозрение уральских казаков. Соб., 1823). Первым «подвигом» этой вольницы было взятие Сарайчика. «Они поднялись в лодках своих вверх по Уралу, быстро напали на Сарайчик, выжгли оный и не только живых жителей терзали, но даже, разрывая могилы, обдирали мертвых. Это случилось в 1580 году» (А.И.Левшин. Там же).

«Чтобы сохранить за собой захваченные земли, казаки должны были опираться на сильного покровителя» (В.Рябинин. Уральское казачье войско, ч.1. Соб., 1866). И царь пошел на сговор с казаками в расчете на то, что те будут оказывать ему содействие в колонизации новых земель. И такая возможность представилась в 1591 году, когда яицкие казаки по велению царя Федора Иоанновича были отправлены на войну против одного из правителей Северного Кавказа.

«Вне дома и общины деятельность казака проявлялась в грабежах, набегах и всякого рода насилиях, в том, одним словом, что выражалось тогда общепринятым термином «промыслов» (А.Рябинин. Уральское казачье войско, ч.1. Соб., 1866).

В последующем казаки постоянно выполняли роль военных колонизаторов новых земель и подавителей освободительного движения в России.

Известный военный историк Хорошкин М. выделял из многочисленных обязанностей казака три — быть проводником русской колонизации и русского влияния, носить обязанности охраны новых земель и поставлять конные части и вооруженные силы государства (Хорошкин М. Военно-статистическое обозрение казачьих войск. Военный вестник. 1881, №6). «С середины этого столетия (т.е. 19 века) уральские казаки оказали огромную услугу в деле завоевания зауральских киргизских (т.е. казахских) степей и в походах в Среднюю Азию: они были такими же аванпостами русского движения вглубь Киргизского края, какими были на Востоке

иртышские служилые люди и местная вольница» (Россия. Полное географическое описание, т.18. Киргизский край, Соб., 1903).

Никакой критики не выдерживают претензии лидеров казачества на некую новую национальность. Как правило, этногенез того или иного народа длится на протяжении очень долгого времени и представляет собой устойчивую общность, группу людей, объединенных на добровольных началах единым хозяйствованием, территорией, языком и своей психологической совместимостью, а также проявлениями духовной культуры.

О какой добровольности, объединяющей различные индивиды, может идти речь, когда с самого начала возникновения казачества жизнь каждого из казаков очень строго регламентировалась как со стороны его собственного сообщества, так и со стороны царского правительства? О формах и методах регламентации в жизни каждого общинника сообщают сборники узаконений о казачьих войсках.

Внутри казачьего сообщества в начальный период его существования присутствовали в зачатке элементы демократии, но они были подчинены осуществлению одной цели, носившей, как правило, безнравственный характер — грабежу, разбою, т.е. присутствовало принуждение со стороны лидеров сообщества. Этим и объясняется беспримерная жестокость казаков не только по отношению к другим сообществам людей, но и внутри своего сообщества.

С давних пор казаки все подчинили лишь военной, походной жизни: «...так еще несколько времени и в нынешнем Уральске казаки проводили только зиму, летом же отправлялись к устью Урала грабить в море суда и близ берега караваны, в Астрахань или из Астрахани ходившие» (А.И. Левшин. Указ.соч.).

В дальнейшем именно как военному сословию казакам выделялась земля — в среднем по 30 десятин на душу (около 40 га) — за службу и давались различные льготы. К этому же вопросу примыкает и нынешняя военная форма, фасоны которой утверждались царем, а также различные символы, гербы, знамена, строевые песни (см. 1-е полное собрание Законов Российской империи и 2-е собрание Законов Российской империи, 1830 и 1880 гг.).

Форма казака отличала его сословную и войсковую принадлежность, но отнюдь не являлась национальной одеждой.

Ношение форменной одежды было обязательным, то есть опять-таки отпадала всякая добровольность, поэтому военную форму казаков никак нельзя считать национальной одеждой.

Сложные пути этногенеза всех народов привели и к сложному процессу присвоения этнонимов. Такова в научной литературе разработка вопроса о происхождении этнонима казахского народа.

Замечено, что присутствует единство в этнониме казахов и сословия казаков. Как бесспорный научный факт установлено, что слово «казак» тюркского происхождения и означает «бродяга», «вольный человек». Кроме того, в лексике уральских казаков очень много слов с тюркскими корнями, что еще раз подтверждает факт позднего прибытия казаков в регион и о постепенном росте его количества на протяжении длительного времени. Известно, что быстрее всего в языке изменяется как раз лексика и поэтому неудивительно, что в словаре казаков слова тюркского происхождения «атаман», «есаул», «сабля» и т.д.

Еще одно подтверждение более древнего, общетюркского характера района междуречья – топонимика региона. Так, слово «Жайык» – означает «просторную реку», а слово «Орал» – извилистую реку». Слово «Яик» означает на русском языке только название конкретной реки, слово «Урал» – такого же порядка. Вместе с тем, слово «Яик» – весьма нехарактерная лексема для русского языка. Даже на первый взгляд историческое прошлое казачества на Урале свидетельствует о сугубо прагматическом отношении царизма к казакам. Фальсификаторы и идеологи неказачества, в тенденциозной форме преподнося факты из жизни казачества, преследуют свои политические цели, одна из которых имеет коварный подтекст – поссорить русский и казахский народы и в этой мутной воде реализовать свои политические амбиции. В истории казачества, преподносимой новоявленными лидерами, замалчивается немало постыдных страниц, когда уральские казаки давали волю своей жестокости, а казачья верхушка на этом грела свои руки. Таков вопрос с ингородними, т.е. русским населением неказачьего сословия, которому не разрешалось селиться на землях Уральского казачьего войска (разрешено было с 60-х гг. 19 в.) и которое подвергалось обструкции со стороны казаков.

Подытоживая исторический экскурс, следует отметить, что сегодня со стороны отдельных «патриотических» изданий наблюдается стремление к огульной идеализации казачества. Основано оно на выборочном подходе к фактам истории. Красочно живописуя «защитную» роль казачества, начисто умалчивают его роль по за-

воеванию новых земель. Иногда даже пытаются представить казаков как... защитников казахов от джунгар, среднеазиатских ханств и т.д., приводя многочисленные, представленные в позитивном свете примеры героизма и мужества казаков, «забывая» примеры творившихся ими жестокостей не только над «инородцами», но и над русскими рабочими и крестьянами. Славословя «вольную жизнь» казачества, совершенно игнорируют его жесткую подчиненность царскому режиму. И все это, конечно же, оказывает определенное влияние на обывательское сознание части населения, необремененного реальными историческими знаниями, что в конечном итоге создает подходящую почву для проказачьих настроений.

В основе казачьего уклада в прошлом, регламентировавшего жизнь и быт каждого казака, находилась казачья община — замкнутое, обеспеченное круговой порукой сообщество. С самого начала ее возникновения она все свои основные свойства сохранила вплоть до советской власти, а царизм всячески поддерживал эту неизменность. В результате сложилась и определенная идеология общины с нетерпимостью ко всему постороннему. Именно эта идеология усиленно внедряется в среду населения Приуралья.

II. «ВОЗРОЖДЕНИЕ» КАЗАЧЕСТВА В УРАЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ

Проведенный выше фрагментарный обзор истории российского казачества убедительно показывает: это была ударная сила царизма по завоеванию, колонизации и порабощению «туземцев», населявших обширные пространства по соседству с Россией. Поэтому вряд ли приходится сомневаться, что так называемое «возрождение» этого агрессивного по своей природе, предназначению и сущности привилегированного по-имперски сословия могло осуществиться в тех же сугубо гуманистических формах, в каких происходит возрождение подлинно национальных обычаев и традиций различных народов, оказавшихся жертвой великодержавной политики Москвы. Жизнь уже показала, к чему на деле ведет образование казачьих структур, первоначально облакаемых, как правило, в «фольклорные» и иные вполне безобидные рамки. Это — элементарная зацепка, за которой следует амбициозная и претенциозная политика по утверждению тех самых привилегий и «вольностей», что были «дарованы» казачеству когда-то царем-батюшкой. По-

добные метаморфозы мы сегодня наблюдаем на Дону, Кубани, в Сибири и других регионах России, где дело уже доходит до таких диких средневековых «обычаев», как принародная порка людей нагайками, до создания откровенно вооруженных формирований, требований о воссоздании «казачьих республик» и т.д. Наглядным примером может служить и краткая история «эволюции» потомков уральских казаков от «фольклора» до прямого сепаратизма, проявляющегося в грубейших противозаконных формах.

Неоказаческое движение в Уральской области берет начало с 24 февраля 1990 года, когда была проведена учредительная конференция по образованию Уральского городского историко-культурного казачьего общества (УГИККО). В целом его программа и устав были выдержаны в пределах, соответствующих «историко-культурным» целям и задачам. Среди организаторов и лидеров общества оказались будущий народный депутат Казахской ССР Водолазов В.А. и его будущий помощник, ранее судимый за хищение народного добра Качалин АА., избранный председателем этого общества. Учредителями УГИККО выступили предприятия Военно-промышленного комплекса – заводы «Зенит», «Металлист» и другие.

Как и следовало ожидать, в скором времени (июнь 1990 года) общество резко меняет «курс» и группа из 17 человек во главе с Водолазовым, Кунаковским, Галаганом и другими создает в рамках УГИККО комитет Возрождения (КВ), цели и задачи которого проистекают уже из требований, согласно принятой и распространенной Декларации, о создании автономии для Уральского казачества, пересмотра границ суверенного Казахстана с восстановлением территориального деления Российской империи в границах до 1917 года, политической реабилитации казачества, возвращении их потомкам прав и привилегий, непризнании самого суверенитета республики, и идеи празднования 400-летия служения уральского казачества царской России, которая была вычеркнута из программы общества городским советом при его регистрации.

27 августа 1990 года был проведен несанкционированный митинг с участием около 1000 человек. Принята резолюция о возвращении России земель бывшего Уральского казачьего войска, приостановлении закона Казахской ССР «О языках в Казахской ССР» на территории области, возвращении верующим собора Христа Спасителя и т.д. Уральским горсудом по ст.188-1 КоАП

Казахской ССР привлечено к ответственности 7 человек — организаторов митинга.

27 сентября 1990 года председатель УГИККО Качалин организует несанкционированную конференцию, на которой было учреждено «Народное движение возрождения» (НДВ). В принятом им манифесте вновь выдвигаются обветшалые идеи колониализма — отторжение от Казахстана тринадцати его областей в пользу России, делается попытка лишить государство его законодательно провозглашенных суверенитета и государственного языка. УВД области за проведение несанкционированного собрания подготовило материалы об административной ответственности Шилкина, Соболева, Галагана, последний оштрафован на 500 рублей.

В ноябре 1990 года проводится политизированная акция по освящению в церкви булавы атамана — символа воинского формирования казаков, символа власти. Проведен несанкционированный митинг.

В феврале 1991 года была распространена «Декларация о суверенитете Уральской автономной области», предусматривающая образование государственных казачьих структур — судебных, исполнительных и законодательных органов.

В целях реализации своих далеко идущих целей 15 июня 1991 года на собрании членов УГИККО была образована военно-атаманская структура под названием «Союз уральских казаков» (СУК), на котором был принят устав и избран атаман, которым стал председатель общества Качалин А.А. Уставом СУКа прямо предусмотрено его подчинение «Союзу казаков СССР» (СК СССР) и финансовые отчисления последнему.

В документах СУКа также фиксируются притязания на территории Казахстана, претенциозно выдвигаются идеи реставрации памятников представителям уральского казачества, воссоздаются военно-атаманские структуры, устанавливается военно-казачья форма под видом традиционной одежды, предусматривается должность походных атаманов, отвечающих за военно-патриотическую подготовку членов СУКа, и другие мероприятия.

Лидеры неказачества Качалин, Водолозов, Галаган, Корсунов, якобы отмежевываясь на словах от КВ и НДВ, на деле активно проводят в жизнь программные документы этих организаций.

Широким фронтом ведется организационная работа по принятию в них новых членов.

Органами, способствовавшими распространению территориальных претензий к Казахстану, военно-атаманского уклада, разжиганию межнациональных распрей, стали газеты «Яицкая воля» и «Казачий вестник», редактором которого является член Союза писателей Казахстана Корсунов Н. За незаконное распространение газеты «Яицкая воля», издаваемой в г.Кстово Нижегородской области, к административной ответственности по ст.37 Закона СССР «О печати в СССР» Момонов В.П. подвергнут штрафу на 250 рублей.

Эти газеты, в особенности «Казачий вестник», настойчиво пропагандировали воинствующее милитаристское мировоззрение, дух неприязни к коренному населению, искажали историческую правду во имя своих имперских и неудовлетворенных политических амбиций, подталкивали людей, особенно молодежь, к неуважению законов республики, ее суверенитета, государственного языка, под видом нового осмысления прошлого протаскивали идеи восстановления военно-сословных привилегий казачества и сепаратизма. И все это преподносилось под «соусом» демагогических рассуждений о демократии и гласности. Побуждая определенные слои населения к милитаризации общества, газеты «Яицкая воля» и «Казачий вестник» тем самым провоцировали и другие общественные организации к созданию аналогичных военизированных формирований для противостояния и защиты себя от неказачества, что выражалось лозунгом «Казачьи формирования сегодня — казахские сарбазы завтра», поднятым на ряде антисепаратистских митингов и манифестаций в разных городах Казахстана. Провокационным является и девиз газеты «Казачий вестник» — «Уничтожить казачество можно, поставить на колени — нет!», который вполне естественно воспринимается общественностью республики как угроза по отношению к мирному населению. Налицо поиск врага, который нигде и никогда не приводил к добру.

Названные средства массовой информации сыграли особо активную роль в пропаганде и утверждении идеи проведения пресловутого «праздника» в честь 400-летия службы казаков царю и отечеству. Эта шумная пропагандистская кампания усиленно внедряла в массовое сознание мысль об «особости» культурного развития и жизненного уклада казаков, об их былых сомнительных

«подвигах» на службе «вере, царю и отечеству». По существу этот «праздник» был необходим лидерам неказачества и их внохновителям из Москвы для того, чтобы заставить общественность и население республики хотя бы де-факто признать, что земли, на которые претендует неказачество, являются органической частью России, ибо в исторической ретроспективе казаки всегда считали своим отечеством только Российскую империю. Тут четко прослеживается прямая связь с солженицынским планом «обустройства России» за счет завоеванных ею территорий других народов.

Приведем некоторые характерные выдержки из публикаций упомянутых газет: «...Уральская, Акмолинская, Семипалатинская области никогда не подчинялись казахским властям», «...кайсаки кочевали на арендовавшихся ими землях русской казны. И исторически, и экономически, и этнически Уральская область представляет собой совершенно самостоятельное образование, как, впрочем, и земли Сибирского казачьего войска и русские поселения, расположенные в нынешнем Северном Казахстане (кстати сказать, оба берега реки Иртыш принадлежали сибирским казакам).

Можно ли объявлять в наши дни какие-либо территории исключительной собственностью казахов только на том основании, что их предки когда-то кочевали в этих местах...» (Н.Селищев, историк, «Казачий вестник», апрель, 1991 г.).

«Декретом от 20 августа 1920 года, подписанным В.И. Лениным, был образован искусственный конгломерат – Киргизская, ныне Казахская ССР, в нее, в числе прочих, вошли огромные территории, населенные русскими и казаками и ранее принадлежавшие России.

Сейчас, когда усиливается стремление республик к образованию автономных государств, появилась реальная угроза, что по произволу коммунистического режима исконные русские территории с русским населением окажутся начисто отрезанными от России» («Яицкая воля», №2, май, 1991 г. В.Аксючис, Г.Анищенко – сопредседатели Российского христианского демократического движения).

«Наши земли правительственным декретом были расчленены и переданы частично Оренбургской области, оставшейся позднее в составе России, а большей частью были включены в состав Автономной Киргизской ССР вопреки воле уральского казачества»

(«Яицкая воля», №2, из обращения народного движения «Возрождение»).

Следует к этому добавить, что в казачьих изданиях активно распространяется тезис об ущемлении прав русскоязычного населения, фактов же не приводится или же приводятся факты такого рода, когда даже само обращение на казахском языке считается оскорбительным: «Не допускать повторения положения, как то, в которое поставил русских ветеранов Великой Отечественной войны председатель областного Совета т.Н.Искалиев, обратившийся к ним 8 мая с поздравлением на казахском языке. Ветераны сидели, как оплеванные. А ведь знал начальник, годившийся им в сыновья, кто понес наибольшие жертвы в войне! Когда-то дворяне в присутствии слуг говорили по-французски. Возможно, Н.Искалиев казался себе дворянином? То, что о нем совершенно справедливо подумали ветераны, предавать гласности я не берусь» («Казачий вестник», №5, В.Дьячков, инженер).

Жонглирование историческими фактами проводилось и проводится идеологами неоказачества с бесстыдной навязчивостью, которая вызывала и вызывает резкий протест со стороны населения не только области, но и всей республики. Фальсификаторы не желают считаться с тем, что сама постановка вопроса о «возрождении» казачества в его новой форме или празднование колонизаторского «юбилея» являются оскорбительными не только для казахского народа, но и представителей других национальностей, проживающих в республике, в том числе и русских, испытавших немало горя и страданий от насилия со стороны так называемых «защитников отечества». К чести русского населения, большинство из них и не приняло неоказачество, не поддавалось на провокации его лидеров и идеологов. Они поняли, что неоказачество — это ударный кулак тех, кто выступает против стабильности в республике, кто хочет реализовать свои политические замыслы и амбиции во имя сохранения тоталитарных порядков.

Однако, невзирая ни на что, «ревнители казачьего возрождения» во главе с «союзным» атаманом Мартыновым и его уральскими подопечными упрямо вели подготовку к «празднику». В этой ситуации, естественно, не могли оставаться сторонними наблюдателями представители общественности города, области и республики, осознающие всю опасность происходящего.

III. РОЛЬ ОБЩЕСТВЕННЫХ ДВИЖЕНИЙ И ОРГАНИЗАЦИЙ В УРАЛЬСКИХ СОБЫТИЯХ

Первой забила тревогу о приобретающих все более экстремистские, шовинистические и сепаратистские формы казачьего «возрождения» на уральской земле председатель областного отделения общества «Қазақ тілі», член Гражданского движения Казахстана «Азат» поэт Айсұлу Кадырбаева.

Ее переписка (правда, безответная) с различными официальными инстанциями и «хождения» в эти инстанции начались после того, как Уральский городской Совет народных депутатов на своей 5 сессии XXI созыва принимает, явно идя на поводу у определенных амбициозных групп народных депутатов, среди которых опять же первые роли играют лидеры и члены УГИККО, два послановления: №5-2 «Об общественно-политической обстановке в г.Уральске (к вопросу о государственном языке в Казахской ССР)» и №5-3 «О порядке внедрения Закона о языках в Казахской ССР». В первом из них выдвигается совершенно необоснованная «инициатива» о том, чтобы Верховный Совет Казахской ССР при принятии Закона Казахской ССР о государственном суверенитете внес запись о том, что на территории Казахской ССР действуют два государственных языка: казахский язык как государственный язык Казахской ССР и русский язык как общегосударственный язык Союза ССР, хотя, как известно, ни до, ни после этого постановления «общегосударственный» статус русского языка на территории бывшего СССР не фиксировался ни в одном юридическом акте.

После этого городской Совет идет еще дальше, «установив» в городе местным официальным языком русский язык, а судопроизводству в городе Уральске однозначно, категорически «определив» также только русский язык. Тем самым горсовет, призванный обеспечивать выполнение законов Казахской ССР, сам идет на грубейшие их нарушения, по существу занимаясь ревизией закона о языках в Казахской ССР.

И общество «Қазақ тілі» в лице председателя его облотделения А.Кадырбаевой совершенно справедливо выступает против подобного беззакония, о чем четко и ясно говорится в письме от 15 октября 1990 г. на имя Секретариата сессии Верховного Совета Казахской ССР и Прокурора Казахской ССР Елемисова Г.Б.

В дальнейшем А.Кадырбаева и ее единомышленники по обществу «Қазақ тілі» и ГДК «Азат» А.Зинуллин, О.Такибаев, А.Зейнуллин и другие были вынуждены выступать с протестами против решения Уральского горисполкома от 28 мая 1991 года, которое по существу дало «зеленый свет» празднованию на казахской земле 400-летия служения казаков царской России и тем самым «узаконило» сам факт колонизаторского «юбилея». Поняв оплошность горисполкома и пытаясь ее исправить, областной Совет принимает 5 июля 1991 года свое постановление по этому вопросу, но делает это настолько неуклюже, что в завуалированной форме фактически поддержал решение горисполкома (более подробно об этих документах – в разделе «Роль городских, областных и республиканских властей в Уральских событиях»). А.Кадырбаева многократно пытается объяснить это властным структурам как области, так и республики, раз за разом приезжает в Алматы, выступает на митингах протеста, собраниях и конференциях ГДК «Азат» и других общественных объединений, в средствах массовой информации, шлет письма. Однако голос ее вплоть до решающих событий 13-15 сентября 1991 года в г.Уральске так и не был услышан официальными инстанциями. Единственной ее опорой оставались лишь общественные организации республики, и в первую очередь – ГДК «Азат» (Здесь приходится с сожалением констатировать, что все эти действия А.Кадырбаевой впоследствии стали использоваться определенными кругами в Уральской области для обвинения ее в том, что она, «увлекшись политикой», якобы «забросила работу облотделения общества «Қазақ тілі», что все это было нужно ей для «личной славы» и т.д. Причем эти «обвинения» исходят, как правило, от людей, занявших во время уральских событий пресловутую позицию «моя хата с краю»).

Общественность республики, средства массовой информации неоднократно предупреждали о неправомерности и опасности проведения этого мероприятия на территории республики.

Санкционированный митинг был организован в г.Шевченко (нынешний Актау), в городе Алматы в июне-сентябре 1991 года были проведены массовые выступления общественных объединений, 3 члена ГДК «Азат» (Ж.Куанышалин, С.Есимбеков, К.Омаров) в августе объявили голодовку, выдвинув одним из требований запрещение празднования 400-летия служения казачества

царской России на территории Казахстана. В самой Уральской области были массовые обращения граждан, трудовых коллективов, в том числе 15 руководителей организаций и предприятий с требованием отменить решение горисполкома.

В этой связи возникает необходимость особо остановиться на действиях руководителей города, области и республики, на которых лежала огромная ответственность. Они не могли не знать, чем чревато «возрождение» казачества в тех формах, в которых оно происходило, и празднование колонизаторского «юбилея» в условиях активного роста национального самосознания коренного населения республики, провозгласившей свой государственный суверенитет.

IV. РОЛЬ ГОРОДСКИХ, ОБЛАСТНЫХ И РЕСПУБЛИКАНСКИХ ВЛАСТЕЙ В УРАЛЬСКИХ СОБЫТИЯХ

Факты говорят о том, что уже в самом начале возникновения движения за «возрождение» неказачества со стороны Уральского городского Совета и лично его бывшего председателя Мулдашева Б.Г. была допущена политическая близорукость и безответственность при рассмотрении вопроса о регистрации УГИККО, выразившаяся в явной недооценке общественно-политических и правовых последствий этого акта. По отношению к исторически, а также морально-нравственно изжившему себя военизированному сословию времен империи горсоветом были применены те же критерии, что и к национально-культурным (русскому, татарскому, украинскому, еврейскому и т.д.) центрам, что, конечно же, было грубейшей ошибкой. Еще одним непростительным промахом Мулдашева Б.Г. и его коллег было то, что они ограничились механическим вычеркиванием стержневого идеологического пункта программы УГИККО — о проведении на казахской земле, бывшей колонии Российской империи, 400-летия служения уральского казачества царизму. Это обстоятельство должно было серьезно насторожить представителей городской власти и стать объектом пристального внимания с тем, чтобы делать конкретные выводы об истинных целях и задачах создаваемого общества. Однако этого не произошло.

В результате, допустив возникновение неказачьего общества, руководство города, а затем и области вовремя не выработало

твердую политическую позицию в этом вопросе, вступило на путь заигрывания с лидерами неоказачества, в необходимые моменты не приняло решительных мер пресечения автономизма, сепаратизма и других антиконституционных действий УГИККО, его «дочерних» подразделений.

Видимо, избрание председателем общества инструктора обкома КП Казахстана Баева, членом правления УГИККО заместителя председателя горсовета Любавина породило иллюзию, будто общество всегда будет функционировать как историко-культурное. Однако в результате политизации и перерождения УГИККО эти лица были изгнаны из него. И началось движение казачьего общества по пути сепаратизма, чего следовало ожидать и что явилось благоприятной почвой для создания таких уже откровенно экстремистских объединений, как КВ, НВД и СУК, ставших на путь прямого нарушения законов.

И в этой ситуации облсовет ограничился лишь тем, что не стал регистрировать устав комитета «Возрождение». А тот, не видя серьезного противодействия, продолжал свою антиконституционную деятельность. Что произошло в дальнейшем, нами изложено в III разделе справки.

С самого начала своей деятельности УГИККО активно муссировало вопрос о «праздновании» 400-летия служения казачества Российской империи. Группа активистов общества обратилась к Уральскому горисполкому за разрешением о проведении назначенного мероприятия.

Горисполком, считая «неприемлемым в сегодняшней общественно-политической обстановке празднование 400-летия начала служения Уральского казачьего войска царю и отечеству», одновременно принимает решение (28.05.91 г.) о признании «целесообразным празднование дня Уральского казачества провести в составе единого праздника народов Приуралья в воскресенье 15 сентября 1991 года», что означало практически признание правомерности проведения вышеуказанного колонизаторского праздника. Хуже того, праздник завоевателей опять-таки был приравнен к мирным торжествам украинских, татарских, еврейских и других культурных центров, а на его проведение предусмотрены необходимые денежные средства, даже создан горкомитет, в который вошли руководители города.

Действия горисполкома в какой-то степени можно объяснить тем обстоятельством, что среди депутатов городского Совета представители коренного населения составляют всего примерно $\frac{1}{4}$ (здесь отразился национальный состав населения города Уральска, где доля коренного населения в силу проводившейся Центром русификаторской демографической политики до настоящего времени не достигает даже 25 процентов), а неказахское большинство депутатов воспринимает и оценивает «возрождение» неказачества, в отличие от казахов, как вполне «допустимое» явление. К тому же в горсовете сложилось сильное проказачье лобби, которое оказывает жесткое давление на других депутатов и руководителей горсовета во время принятия необходимых ему решений.

Однако трудно объяснить позицию областного Совета, где депутаты коренной национальности составляют абсолютное большинство в соответствии с национальным составом населения области, где удельный вес казахов – около 60 процентов. Тем не менее областной Совет, вместо критического подхода к решению горисполкома, принял свое постановление от 05.07.1991 года, на деле одобрявшее завуалированное празднование казачеством годовщины служения царю и отечеству. Располагая неопровержимыми документами, подтверждающими создание УГИККО, КВ, НДВ, СУК, выдвинувших территориальные притязания, не признающих суверенитета и государственного языка республики, проповедующих милитаризацию, введение атаманско-воинских структур, областной Совет фактически поддержал одиозное решение горисполкома. Более того, облсовет даже усилил его, превратив из городского в праздник областного масштаба.

Но постановление облсовета не получило одобрения у абсолютного большинства жителей области, несмотря на активную ее пропаганду в официальных средствах массовой информации, особенно в газетах «Орал өңірі» и «Приуралье».

В последующем, в период визита (30.05.1991 г.) Президента СССР Горбачева М.С. в Алматы, была отмечена неприемлемость проведения какого-либо праздника казачеством. Президент России Ельцин Б.Н. 17 августа 1991 г. однозначно заявил о том, что «праздник» казачества целесообразно провести на территории России. И Президент Казахстана Назарбаев Н.А. неоднократно (30.05, 12.05, 17.08.1991 г.) заявлял об очевидных негативных

последствиях такого «праздника». Выше подробно говорилось о выступлениях представителей общественности.

Тем не менее областной комитет во главе с Искалиевым Н.И. вместо принятия решительных мер по предотвращению празднования 40-летия служения казачества России, ставшего поводом напряженности в межнациональных отношениях не только в области или в масштабах Казахстана, но и между суверенными республиками, органичился направлением информации об активизации сепаратистских тенденций в казачьем обществе Янаеву, Лукьянову, Язову, Крючкову и другим, в том числе Мартынову, атаману Союза казаков СССР. Городской Совет во главе с Молдашевым Б.Г., видя нерешительность облсовета, на внесенные предложения об отмене своего решения не реагировал. Наличие двух непоследовательных решений горисполкома и облсовета только способствовало дальнейшему возрастанию межнациональной напряженности.

Авторитет городских властей во главе с его председателем Молдашевым Б.Г. окончательно был подорван принятием решения об отмене проведения массовых мероприятий, в том числе празднования «Дня уральского казачества», со ссылкой на постановление ГКЧП. 21 августа прошедшего года в указанное решение были внесены изменения: ссылка на постановление №1 ГКЧП отменено.

Такие меры со стороны облсовета и горсовета были неэффективными и недейственными. И фактически игнорировались общественными объединениями уральского казачества. «Казачий вестник» проводил активную пропагандистскую работу по проведению «праздника» 400-летия... Лидеры УГИККО в своих дальнейших беседах с представителями власти открыто заявляли о намерении проведения празднования независимо от принимаемых местными властями решений.

Таким образом, главная ошибка сначала Уральского городского, а затем — областного Советов и их руководителей заключалась в том, что они либо по отсутствию объективно-исторического подхода к проблеме, либо из-за недооценки возможных опасных последствий, либо по какой-то еще причине вообще поставили на повестку дня, на обсуждение вопросов возможности учреждения наряду с национально-культурными центрами и общества казаков, т.е. несуществующего сословия, тем самым дав добро на его искусственное создание...

ние». Иными словами — пошли на поводу имперских сил, преследующих на территории Казахстана свои реакционные цели воссоздания колониальных порядков.

Второй недопустимой ошибкой городских и областных властей было обсуждение на своих сессиях намерения неказачества отпраздновать в г.Уральске 400-летие колонизаторского праздника. Они должны были понимать, что таким образом официально признают, будто и после 1919 года казаки продолжают служить российским царям, будто в их истории не было 72-летнего периода небытия. В этих условиях «возрождение» казачества могло бы лишь теоретически вести отсчет с нуля, начиная с 24 февраля 1990 года, т.е. с момента создания УГИККО, да и то при условии, что власти суверенного Казахстана допустили бы подобное.

Наслаивая одну серьезнейшую ошибку на другую, а далее ограничиваясь лишь словесными заявлениями того или иного рода, не подкрепленными властными мерами, Уральский горсовет и облсовет, отдельные их руководители фактически способствовали тому, что ситуация подспудно осложнялась все более, приобретая конфликтную окраску, и в конце концов вылилась в прямое противостояние 13-15 сентября 1991 года, едва не завершившееся столкновениями между непрошеными «гостями» — казаками из России и местным населением.

Об этом надо знать хотя бы для того, чтобы не повторить подобные ошибки в будущем.

К сожалению, далеко не лучшим образом проявил себя во всей этой истории председатель Уральского облсовета Н.И.Искалиев. Те ошибки, о которых шла речь выше, прежде всего ложатся, конечно, на плечи первого руководителя области. Это за его личной подписью было принято постановление от 5 июля 1991 года о проведении так называемого праздника «Дня народов Приуралья», в основе которого лежало пресловутое решение горисполкома от 28 мая 1991 года.

Между тем сам же Искалиев Н.И. накануне, в июне, провел заседание Совета области при председателе Уральского облсовета с приглашением всех руководителей обкома КП Казахстана, облисполкома, УКГБ и УВД, где лично информировал их о том, что (цитируем дословно протокол №3 этого заседания) «произошла скрытая реорганизация ИКО, от программы «повышения

нравственной культуры и изучения истории казачества, обычаев, празднеств и обрядов» к новому образованию, близкому по типу к казачьему войску прошлого с соответствующими структурами и атрибутикой», «общество переходит на конспиративные методы работы, создаются структуры с функциями контрразведки», «члены ИКО активно распространяют в городе декларацию о создании Уральской автономной области и возвращении казакам бывшей территории УК войска».

Далее председатель облсовета констатирует: «Подготовка к празднованию (400-летия служения уральских казаков Российской империи. — Комиссия) вызывает негативную реакцию не только среди казахского населения, она воспринимается как очередной этап в возрождении казачества с его дореволюционными порядками на уральской земле», тем не менее «атаман Качалин А.А. категорически отверг предложения о проведении «Дня народов Приуралья», заявив, что 400-летие УКВ будет безусловно проведено, об этом заявил и Водолазов. Кстати, Качалин не исключает возможности кровопролития на территории Уральской области. И, наконец, Н.И.Искалиев одновременно и признается, и предупреждает: «Мы должны осознать, что, потворствуя безответственности политиканов, мы ведем дело к серьезному конфликту».

Как видим, руководитель области прекрасно видел всю подноготную затеи неоказаков с колонизаторским «праздником», однако вместо того, чтобы предпринять решительные меры по прекращению этой опасной игры с огнем, вольно или невольно «потворствовал» в дальнейшем «безответственности политиканов», принял злополучное постановление от 5 июля 1991 года, результатом чего и явились тревожные дни сентября.

V. ПИК УРАЛЬСКИХ СОБЫТИЙ: 13-15 СЕНТЯБРЯ 1991 ГОДА

Непоследовательность действий (точнее — бездействие) руководителей города и области в пресечении проведения оскорбительного для жителей Казахстана «праздника», периодически появляющиеся в печати, на радио и телевидении воинствующие заявления лидеров «Союза казаков страны», предъявлявших территориальные притязания к Казахстану, послепутчевые открытые высказывания в том же духе лидеров уральского казачества о «праздновании» 400-

летия, игнорирование ими предупреждений Президента республики было воспринято как прямое покушение на суверенитет Казахстана и его территориальную целостность, честь и достоинство казахской нации, как попытка восстановления колониальных порядков и вызвало ответную реакцию портеста ряда общественных организаций – ГДК «Азат», «Невада – Семипалатинск», «Желтоксан».

Не дало желаемого результата и обращение делегации областных отделений ГДК «Азат» к заместителю председателя Президиума Верховного Совета Казахской ССР А.Л.Федотовой. Тогда при «Азате» был создан оперативный штаб «Аттанайық Ақжайыққа», который взял на себя всю полноту ответственности за организацию и проведение акции протеста против колонизаторского «праздника».

13-15 сентября представители демократических сил республики во главе с «Азатом», областного отделения общества «Қазақ тілі», прогрессивная студенческая молодежь г.Уральска, жители Уральской, а также Жамбылской, Шымкентской, Актюбинской, Павлодарской, Алматинской, Кызылординской, Жезказгандской и других областей, гости из Кыргызстана, Азербайджана, Туркменистана, Узбекистана в знак протеста против казахьего «юбилея» провели многолюдные митинги, пикетирование съезжавшихся в г.Уральск казахьих делегаций из разных регионов России. По официальным данным, в митингах протеста принимало участие от 3 до 10 и более тысяч человек.

Следует отметить, что митинги и манифестации не были анти-русскими, а были направлены на защиту декларации о суверенитете Казахстана, против сепаратизма. В выступлениях звучали идеи равенства всех национальностей на территории республики, исторической дружбы между Казахстаном и Россией. Вместе с тем был поднят и лозунг, носивший некорректный характер: «Кзаки псы Янаева!». Высказывалось недоверие руководителям области и города Уральска и требование об их отставке в связи с неприятием решительных мер по пресечению сепаратистской деятельности казачества и допущением проведения «праздника», оскорбительного для народа республики.

В ходе митингов был принят текст телеграммы на имя Президента Казахской ССР с протестом против проведения этого праздника, а также две резолюции с соответствующими требованиями.

В целях обеспечения общественного порядка организаторами митингов были приняты необходимые меры: образован штаб и созданы группы по обеспечению порядка, оказавшие действенную помощь органам внутренних дел. В результате предпринятых мер не было допущено каких-либо антиобщественных проявлений.

Организация общественными объединениями массовых мероприятий, хотя формально проводились с нарушением законодательства и порядка проведения митингов, шествий и демонстраций, в последующем судом признаны обоснованными, т.к. их проведение было спровоцировано неправомерными действиями казачества и направлено на защиту суверенитета и территориальной целостности Казахстана.

Нерешительность и полную беспомощность проявили руководители областного и городского Советов 13-14 сентября, когда в город стали демонстративно прибывать группами сотни людей в военной казачьей форме, хотя союзный атаман Мартынов и другие атаманы были заранее предупреждены в письменной и устной форме о недопустимости их приезда для проведения празднования 400-летия служения уральских казаков царской России и участия в нем. Этот провокационный въезд, как показало дальнейшее развитие событий, не стал, к сожалению, уроком для местных властей.

13 сентября в ответ на протест зам.председателя облсовета Мордасова атаман Мартынов заявил, что он и его люди прибыли в качестве частных гостей, и этот надуманный аргумент, несмотря на явное его несоответствие реальной ситуации, был принят Мордасовым. Подобная беспомощность представителя власти поощрила казаков на еще более провокационные действия.

15 сентября показало всю лживость заверения лидеров казачества о, якобы, частном характере их прибытия в город Уральск. Проявляя полное неуважение к суверенитету республики и игнорируя естественный протест собравшихся на митинг тысяч людей, они явились в форме казачьих войск царских времен на богослужение в Храме Христа Спасителя, организованное в честь запрещенного местными властями казачьего «праздника». У входа в Храм казаками демонстративно были подняты трехцветный российский имперский флаг с двуглавым орлом, штандарты атаманов и другие атрибуты казачьих войск.

В дальнейшем поведение непрошенных «гостей» приобрело характер открытой демонстрации силы. В клуб «Зенит» они прошли боевым строем, маршируя под командой атаманов. Все это происходило на глазах у тысяч возмущенных жителей города и местных властей.

В клубе под видом концерта художественной самодеятельности было устроено несанкционированное собрание в честь колонизаторского юбилея, где с программной речью выступил атаман «Союза казаков страны» Мартынов.

Руководители города и области проявили в данной взрывоопасной ситуации непростительную бездеятельность по отношению к казачьему демаршу, хотя те уже не могли в оправдание своих откровенных провокационных действий сослаться ни на какие аргументы, как это было 13 сентября с заверениями о «частном характере визита». Обращает на себя внимание тот факт, что силами милиции на подступах к клубу была остановлена и заблокирована мирная траурная колонна демонстрантов в составе 113 человек, пришедших выразить молчаливый протест против проведения концерта в день, объявленный участниками акции протеста днем национального траура казахского народа, а марширующие с вызывающим видом в боевом строю казаки в военной форме были беспрепятственно пропущены в клуб через «живой коридор», образованный силами правопорядка.

Такая неадекватность действий, когда было найдено нужным блокировать мирную колонну демонстрантов, но не делать того же самого по отношению к военной колонне, было явным попустительством провокации и грубейшей ошибкой областных властей, которая едва не привела к трагическим последствиям. Узнав о демонстративной маршировке казаков, тысячи возмущенных участников митинга кинулись к клубу. Эту массу людей удалось остановить благодаря живой цепочке, образованной 113-ю участниками мочаливой акции протеста, призывами руководителей штаба «Аттанайык Акжайыкка», имама местной мечети Ахметова и благородному поступку приехавшей из г.Жамбыла Хадиши Карибаевой с трехлетним ребенком, которая бросила на землю перед бегущими свой белый головной платок, через который, по мусульманскому обычаю, мужчины не имеют права переступить.

Нами установлено, что во всех этих ситуациях азатовцы полностью контролировали действия митингующих и не допустили не

только до столкновений, но и до необходимости вмешательства в события сил правопорядка.

По требованию его делегаций, действовавших совместно с блюстителями порядка, был убран с паперти церкви имперский флаг, прерван значительно раньше времени «концерт» в клубе «Зенит», дальнейшее продолжение которого могло привести к прямому столкновению между демонстрантами, едва удерживаемыми азатовцами, и находившимися в клубе казаками.

В связи с обострением обстановки у клуба к служебному ходу, охраняемому усиленным нарядом милиции, были поданы автобусы, которые вывезли «гостей» на соседние станции, ибо посадка их на вокзале или даже просто появление казаков в форме на улице было взрывоопасно, настолько разгорелись страсти.

Нельзя не отметить и роль духовенства в развитии имевших место сентябрьских событий в г.Уральске. Значительную роль в нагнетании напряженности сыграла деятельность православного духовенства области. Несмотря на негативный общественный резонанс в связи с намерением казачества провести празднование 400-летия служения царизму, как уже было отмечено, православная церковь провела торжественное богослужение в «честь» этой даты, явившись, по существу, центром проведения запрещенного праздника. Установление у входа в Храм Христа Спасителя Российского флага однозначно было воспринято местным населением как потворство православного духовенства развитию экстремистского по своей сути движения казачества, сепаратистские цели которого дестабилизируют положение в регионе. Более того, в своей проповеди отец Антоний акцентировал внимание на особенности, героизме казачества, чем только усилил убеждение последних в своем превосходстве над другими людьми. Проведение массового религиозного обряда в данном случае только способствовало усилению напряженности. Иначе как провокационным нельзя расценить поведение 15 сентября народного депутата Казахской ССР Муканова С., который выступил перед казаками с подстрекательской речью, унизившись до извинений «за азатовцев, которые не есть весь народ Казахстана», приставал с абсурдными претензиями к участникам молчаливой акции протеста об их ответственности за то, что где-то на площади забросали машину попа огурцами (как потом выяснилось, виноват был сам поп, направивший свою

машину прямо на митингующих и спровоцировавший «обстрел» огурцами). Сам Муканов «отличился», также въехав на машине в гущу митинга и едва не вызвав тем самым потасовку. Ее не случилось благодаря только сдержанности участников митинга.

В этой связи нельзя обойти молчанием и личное поведение председателя облсовета Искалиева Н.И. во время и после уральских событий.

За все время митингов протеста против проведения колонизаторского праздника он ни разу не вышел к людям, озабоченным посягательством неказачества на суверенитет Казахстана, территориальную целостность республики, национальную честь и достоинство казахского народа. А встреча его 16 сентября с представителями штаба «Агтанайық Ақжайыққа» завершилась тем, что он, попросив одного из них, Адилова Б., задержаться, втайне от остальных вручил ему позолоченные часы. Когда об этом впоследствии стало известно членам штаба, они обоснованно расценили этот поступок как попытку подкупить Адилова с целью вызвать раскол между ними. А 20 сентября на сессии областного Совета Искалиев во всеуслышание заявил, будто часы эти были... проданы Адилову по просьбе последнего. На вопрос же комиссии по этому поводу он заявил, что вообще ничего не знает о часах. Обращает на себя внимание и тот факт, что во время голодовки в г.Уральске в поддержку А.Кадырбаевой председатель облсовета самолично порвал плакаты студентов со словами: «Ничего вы мне не сделаете!»

Бряд ли все эти деяния украшают руководители области, человека, которому доверены судьбы сотен тысяч людей.

VI. О ПЕРСОНАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ УЧАСТНИКОВ УРАЛЬСКИХ СОБЫТИЙ

Заслуживает особого внимания необходимость установления правовой и административной ответственности отдельных личностей, так или иначе причастных к противоправному «возрожденческому» движению казачества, к организации и проведению «празднования» колонизаторского «юбилея». В первую очередь здесь следует назвать имена народных депутатов Казахской ССР Водолазова, председателя УГИККО атамана Качалина, редактора газеты «Казачий вестник» Корсунова, а также руководителей городского и областного Советов Искалиева, Гартмана, Исмагуловой

и других. Одни из них, как было отмечено в настоящей справке, являются вдохновителями и проповедниками сепаратистских деяний проимперского характера, другие — должностными лицами, способствовавшими этим деяниям своей нерешительностью, бездеятельностью либо половинчатыми мерами, в результате чего в Уральской области возник опасный очаг межнациональной напряженности и конфронтации, взбудораживший всю общественность республики. Как известно, безответственность и безнаказанность в таких случаях может повлечь за собой еще большую безответственность и безнаказанность в других аналогичных случаях, в чем мы могли убедиться на примере декабрьских событий 1986 года.

В данном случае мы опять же наблюдаем сходную ситуацию: те, кто спровоцировал сентябрьское противостояние либо пособничал этому, спокойно, как ни в чем ни бывало, остаются в стороне, а те, кто выступил против несправедливости и произвола, подвергаются различным преследованиям. Мы имеем в виду участников акции протеста против проведения праздника колонизаторского «юбилея».

В частности, до настоящего времени не прекращаются начатые сразу же после 15 сентября 1991 года скрытые и явные происки против председателя Уральского облотделения общества «Қазақ тілі» А.Кадырбаевой, которые выражаются в том, что ее всеми правдами и неправдами пытаются выжить с занимаемой должности, используя для этого «оппозиционную группу» в составе ряда должностных лиц облотделения. Дело дошло до того, что уволенная за прогулы бухгалтер З.Амангалиева унесла с собой все финансовые документы и облотделение в течение последних пяти месяцев лишено возможности проводить финансовые операции, а сама А.Кадырбаева все это время не получает зарплату, однако ее заявление об этом в горпрокуратуру лежит без движения. В последнее время областная газета «Орал өңірі» (редактор М.Жаирғалиев) превратила имя А.Кадырбаевой в объект оголтелой травли и клеветы, публикуя о ней всевозможные инсинуации, порочащие ее честь и достоинство. Вряд ли такие вещи возможны без благословения «сверху», т.е. из облсовета. Делать такой вывод позволяет и высказывание его председателя Искалиева Н.И.: «Пусть Кадырбаева бросит политику, тогда создадим ей условия».

О «немилости» местных властей по отношению к участникам акций протеста в г.Уральска сведения поступают в комиссию также

из Жезказгана, Жамбыла и других городов Казахстана. Вряд ли есть необходимость уточнять, что подобные явления несовместимы не только с нормами демократии и права, но и с элементарными нормами человеческого общежития.

VII. МОРАЛЬНО-ПРАВСТВЕННЫЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМЫ

Факты современного опыта международных отношений убедительно свидетельствуют о том, что попытки празднования «юбилеев», подобных 400-летию служения уральских казаков Российской империи, не находят поддержки у мирового сообщества.

В книге «Коренное население. Глобальное стремление к справедливости» (М., 1990 год) сообщается о том, что Испания еще в 1982 году вместе с некоторыми европейскими и американскими государствами предложила на сессии генеральной Ассамблеи ООН провозгласить 1992 год годом официального празднования 500-летия достижения Колумбом берегов Америки. Однако предложение не прошло. Причина — в крупномасштабных актах геноцида, которые повлекло за собой это «открытие» по отношению к целым народам, процветавшим там в течение столетий до Колумба. В 1976 году индейцы и их сторонники организовали марш через весь континент в знак протеста против празднования 200-летия независимости США. Причина — в процессе «расширения» территории этого государства были уничтожены, покорены, изгнаны и заточены в резервации коренные индейские народности и общины. В мае 1987 года в Австралии прошли демонстрации в поддержку аборигенов и в знак протеста против празднования 200-летия со времени начала колонизации этой страны Англией.

Приходится с глубоким сожалением констатировать, что этот бесславный и кощунственный ряд колонизаторских «юбилеев» продолжили сегодня наши же соотечественники — потомки русских казаков, причем не где-нибудь, а на территории суверенного государства!

В этой связи нелишне будет сообщить и о том, что в 1977 году в Женеве участники Международной конференции неправительственных организаций по вопросу об индейцах в Америке провозгласили 12 октября — день вступления Колумба на землю Америки в 1492 году — Международным днем скорби и солидарности с коренным населением, а в 1991 году на Международной

конференции коренного населения Северной и Южной Америки в Оттаве прозвучали следующие слова: «Праздновать 500-летие открытия Америки — это все равно, что купаться в крови наших предков, предавая историю и справедливость».

Удивительно, но факт: ничего не зная обо всем этом, участники молчаливой акции протеста у клуба «Зенит» в г.Уральске примерно в это же время, 15 сентября 1991 года, держали в руках транспарант следующего содержания: «15 сентября — для казаков день 400-летнего юбилея верного служения царю-батюшке, для казахов — день 400-летия начала завоевания казахских земель казаками, т.е. день национального траура. Никаких концертов в день траура!!!»

Уральское казачество — инструмент колонизации «национальных окраин» Российской империи — было ликвидировано как привилегированное военизированное сословие в 1919 году, т.е. прекратило свое существование на 329 году со времени начала своей службы царизму. Оно ушло в прошлое вместе с породившим его режимом, окончательно прекратило выполнение своих функций ударной силы колонизаторства и карательства по отношению к завоеванным Российской империей народам и поэтому ни о каком 400-летнем юбилее служения кому бы то ни было не может быть речи. Прошедшие с 1919 года 72 года истории не знают такого сословия. Не знают они и царей, которым оно служило бы «верой и правдой». В силу этого организации казачества (по крайней мере на территории Казахстана — независимого государства) не имеют ни моральных, ни юридических прав на существование. Такого типа войска других империй (бессмертники Тира и Дария, мамлюки египетских султанов, янычары турецких пашей, камикадзе японских самураев...) тоже исчезали безвозвратно с исчезновением своих империй не только на территории завоеванных ими народов, но и у себя на родине, в метрополии. Поэтому «возрождение» казачества в Казахстане — это явление столь же дикое, сколь диким выглядело бы сегодня «возрождение» японских самураев, скажем, в Китае.

Интересы сохранения межнационального согласия, да и просто здравый смысл диктуют нам необходимость запрещения казачьих структур в Казахстане.

Необходимость подобных мер не вызывает сомнений тем более в свете опубликованных в газете «Казачий вестник» (1991г.

№10) материалов с прямым оскорблением в адрес казахов и заявлениями казачества ряда регионов России на имя Президента нашей республики с нескрываемыми угрозами и «предупреждениями» о возможном геноциде в отношении казахов, проживающих на своих исконных землях, находящихся на территории Российской Федерации.

VIII. ПОЛИТИЧЕСКИЕ ИСТОКИ «КАЗАЧЬЕЙ ПРОБЛЕМЫ» В КАЗАХСТАНЕ

В условиях происходящего за последние годы естественного распада последней в истории человечества великой колониальной империи под искусственно-идеологическим названием Союз Советских Социалистических Республик, фактически являвшейся прямой наследницей своей предшественницы – Российской империи, на ее громадной территории постепенно активизировались силы, пытающиеся всеми способами сохранить, особенно на ее «национальных окраинах», бывшие колониальные порядки. Ожесточенно сопротивляясь суверенизации бывших «союзных республик», одним из наиболее действенных средств борьбы с нею лидеры имперско-коммунистической партократии в Москве избрали так называемый «русскоязычный фактор», т.е. привлечение в качестве тормозящего механизма многомиллионной русской диаспоры на местах, образовавшейся в процессе долговременного и планомерного переселения царизмом и Советами огромных масс людей из собственно России на земли «малых» народов. И более всего, по замыслу неоимперцев, задаче дестабилизации и без того сложных национальных отношений, диктата и даже шантажа по отношению к «упрямо» отстаивающим свою независимость республикам могла послужить такая специфическая часть «русскоязычного населения», как потомки царских казаков. По этой причине и началось искусственное «возрождение» повсюду, где это только возможно, неоказачьих структур, ушедших в небытие еще в первые годы после октябрьского переворота.

Не случайно Рыжков, Янаев и другие руководители бывшего СССР заигрывали с ними, с готовностью принимая звания «почетных казаков» и другие знаки «внимания». Характерны в этом отношении и недавние высказывания бывшего президента СССР Горбачева о пяти областях Казахстана, вице-президента Россий-

ской Федерации Руцкого, заявившего по ЦТ о полном «возрождении» казачества и возвращении «принадлежащих» им ранее земель. Было бы наивно и политически близоруко полагать, что эти процессы, происходящие в России, «минуют» Казахстан.

Вызывает обоснованную тревогу и принятое в г.Петропавловске решение «большого круга» о проведении в Казахстане съезда казачества («Казахстанская правда», 18.02.91), что чревато уже не просто межнациональными, но и межгосударственными осложнениями.

Таким образом, есть все основания прийти к выводу, что уральские события являются одним из звеньев той цепи событий, которые произошли в разных концах бывшего СССР за последние годы и имели яро выраженный проимперский характер. Подтверждением этому могут служить и обнародованные в газете «Известия» («Вторжение», 13-15 февраля 1992 года, т.е. уже после завершения работы над текстом нашей справки) результаты работы парламентской комиссии по расследованию причин и обстоятельств трагических событий в Баку 20 января 1990 года. В частности, опираясь на факты и свидетельства, азербайджанская комиссия отмечает: «Так разыгрывалась «русская карта» в Баку. Так разыгрывалась она в Прибалтике и Молдавии — всюду, где русских пытались сделать заложниками имперской политики центра, соорудить из них живую преграду на пути республик к реальному суверенитету и государственной независимости».

Обращают на себя внимание в этой публикации и следующие строки: «...Территориальные притязания Армении и сепаратистское движение в Нагорном Карабахе существенно укрепили позиции Народного фронта Азербайджана, занимавшего в этом вопросе куда более принципиальную позицию, нежели официальные власти». Здесь просматривается прямая аналогия с ролью общественных движений Казахстана и официального руководства Уральской области в связи с казачьим демаршем в сентябре 1991 года.

Исходя из этих реалий, считаем необходимым подчеркнуть: уральские события нельзя рассматривать изолированно от общего контекста неоимперской политики бывшего центра. Президенту, правительству и парламенту Республики Казахстан следует обратиться на эту серьезнейшую проблему самое пристальное внимание и быть готовым к новым возможным попыткам посягательства се-

паратистских сил на государственную независимость и территориальную целостность республики. В этом аспекте уральские события должны стать наглядным уроком и предупреждением на будущее.

Отсюда вытекает и насущная необходимость широкого гласного разъяснения населению республики, особенно в русскоязычных средствах массовой информации, всей правды о прошлой и сегодняшней истории взаимоотношений между Россией и Казахстаном, чтобы люди имели четкое и ясное представление не только о позитивных, но и негативных сторонах этих отношений, из которых и проистекают многие наши сегодняшние проблемы на пути становления и формирования независимой казахской государственности. Это необходимо прежде всего нашим русским согражданам, которые в силу особенностей тоталитарной идеологии последних нескольких столетий были лишены возможности знать подлинную историю народов, входивших в состав развалившейся империи. Это касается и истории казачества, являющегося этнической частью самого русского народа и сыгравшего значительную роль в формировании Российской империи.

ПРЕДЛОЖЕНИЯ КОМИССИИ

1. Считать деятельность Уральских казачьих организаций антиконституционной, угрожающей государственной независимости и территориальной целостности Республики Казахстан, оскорбляющей национальную честь и достоинство казахского народа, разжигающей межнациональную рознь, дестабилизирующей общественно-политическую обстановку и преследующей цели возрождения на казахской земле колониальной военно-атаманской структуры, и осудить их действия.

2. Оценить попытку празднования казачеством различных регионов России на территории Казахстана надуманного 400-летнего «юбилея» служения уральских казаков царизму как провокационное и грубое вмешательство в дела суверенного государства извне.

3. Законодательно запретить создание и функционирование казачьих организаций на территории Республики Казахстан, так как ими грубо попираются законы Республики, совершаются действия, направленные на нарушение территориальной целостности Казахстана и воссоздаются военизированные формирования.

4. Просить парламент Республики Казахстан о принятии специального законодательного акта о восстановлении транскрибирования этнонима «қазақ», согласно нормам русского языка, вместо «казах» как «казак» с тем, чтобы все производные от него слова также писались и произносились по-русски соответствующим образом – Казакстан, казакский и т.д.

5. Правоохранительным органам Республики Казахстан рассмотреть вопрос о действиях организаторов казачьих структур сепаратистского, автономистского толка, инициаторов проведения «праздника» 400-летия служения уральского казачества Российской империи, ставшего источником создания межнациональных конфликтных отношений, и дать им правовую оценку.

6. Рассмотреть вопрос служебного соответствия руководителей Уральского городского и областного Советов, не принявших своевременных и действенных мер по пресечению противоправных действий казачьих структур, проведения ими колонизаторского «праздника», а, наоборот, способствовавших этому своими решениями, заведомо зная о политических целях и последствиях такого «праздника».

7. Официально признать, что действия членов ГДК «Азат» и других общественных объединений, участвующих в акциях протеста против проведения колонизаторского «юбилея» на казахской земле, являются выражением высокого патриотизма людей, вызванного крайней необходимостью устранения опасности со стороны проимперских сил, угрожавших государственному, общественному правопорядку, правам и свободам граждан и установленному порядку управления в республике ввиду невозможности устранения этой опасности другими средствами.

8. Компетентным органам Республики Казахстан рассмотреть переданные им комиссией заявления и жалобы граждан о преследовании их со стороны официальных лиц за участие в акциях протеста против «празднования» 400-летия колонизаторского «юбилея».

9. В целях недопущения впредь противоправных действий, аналогичных действиям уральских казачьих структур и разжигающих межнациональную рознь, считать целесообразным информировать о результатах работы настоящей комиссии глав государств и парламентов Республики Казахстан и Российской Федерации, а также через средства массовой информации население Казахстана.

10. Учитывая недостаточность правовой базы для пресечения антиобщественных проявлений со стороны казачества и аналогичных общественных органиазций, внести необходимые изменения и дополнения в Закон «Об общественных объединениях в Республике Казахстан» и другие законодательные акты в части установления ответственности за участие в деятельности общественных объединений с антиконституционной направленностью, определения административной и уголовной ответственности за участие в деятельности подобных объединений, усиления ответственности за разжигание межнациональной розни и вражды, а также регламентации конкретных действий местных властей и сил правопорядка при профилактике и пресечении политических акций, угрожающих межнациональному согласию граждан, государственной независимости и территориальной целостности Республики Казахстан.

БАЛМАКАЕВ Р.

Начальник отдела МВД Республики Казахстан

ВАЛИХАНОВ Э.Ж.

*Научный сотрудник института истории
и этнологии имени Ч.Ч.Валиханова
АН Республики Казахстан*

ДАРИМБЕТОВ Б.

Главный редактор газеты «Азат»

КУАНЫШАЛИН Ж.М.

Первый заместитель председателя ГДК «Азат»

САРСЕНБАЕВ Р.

Зав.отделом газеты «Егеменді Қазақстан»

СТОЛПОВСКИЙ А.

Зав.оделом газеты «Советы Казахстана»

Газета «Азат», июль 1992 г., №8 (34)

МАЗМҰНЫ

Ақберен ақын	3
--------------------	---

Бірінші бөлім БАБАЛАР ІЗІМЕН

Шыңғыс хан (дастан)	20
«Тағы тартсам алдыңа...»	35
«Кім бар жеткен дүниенің...»	39
Бабырым кім менің?! (тарихи-танымдық толғау)	41
«Тарих – теңіз!»	46
Зәмзә Қоңыр. Шыңғыс хан – әлемдік тұлға	57

Екінші бөлім ИМАНҒА ЖҮГІН, ЕЙ, ПЕНДЕ!

Орал туралы жыр, немесе, нар қала	90
Армысың, Наурыз! (толғау)	101
Түрік баба, құлақ сал дауысыма!	104
Шыбындай жаным шырқырап немесе жандауыс	109
Арман-ай!	130
Қайталанбас тұлға	133
Сағындым сені, жан досым!	136
Өсиетнама. Бірінші сыр	143
Өсиетнама. Екінші сыр	166

Үшінші бөлім БАРЫП ҚАЙТ, БАЛАМ, АУЫЛҒА

Ақ мама. Бірінші сыр	180
Ақ мама. Екінші сыр	197
Әке	207
Парыз (толғау)	211
Туған жер	219
Барып қайт, балам, ауылға (толғау)	224
Беліңді бу, бекем бол, балам! (толғау)	228
Ақ тілеу	239
Ғұмырымның жалғасы	242
Тентегім	245
Ағайыннан айрылма	249
Біз не ойладық?	251
«Кел, күнім!»	254
«Қарс айырылып көкірек...»	256
«Түн бесігін тербетіп...»	257
«Мен сені бүгін тағы...»	258
Өткен күнге наз	259
«Ақысы бардай сабаап...»	261

«Сарғайған ақ қайыңның...»	262
Аққулы көлге бардың ба?!	264
«Әнге құмар едім-ау...»	267
«Базарында асыр сап...»	268
«Сүйегіне дақ тастап...»	269
Сен маған қарайлама!	270
«Ие-е! Солай де...»	274
Арыма хат	276
«Жамылып түнді...»	278
«Мен де бір...»	—
«Мінез бар менде...»	279
Қыздар-ай	280
Көкшетау	283
Қазақтың көші	285
Өмірден өтті жақсы адам	288
Иманым – ұжданым	291
Ауган бауырларға	292
«О, менің Пұштындарым...»	294
Әлемдік жандармға	296
Аллаға аманат	300

Төртінші бөлім

ӨЛЕҢ – СӨЗДІҢ ПАТШАСЫ

Қадыр әлемінен бір үзік сыр	302
Қадыр эссесі	309
Сөйтіп, Қадыр эссесі бізге не берді?	311

Бесінші бөлім

БІЗ БЕТКЕ ПЕРДЕ ҰСТАМАДЫҚ

Тіл және саясат	326
Біз бетке перде ұстамадық!!!	331

Қантөгіссіз жеткен жеңіс

Б.Дәрімбет. Жалынды сөздің иесі	341
Ж.Қуанышәлі. Қайраткер ақын	342
Мұңайдар. Ашынғаннан аштыққа бардық	343
С.Жүсіп. Мінезді саясаткер	344
Қыран қыз	345
Сұхбат	347
Справка президентской комиссии по политической и правовой оценке сентябрьских событий в Уральской области	364

АЙСҰЛУ ҚАДЫРБАЕВА

ШЫҢ-ҚҰЗ

*Дастандар,
толғаулар,
өлеңдер,
проза*

Редакторы
Жұлдыз Әбділда

Суретшісі
Нұран Айымбет

Техникалық редакторы
Дарико Омарғалиева

Беттеген
Ниязбай Оразымбетов

ИБ №442

Басуға 07.04.2015 ж. қол қойылды.

Қалыбы 70x100 ¹/₁₆. Офсеттік басылым.

Қаріп түрі «SvetlanaD», «Benguiatkaz.kz».

Көлемі 25,0 б.т. Таралымы 1000 дана.

Тапсырыс № 268.

«Қазығұрт» баспасының компьютер орталығында теріліп, беттелді.

«Қазығұрт» баспасы, 050009, Алматы қаласы,

Абай даңғылы, 143-үй, 405 офис.

Телефон (факс): 8 (727) 394-42-86

e-mail: kazygurt@list.ru

Тапсырыс берушінің файлдарынан Қазақстан Республикасы

«Полиграфкомбинат» ЖШС-нде басылды.

050002, Алматы қаласы, М. Мақатаев көшесі, 41.

